

ПОТЕКА
НАУКОВИЙ ГОС. ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

III

31470/14

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00437094 (R)

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. ....

~~51470 / 14~~

2007
2012

31470 /14.

ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА № 14.

ВОЛОДИМИР КОРОЛЕНКО.

БЕЗ ЯЗИКА

ОПОВІДАННЄ.

Авторизований переклад з російської мови Петра Дятлова.

ЛЬВІВ, 1918.

З ДРУКАРНІ СТАВРОПИГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
ПІД УПРАВОЮ Ю. СИДОРАКА.

6 К

ВОЛОДИМИР КОРОЛЕНКО.

БЕЗ ЯЗИКА

ОПОВІДАННЄ.

Авторизований переклад з російської мови Петра Дятлева,

~~_____~~

31170 / 14

ЛЬВІВ, 1918.

Видання „Всесвітної Бібліотеки“, № 14.

4,00

ВОЛОДИМИР КОРОТЕНКО

ВЕСЬ СВІТ

ОПОВІДАННЯ

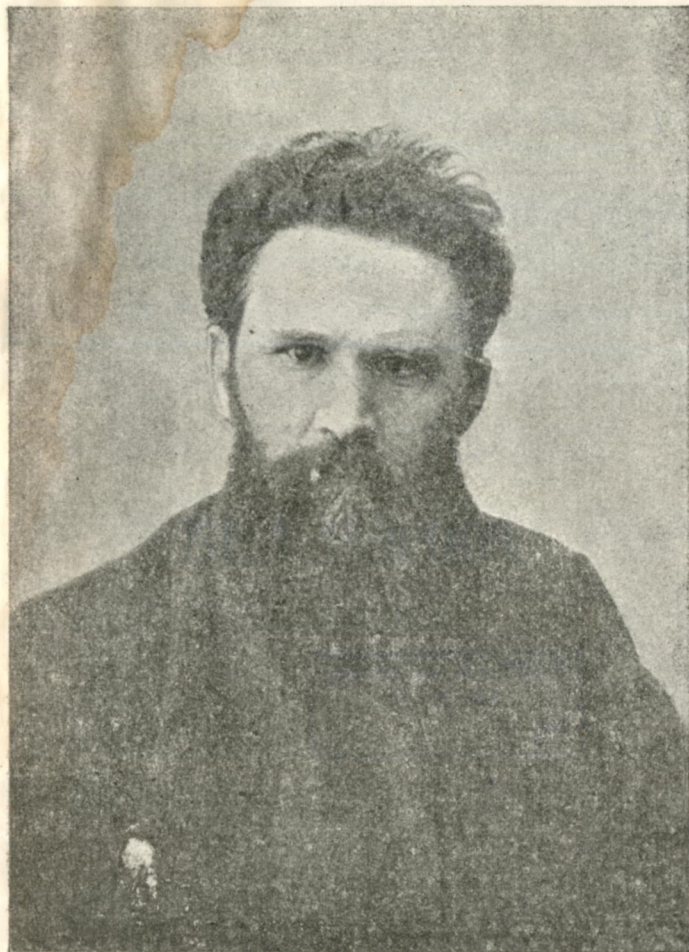
ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВА НА ВІСЬМОГО С ДІТЯМИ ІНТЕЛІГЕНТІВ

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ и 50041 *

НАКЛАДОМ ВИДАВЦ. СПІЛКИ „ВСЕСВІТ“, ЗАРЕЄСТР.
СТОВАР. З ОБМЕЖЕНОЮ ПОРУКОЮ, В БОРИСЛАВІ.

З ДРУКАРНІ СТАВРОПИГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
ПІД УПРАВООЮ Ю. СИДОРАКА.

М. В. Копылов

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И

БЕЗ ЯЗИКА.

ОПОВІДАННЄ.

I.

В моїм ріднім краю, на Волині, в тій її частині, де горбкуваті відноги Карпатських гір переходять поволі в багнисті рівнини Поліся, є невеличке містечко, котре я назву Хлібне. З північного заходу прикриває його невеличке узгір'є. На південний схід від нього простягла ся простора рівнина, вся вкрита полями, які на обрію зливають ся з синіми смугами ще не вирубаних лісів. Денеде, особливо під проміннем вечірнього сонця, блищать широкі озера, між котрими гадюками вють ся вузенькі річки, які влітку майже пересихають.

Країна спокійна, тиха, трохи навіть сонна. Містечко подібнійше до села, ніж до міста, але колись і воно знало як не ліпші, то в кождім разі менш дрімливі дні. На узгір'ю ще задержали ся сліди земляних окопів, на яких тепер коливаєт ся трава, а пастух силкуєт ся віддати її шелест-шепіт на своїй немудрій сопілці, поки громадська череда мирно пасєт ся в тінї напів засипаних ровів...

Неподалеці від сього містечка, над колінкуватою малесенькою річкою, стояло, а може ще й тепер стоїть невеличке сєльце. Річка від лози, яка так буєє понад її берегами, придбала собі назву Лозової; від річки сєльце названо Лозищами, а вже від села і всі його мешканці поспіль прозивають ся Лозинськими. А щоб краще розпізнавати один одного, Лозинські до спільного назвища подавали собі ще окремі прізвища: були Лозинські птахи й звірі, одного звали Мазницею, другого Колесом, третього навіть Халявою...

Важко сказати, коли се сельце засіло під самим боком міста. Було то ще за часів, коли на валах сторчали гармати, а пушкарі коло них постійно змінювалися: то стояли тут з гнотами в своїх сорокатих кунтушах Поляки, а козаки й „гомота“ здіймали довкола куряву, облягаючи місто... то, навпаки, з гармат валили козаки, а польські відділи кидали ся на окопи. Оповідали, ніби-то лозищане були колись „реєстровими“ козаками й одержали різні привілеї від польських королів. Ходили навіть чутки, ніби-то вони колись і зацощь дістали навіть шляхоцтво.

Все те, одначе, давно забуло ся. В шестидесятих роках помер столітній дід Лозинський-Шуляк. Останніми роками він уже ні з ким не говорив, а тільки голосно молив ся, або читав старо-славянську біблію. Але люде памятали ще, як він оповідав про минувшину, про Запорожже, про гайдамаків, про те, як і він утікав на Дніпро, а потім з ватажками нападав на Хлібне й Клевань, і як захоплені в підпаленій хаті гайдамаки стріляли з вікон, доки від того вогню не тріскали їм очі й не вибухали самі собою порохівниці. І старий блискав дикими, майже померклими очима й казав: „Гей-гей! Був колись наш час... Була у нас воля!“... А лозищане — вже третє чи четверте покоління — слухаючи сих чудних оповідань, хрестили ся й говорили: „А то-ж не дай, Господи Боже!“

Самі вони давно заорали в землю всі привілеї й жили під самим містечком ані мужиками, ані міщанами. Говорили таки по українськи, але своїм волинським наріччем, з примішкою польських і московських слів; належали колись до греко-уніятської віри, а потім, після якихсь замішань переписано їх до православної парафії, стару-ж церковцю зачинено, і вона з часом поволі зовсім розвалила ся... Орала вони землю, ходили в білих і сірих свитах, з синіми або червоними поясами, штани носили широкі, шапки смушеві. І хоч може й були біднішими від своїх сусідів та проте якийсь неясний спомин про якусь кращу минувшину держав ся під солом'яними стріхами лозищанських хат. Одягали ся лозищане чистійше від се-

лях, майже всі вміли читати по церковному, тому про них говорили довкола, що вони поводять ся занадто гордо. Правда, се дуже важко було б помітити сторонній людині, бо, стрічаючи панів або начальство, вони так само хапком звертали з дороги, так само низько вклоняли ся й так само іноді цілували покійно панські руки. Але все-ж таки було щось, і те щось бувалі люде помічали. Про лозищан оповідали, ніби вони щось згадують, про щось мріють і чимось невдоволені. Дійсно, на звичайні питання при стрічах: „як ся маєте“ або „як вам Біг помагає“ — лозищане, замість, „дякувати Богу“, тільки махали рукою й відповідали:

„Ет, яке там життє!“ або: „Живемо, як горох при дорозі!“ А інші, сміливіші починали оповідати іноді таке, що не кожен годив ся й слухати. До того-ж у них тягла ся довга судова справа з сусіднім дідичем за чинш; спочатку лозищане програли сю справу, але потім якомсь так вийшло, що спадкоємець дідича поступив ся... Оповідали, що після того Лозинські зробили ся ще „гордїйшими“, хоча й не стали більш задоволеними.

І ніде так гостинно й щиро не приймали заїздиних людей, які могли дещо оповісти про широкий білий світ, як тут.

II.

Так само жило ся в рідних Лозищах і Осипови Лозивському, себто жило ся, правду кажучи, нелегко. Землі було небагато, оренда важка, господарство все біднійшало. Осип був уже жонатий, але дітей у нього ще не було, і нераз він думав про те, що як діти будуть, то їм прийдець ся так само погано жити, а то й гірше. „Доки чоловік ще молодий“ — часто говорив він, — „а за спиною ще не пищить дїтвора, тут саме й пошукати чоловікови, де се затратила ся його доля“.

Не перший він був і не останній з тих, що, прощавши ся з ріднею й сусїдами, взяли — як то кажуть — ноги за пояс і пішли шукати долї, працювати, бити ся з лихою бїдою та їсти гіркий хлїб з чужої печи на чужинї. Чимало помандрувало таких неспокойних людей із Лозищ; чимчикували й одинцем і парами, а раз навіть цілим гуртом пішли за хитрим агентом — Нїмцем, перекравши ся вночі через кордон. Тільки все те дїло кінчало ся або нїчим, або ще гірше. Хто вертав ся обїдраний і голодний, кого Нїмці гнали на мотузку до кордону, а хто й пропадав без вісти, загубивши ся десь серед величезного Божого світу, як невеличка шпилька в стиртї соломи.

Осип Лозинський був, здаєть ся, перший, що не пропав і знайшов ся. Був, видко, чоловік з головою, не з тих, що пропадають, а з тих, що ще й інших виводять на шлях. Як би там не було, — за рік чи за два, а може й більше, прийшов до Лозищ лист, з великою рудою маркою, якої до того часу ще й не бачили в тїй сторонї. Чимало дивували ся листу, читали його й перечитували у волостї й писарь і вчи-

тель і піп і багато визначнійших людей, кому було цікаво, а нарешті покликали Лозинську й віддали їй лист у розірваній коверті, на якій було зовсім ясно написане її імя: Катерині Лозинській, жінці Осипа Лозинського-Оглоблі, в Лозищах.

Лист був від її чоловіка, з Америки, з губернії Міннесота, а якого повіту й села, тепер сказати дуже тяжко, тому що... А в тім, се буде видко з дальшого.

В листі писало ся, що Лозинський, Богу дякувати, живий і здоровий, працює на „фармі“ і, коли Бог pomoже йому так, як і досі помагав, то сподівається ся незабаром і сам стати господарем. А проте, і наймитом там йому краще, ніж іншому господарю в Лозищах. Свобода в с'їм краю велика. Землі досить, корови дають молока по відру на удій, а коні — просто як воли. Людину з головою й руками поважають і цїнять, і ось навіть його, Осипа Лозинського, питали ся недавно, кого він бажає вибрати головним президентом над цілою країною. І він, Лозинський, подавав свій голос не гірше від людей, і хоч, правду кажучи, стало ся не так, як вони зі своїм господарем бажали, а все-ж йому сподобало ся й те, що чоловіка, як би там не було, спитали. Тільки Лозинському дуже тужно без жінки, і тому він старав ся працювати скільки змоги, і перші гроші віддав за тикет, котрий і посилає їй тепер із сим листом. А що таке: тикет, — так се ось сей самий синій папір, який треба берегти, як зїницю ока. На нїм намальований паровіз з вагонами й парохід. Се значить, що з тим білетом повезуть тепер Лозинську за дурно і по землі й по воді, — аби тільки вона доїхала до німецького міста Гамбурга. А на інші видатки нехай продасть хату, корову й майно.

Поки Лозинська читала лист, люде дивили ся на неї й говорили між собою, що ось яка може бути велика сила в якімсь дурнім папері: що людину повезуть на край світа й нїде не вимагати-муть плати. Ну, само собою, всі розуміли при тім, що такий папір мусів коштувати Осипа Лозинського чимало грошей. А се, розумієть ся, значить, що Лозинський по-

мандрував у світ незадаром, і що в світі можна таки відшукати свою долю.

І кожен подумав про себе: а добре-б і мені... Писарь (теж Лозищанин родом) і той не зараз віддав Лозинській лист і білет, а тримав у себе цілий тиждень, думаючи: баба дурна, а з таким папером і хтось розумніший міг би побувати в Америці й пошукати там свого щастя... Тільки на картці стояло зовсім ясно, хоч і не по нашому написано: Mrs. Katharina Joseph Losinsky-Ohlobla. Йосиф Лозинський і Оглобля, — се ще-б, розуміть ся, нічого, але Катерина се вже було ясно, що жінка, та й Mrs теж, чого доброго, означає бабу. Одним словом, хоч і в останній хвилині писарь все ще якимось зітхав і якимось прикро позирив, виймаючи зі столу схований у нього окремо білет, але все-ж-таки віддав. Лозинська взяла його, сіла на лавку й гірко заплакала.

Розуміть ся, вона рада була листу, та бач і від радости теж плачуть. При тім все-таки доводило ся покидати й рідне село, й рідню, й сусідів. Та й те треба сказати, що Лозинська була баба молода й, як кажуть, дебела. Чимало лиха без чоловіка, — не бачила проходу хоча-б і від сього-ж самого писаря, а на сповіди доводило ся признавати ся, що й „ворог“ не лишив її в спокою. Мовчить-мовчить, та й почне шепотіти хтось до уха, що Осип Лозинський далеко, що ще ніхто з таких далеких сторін до Лозищ не вертав ся, що може, ворони поростягали вже й чоловікові кісточки, в далекій пустині, а вона тут марно тратить молоді літа — ані дівчиною, ані вдовою, ані молодницею. Правда, Лозинська була розумна жінка, і спокусити її було нелегко, але, що їй було важко на душі, се виявило ся, як вона одержала лист: разом підступили під серце і теперішня радість, і попередня журба, і всі грішні молоді думки і всі безсонні ночі з палкими гадками. Словом, Лозинська зомліла, і довело ся тут її рідному братови Матвію Лозинському, на прізвище Дишло, нести її на руках до її хати.

І пішов по селу гомін. Осип Лозинський забагатів в Америці та став такою важною людиною, що

з ним уже радять ся, кого призначити президентом... Стали молоді парубки зчаста навідувати ся до корчми, пють пиво і мід, курять люльки, засиджують ся за північ, гомонять, спорять і хвастають ся. Як-би хто послухав сих балачок, подумав би, що перед пилипівкою в Лозищах не лишить ся ні одного парубка... Коли вже Осипа питали ся, кого він хоче на президента, то чого там не зроблять інші, кращі за Осипа!... — Бо там — свобода!

Свобода! Се слово частенько таки повторяло ся в шинку Жида Шльоми, котрий спокійно слухав усе те за своїм шинквасом. Правду кажучи, не кожен з лозищан добре розумів, що воно означає. Але воно так якось гарно обертало ся на язиці і в нім дзвело щось таке, від чого людина неначе виростала і щось ніби пригадувало ся неясне, але любе... Щось таке, про що ніби-то знали колись в тім краю старі люде, а діти иноді удають, що й вони також знають...

Ну, та чи мало хто про що говорить! Поговорили, погомоніли та й кинули. І може вже забули й тягнуть шлюю, як віл борозною, а може говорять і досі, все на тім-же місці. Та все таки знайшло ся двоє людей з тих, що не люблять багато говорити, доки не зроблять... Подумали, побалакали на боці один з одним і взяли ся продавати хати й землю. Правда, продавати було, мало що, і коли вони цілу сю справу покінчили, тоді й заявили: і ми їдемо з Осиповою Лозихою, щоб вона сама не пропала в дорозі.

Один доводив ся їй ріднею: се був її брат Матвій Дишло, рідний правнук бувшого гайдамаки Лозинського-Шуляка, — людина величезного росту, з широчезними плечима; руки як граблі, голова білява, кучерява, завбільшки з добрий казан, — справжній ведмідь з пуці. Люде казали, що своїм зовнішнім виглядом був він подібний до свого діда. Тільки очі й серце — як у дитини. Був ще нежонатий; хата в нього була поганенька, а землі стільки, що коли б такий велетень ліг упоперек свого ґрунту, то ноги опинили ся б уже на чужім. Говорив він небагато, сміяв ся рідко. Мав у себе стару дідову біблію, котру

залюбки читав, і часто думав щось про себе соромливо й сумно. Ніколи його в Лозищах не вважали за розумного, і парубки частенько кепкували з нього, може бути тому, що він, не зважаючи на свою незвичайну силу, не любив бити ся.

Був у нього ширій приятель, Іван Лозинський Дима, людина вже зовсім на інший лад: невеличкого зросту, не сильний, але веселий, говіркий і гострий. Дима був сухорлявий, балакучий, рухливий; волоссе в нього стирчало щетиною; очі бігали й блищали; язик швидкий, спритний; вуси носив довгі, по козацьки, — додолу. Ніхто його за дурня не вважав, і він нікому не давав спуску. Але коли кого зачепить своїм колючим словом, то вже, бувало, все старається тримати ся ближче до Матвія, бо на руку був не сильний і в бійці ні з ким не міг устояти.

Коли в Лозищах довідали ся, що оба зібрали ся до Америки, усім якось стало се недовподобити.

— Та де-ж тобі, Матвію, — казали приятелі, — в таку далечінь забирати ся? Ти дурний, а Іван слабій. Адже вас там в Америці й гуси затопчуть.

Але Матвій відповідав:

— Що Бог дасть, те й буде. А я від сестри та від Дими не відстану.

Так і поїхали в трьох у далеку дорогу... Не варто описувати, як вони переїхали через кордон і проїхали німецьку країну; усе те не така вже тяжка річ. До тогож в Прусах стрівало ся чимало й своїх людей, які могли порадити, як і що треба робити дорогою. Досить сказати, що вони приїхали до Гамбурга й, забравши свої річі, попростували, не довго думаючи, до ріки, на пристань, аби там довідати ся, коли треба їхати дальше.

А Гамбург — німецьке місто, стоїть на великій ріці, не дуже далеко від моря, й звідти ходять кораблі на всі сторони світа. Ось бачуть наші лозищане в однім місці, на березі, люду страшенна сила, біжать з усіх боків, поспішають і штовхають ся так, неначе людина — якась колода на битім шляху. А з берегу, від пристані — два невеличкі пароходці в одно возять

людей на корабель, бо кораблі, що ходять по океану, стоять посеред ріки, віддалеки, на найглибшій її місці. Бачуть лозищане, що один корабель димить, а до нього те й знай пристають пароходи. Викинуть на нього людей, скрині, клунки й пакунки — і зараз же знову до пристані, й знову накладають і знову везуть.

Тут Іван Дима, роздививши ся добре навколо, догадав ся перший.

— А знаєте, — говорить, — що я вам скажу: се, мабуть, корабель до Америки, бо дуже великий. Ось ми й попали саме на час. Давай, Матвію, протискати ся наперед.

Поставили вони молодицю з білетом наперед і почали проштовхувати її поміж людьми. Дійшли до самого краю пристані, а там вже видко останню пайку приймають. Боже мій, чого тільки не діяло ся на тій пристані: і плачуть, і кричать, і сміють ся, і обіймають ся, і лають ся й махають хустками. І рідко яке обличче не зворушене, і рідко на яких очах не мигтять сльози... І все навкруги гомонить чужий говір, ляскає в ухах незнайома мова, незрозуміла й дика, як хвиля, що бризкає піною під ногами. Закрутили ся у наших лозищан голови, затремтіли серця, очі так і впили ся вперед, аби якось не відстати від інших, щоб їх часом не зіставили в сій старій Європі, де вони родили ся й прожили половину свого життя...

Матвієви Лозинському не тяжко було зробити їм усім дорогу, то-ж за яких дві хвилини Лозинська стояла вже зі своєю скринькою коло самої кладки, тримаючи в руках свій білет. А парохodeць вже двічі свиснув жалібно та тонко, і чорний дим сипнув з його комина у вохке повітрі, — видко, що зараз буде відходити, а поки лозищане оглядали ся, почув ся й третій гудок, і щось заклекотіло під ногами так дуже, що наші аж здрігнули ся й мимоволі посунули ся назад. А тим часом якийсь величезний, з витрішкуватими очима й цілий спітнілий Німець, що найбільше з усіх метушив ся на пристані, зобачив Лозинську, вихопив

у неї білет, подивився, сунув їй його назад в руку, і не встигли лозищане оглянути ся, як уже молодиця й її невеличкий клунок опинили ся на пароході. А тим часом двоє інших матросів разом зворухнули кладку, збили з ніг Диму, відсунули Матвія й витягли кладку цілком на пристань. Кинули ся наші лозищане до високого Німця.

— А побійся ти Бога, чоловіче! — закричав до нього Дима. Та се-ж наша рідна сестра, ми хочемо їхати разом.

Дима, розумієть ся, схитрив, називаючи себе рідним братом Лозинської, та яка вже там до чорта хитрість, коли Німець ні слова не второпає. А тут пароходець відчалює, а на пароході Катерина так заводить, що понад усі німецькі голоси чути її голос. Завернули лозищане поли, витягли, скільки було грошей, поклали на руки, і давай Матвій знову ліктями працювати. Стали знову напереді, звідки ще можна було вскочити на парохід, та й показують Німцєви гроші, щоб він не думав, що вони наміряють ся їхати в трьох на один бабський білет. Дима навіть вибрав невеличку монету й тихенько всунув її в руку Німцєви. Сунув і сам же стиснув йому руку, щоб монета не випала, та й показує йому на пароходець й на молодицю, котра за той час почала вже тратити голос з вереляку й плачу...

Нічого не вийшло! Німець, правда, срібняка не кинув і навіть сказав щось досить привітно, але коли наші приятелі відступили на крок, щоб краще розбігти ся й скочити на пароходець, Німець моргнув десм матросам, а ті, видко, привиклі, — відразу так взяли ся до обох лозищан, що тим нічого було й думати кудись стрибати.

— Матвію, Матвію, — закричав Дима, — а ну, спробуй з ними по своєму. Саме тепер сього й треба! — Але в ту-ж хвилию обидва відлетіли і Дима впав догори ногами.

Коли він підвів ся, — пароходець плив уже, завертаючи, вздовж пристані. Показали ся циліндрові жожухи, закрутили ся колеса, обсипаючи пристань

мутними бризками, хвіст диму зачепив по обличчах натовпу, що обляг пристань, потім мигнуло заплакане обличче переляканої Лозинської, ще хвилина й — між пристаню та пароходом простягла ся бурлива й каламутна смуга води в два-три сажні завширшки. Колеса вдарили згіднійше, смуга розтягла ся до десяти-двадцяти сажнів, — а парохodeць став зменшати ся, втікаючи серед імлистого повітря, попід мутним небом й понад мутною рікою...

Лозищане дивили ся, з роззявленими ротами, як він пристав до одного корабля, як щось простягло ся з нього до того корабля, неначе тонесенька жердка, по котрій, ніби мурашки, поповзли люде й річи. А там і сам корабель сапнув чорним димом, загудів глибоким і гучним голосом, як величезний бугай серед череди коров, — і тихо рушив по ріці, поміж дрібними суднами, що стояли на боках або швидко усту пали ся з дороги.

Лозищане мало не заплакали, проважаючи очима ту озію, що повезла у них зпід носа бідну жінку в далеку Америку.

Люде почали розходити ся, а високий Німець зняв свій круглий бриль, обтер хусткою спітніле обличче, підійшов до лозищан, і всміхнув ся, простягаючи Матвієви Дишлу свою лапу. Чоловік, очевидно, був не зі злосливих; як не стало на пристані тиску й товкотнечі, він залишив свої викрутаси й, видко, схотів подякувати лозищанам за їх подарунок.

— Ось бачиш, — каже йому Дима. — Тепер кланяєш ся, неначе добра людина, а подумай сам, що ти з нами заподіяв; рідна сестра відїхала сама. Геть до бісового батька! — Він плюнув і сердито відвернув ся від Німця,

А тим часом корабель вибрав ся далеко, подимив ще, все менше, все дальше, а там не те, що Лозинську, але й його вже важко стало пізнавати між іншими суднами, та ще в тумані. Залоскотало щось в обох у горлі.

— Собака ти, собака! — каже Німцєви Матвій Дишло.

— Так! говори ти йому, як він не розуміє, — з досадою перебив Дима. — От коли-б ти йому в свій час затопив в ухо, як я тобі казав, то, може, так, чи інакше, ми були б тепер на пароході. А звідти вже однаково не кинули б до води! Тим більше, що у нас сестра з білетом!

— Хто знає, — відповів Мятвій, чешучись в потилицю. — Правду тобі сказати, затопити людину в ухо не важко, а тільки не бачив я в своїм життю, щоби з сього виходило що добре. Щось і ми тут не так зробили, повір мому слову. Твоя справа була догадати ся, бо тебе вважають за мудрого чоловіка.

Як се часто трапляєть ся, приятелі старали ся звалити вину один на одного. Дима каже: треба було допомогти кулаком, Матвій обвинувачує голову Дими. А Німець стоїть і приязно киває обом...

Далі Німець витяг монету, котру йому всунув до руки Дима, й показує лозищанам. Видко, що у того чоловіка все-таки було сумління; не захотів задармо взяти грошей, тріснув себе пальцем по краваті і каже: „Шнапс“, а сам рукою на корчму вказує. „Шнапс“, — се на всіх мовах зрозуміле слово. Дима подивив ся на Матвія, Матвій поглянув на Диму та й говорить:

— А що-ж тепер робити? Розумієть ся, треба йти. Пішки по воді не побіжиш, а від сього німецького чорта все-ж-таки, може, хоч що-небудь довідаємо ся...

Пішли. А в корчмі стоїть старий чоловік, з сивим, як щетина, волоссем, та й обличче теж усе в щетині. Видко зразу: як ні голить ся, а борода все зпід шкіри лізе, як отава по добрім дощі. Як побачили наші приятелі такого кострубатого чоловіка поміж гладкими та акуратними Німцями, і зараз здало ся їм щось знайоме в нім. Дима й каже тихесенько: — Се, мабуть, минський, чи могилівський, або з Пущі.

Так і вийшло. По балачці з Німцем, корчмарь приніс чотири кухлі з пивом (четвертий для себе) й почав бесіду. Вилаяв лозищан дурнями й пояснив, що вони самі винні. — „Треба було зайти за ріг, де над дверми написано: „Billettenkasse“. Billeten, — се

й дурневи зрозуміле слово, що значить білет, а Kasse так каса й є. А ви лізете, неначе череда до загону, не вмючи відчинити хвіртки“.

Матвій понурив голову й подумав про себе: „правду каже: без язика людина, як сліпа, або мала дитина“. А Дима, хоч може й думав те-ж саме, але, будучи людиною з гонором, стукнув кухлем по столі та й каже:

— Чи довго ти ляяти-меш ся, старий! Принеси краще ще по кухлю та скажи, як нам теперка бути.

Усім се сподобало ся, — побачили, що чоловік самолюбний і меткий. Німець потріпав Диму по плечі, а господарь приніс знову чотири кухлі на таці.

— Ну, як-же нам її доганяти? — питає Дима.

— Біжи за нею, може, доженеш, — відповів корчмарь. Ти думаєш, на морі, як у полі, на возі. Тепер, — каже, — вам треба чекати ще тиждень, доки піде другий емігрантський корабель, а як хочете, то заплатіть дорожче: незабаром відходить великий парохід, в третій клясі їде чимало людей з Швеції та Данії наймати ся в Америці в найми. Бо, говорять, Американці нарід свобідний і гордий, отже слуг поміж ними знайти тяжко. Молоді данки й шведки за рік, за два заробляють там добре придане.

— Чи не дорого се, — завважив Дима, але Матвій відказав: — Побій ся ти Бога! Адже молодицю неможна лишати чекати цілий тиждень. Та вона-ж там від сліз загине. Матвієви уявляло ся, що в Америці, на пристані, ось так саме, як на селі коло перевозу, сестра буде сидіти з клуночком, глядіти на море й плакати...

Переночували в земляка, другого ранку він доручив їх молодому Шведови, той відвів їх на пристань, купив білети, посадив на парохід, а в полудне поплили наші Лозинські — Дима та Дишло — здоганяти Лозинську-Оглоблю...

III.

Минає день, минає другий. Сонце сідає в море з одної сторони, а ранком здіймаєть ся з моря з другої. Плеще хвиля, пливуть туманні хмари, літають за кораблем чайки, сідають на щогли, потім неначе відривають ся від них вітром, і коливаючи ся з боку на бік, ніби шматочки білого паперу, відстають, відстають і щезають позаду, відлітаючи, вертають назад до європейської землі, яку наші лозищане покинули навіки. Матвій Лозинський провозжає їх очима й зітхає. — „Ось“, думає він: „і чайка боїть ся летіти дальше, а ми полетіли“. І уявляєть ся йому сосновий ліс, під лісом річка з блідою лозою, понад річкою — бідні соломяні хати. І здаєть ся, — вернув ся-б упрямо до попередньої, рідної й знайомої біди.

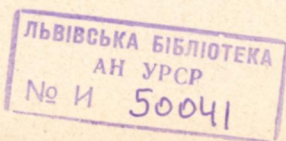
А море глухо бє в борти корабля, й хвилі, неначе гори, здіймають ся й падають з гуркотом, з плюскотом, з глухим стогоном, ніби хтось грозить і нарікає разом. Корабель хилить ся, хилить ся, ось, здаєть ся, зовсім перевернеть ся, а там знову починає підносити ся з кректаннем і скрипіннем. Гнуть ся й скриплять щогли, сухо свище вітер у снастях, а корабель все йде та йде; то понад кораблем світить сонце, або стоїть темна ніч, то знову над кораблем задумливо висять хмари або буря буяє й реве на океані, блискавки падають у бурливу воду, з її хвилями. А корабель все йде та йде...

Матвій Дишло говорив завжди мало, але часто думав про себе, мовчки таке, чого ніяк не міг би оповісти словами. І ніколи ще в його голові не було стілько думок, невиразних і неясних, як ті хмари й хвилі, — і таких-же глибоких та незрозумілих, як

те море. Думки повставали й падали в його голову, і він не годен був та й не змагався їх пригадати собі, але ясно почував, що від сих думок щось коливається й хвилюється в самій глибині його душі, та не міг би сказати, що се таке...

Надвечір океан повивався темрявою, небо гасло, а вершки хвилі починали світити ся якимсь особливим світлом... Матвій Дишло помітив передовсім, що хвиля, яка відбігала від гострого корабельного носа, щось надто біліє в п'ятьмі, що давно вже впала на небо й на море. Він нагнувся додолу, подивився в глиб і завмер...

Вода коло корабля світила ся, у воді тихо ходили бліді огні, спалахуючи, гаснучи, випливаючи на поверхню й ховаючи ся знову в таємничу й страшну глибину... І Матвієви здавало ся, що все те живе: і хід корабля, і жалібне гудінне, і грохот хвилі, і рух океана, і таємнича мовчанка неба. Він дивився у глиб, і йому здавало ся, що на нього теж хтось дивиться звідти. Хтось невідомий, хтось здивований, хтось переляканий і незадоволений... Зпоконвіку море йде своїм ходом, від віку встають і падають хвилі, відвічно співає море свою питому пісню, незрозумілу людському уху, й від віку в глибині його йде своє власне життя, якого ми не знаємо. І ось, тепер до сеї віковичної гармонії, до сього живого руху вмшався відважний і правильний хід корабля... І пісня здригнула ся й змінила ся, а хвилі розрізані й збиті, хтось у глибині зі страхом прислухається до сього ходу незрозумілого одоробла з іншого незвісного світу. Розуміється, Лозинський не міг би оповісти всього того такими словами, але його брав жах перед тайною морської глибини. І здавало ся Лозинському, що ось він зі страхом глядить згори, а на нього з таким же жахом дивиться хтось здолу. Дивиться й сердиться й посилає своїх післанців з огнями, а ті випливають наверх і ходять взад і вперед, і довідують ся про щось, і про щось тихо радять ся один з другим, і все-ж сумно вертають у безвісну безодню, — нічого не ро-

зуміючи... А корабель все простує невпинним бігом до своєї мети...

І багато у тому часі думав Матвій Лозинський, — шкода тільки, що всі ті думки здіймали ся й падали, як хвилі, не лишаючи помітного сліду, не застигаючи в готовім слові, загоряли ся й гасли, як морські огні в глибині... А проте, він оповідав опісля й сам, що ніколи не забуде моря. — „Людина багато на морі думає ріжного“ — казав він мені, — „ріжне думає про себе й про Бога, про землю й про небо... Ріжне пригадуєть ся людині на океані — про життє, мій пане, й про смерть“... І по його очах було видко, що якийсь огник хоче вибити ся на поверхню із недовідомої глибини сеї простої й темної душі... Значить, щось все-ж-таки зістало ся в тій душі від моря.

Так, певне, zostавало ся... Душа в нього коливала ся, як море, і в серці ходили почуття, як хвилі. А іноді сльоза підступала до очей, а інколи — сміх сказати, — йому, здоровенному й тяжкому чоловікови, бажало ся кинути ся й летіти, летіти, як ті чайки, що знову стали зявляти ся вже від американської сторони... Летіти кудись — у далечінь, де гасне зоря, де живуть добрі й щасливі люде...

Опісля Лозинський сам признавав ся мені, що у нього в той час були такі думки, які не приходили в його голову ані в Лозищах, ані в церкві. Там все були звичайні думки, які й повинні бути на своїм місці та у свій час. А в океані мисли були все особливі й незвичайні. Вони здіймали ся звідкись, як ті морські огні, і він старав ся придивити ся до них ближче, як до тих огнів... Але се не вдавало ся. Доки він не стежив за ними, вони плили одна за другою, загоряли ся й гасли, пестячи душу й серце. А як тільки він починав їх ловити й хотів оповісти їх собі словами, — вони втікали, а голова починала боліти й крутити ся.

Розумієть ся, все тому, що було багато вільного часу, а перед очима ходив океан і коливав ся, й гремів, і блискав, і погасав, і світив ся, й віддаляв ся кудись у безконечність...

На третій день подорожи, по виході на чардак, Матвій побачив напереді корабель. Спершу йому здалося, що се маленький ніби іграшка кораблик заплутався поміж снастями того пароходу, на котрім вони самі плили. Але се тому, що прозорий та ясний воздух наближав усе, а довкола, крім води, нічого не було. Парусний корабель колихався й ріс, а коли порівняв ся з ними, то Лозинський побачив на нім веселих людей, що сміяли ся й кланяли ся, й плили собі дальше, неначе в них не було про що думати й турбувати ся, нібито й життя їх завжди йде так само весело, як той їх корабель при погожим вітрі... А вдруге — за сильного хвилювання, коли на носі їх пароходу стояла ціла хмара бризок, він знову побачив, як подібний же кораблик, увесь нахилений на бік, летів, як птах. Хвилі здіймали ся й падали, мов гори, й часом Лозинський та й інші пасажири, мало не вмліваючи зі страху, дивили ся на море й не бачили більше сміливого кораблика. Але він упень злітав наверх, і знову його парус доторкав ся піни, неначе крило чайки, — і він колихав ся і йшов, йшов й колихав ся... А Лозинський думав мовчки, що се мабуть вже Американці. Сміливі, видко, люде! І ось, він їде до них, простий і боязкий лозищанин... Як-то вони його приймуть, і навіщо він їм здав ся?... І який-то він сам буде за десять років?...

І йому здавало ся, що й тепер він уже інший, не той, що ходив за ралом в Лозищах чи в свято гави ловив на базарі в сусіднім місті. Вже саме те, що він бачив се бурливе безкрає море, ті кораблі, сих дивних, чудних людей... Те, що його око дивило ся в тайну морської глибини, і що він відчував її в душі й думав про неї й про сих чудних людей та про себе, як він приїде до них... — все те робило його ніби-то іншою людиною. І він вдивляв ся вперед, в яскраву блакить неба або в завісу з морських туманів, неначе шукав там свого місця й своєї будуччини...

В одну з таких хвилин, коли невідомі доти думки й почуття спливали з глибини його темної душі, мов

іскорки з глибини темного моря, — він знайшов на чардаці Диму й спитав:

— Слухай, Димо. Як ти гадаєш, одначе: що се в них там за свобода?

Але Дима сердито відповів:

— Іди геть від мене!... Пошукай собі трясці чи паралича, щоб тебе розбило на дрізки ясным громом.

Се тому, що бідному Димі в ту хвилину білий світ був немилий. Бо коли кораблем кидало направо й наліво, від керми до переду, то знов від носу до керми, — тоді йому здавало ся, що ось-ось паде небо у море, а потім знову море ціле лізло високо у небо. Від сього в бідного Дими страшенно крутила ся голова, щось нудило під серцем, і він все підходив до борту корабля й висів униз головою, неначе ганчірка, вивішена на тині для просушення. Бідного Диму сильно нудило й він кричав, що се кляте море виверне його навиворіт і заклинав Христом Богом, щоб корабель пристав до якого-будь острова й щоб його, Диму, висадили хоч-би у диких нелюдів, коли не хотять загубити християнської душі. Спершу Матвій дуже дивувався, що в Дими виявив ся такий непостійний характер, і навіть пробував на всі лади соромити його. Але згодом побачив, що се не лише з Димою; багато поважних людей і навіть шведські та данські панночки, котрі плили до Америки наймати ся покоївками й куховарками, так само висіли на бортах, і з ними було те саме, що й з Димою. Тоді Матвій догадався, що на океані се зовсім звичайна річ. Самому йому ставало іноді неприємно, тільки й того; Дима-ж людина нервова — проклинав і себе, й Осипа, й Катерину, й корабель і того, хто його вигадав, і всіх Американців, навіть й ненарождених ще на світ... Часом, здавало ся, він був готовий навіть блюзнити на самого Бога, та проте здержувався... Бо на морі воно якось-то не так легко, як іноді на землі...

Та все-таки думка про свободу сиділа в голові Матвія. Ще колись на березі, в Європі, як вони розбалакали ся з могилівцем-корчмарем, тоді сам Дима спитав його перший:

— А скажіть, будь ласка... Яка там у них, кажуть люде, свобода?

— Ат! ріжуться один з одним, — ось і свобода.. — сердито відповів той. — А проте, додав він, допиваючи з кухля своє пиво, — і у нас се роблять, як не треба краще. Тому я, признати ся, не можу второпати, пощо се иншим простакам бажаєть ся, щоб їх обдерли беззпременно в Америці, а не вдома...

— Се ви, либонь, до нашого городу, кинули камінець — сказав тоді догадливий Дима.

— Мені нема ніякого діла до чужих городів, — відказав, ухилиючи ся від прямої відповіді могилівець, — я говорю лишень, що на сьому світі, хто перерізав другому горло, той і правий... А що буде на тім світі, се колись побачите й самі... Не гадаю, щоб було багато краще.

Корчмарь, видко, бачив у життю чимало прикрого. Відповідь його не сподобала ся лозищанам і навіть трохи їх образила. Що люде всюди ріжуть один одного, — се, розумієть ся, може й правда, але свободою, — думали вони, — напевне, називаєть ся щось инше. Дима вважав потрібним відповісти на образливий натяк.

— А се, я вам скажу, всюди так: як ти кому, так і тобі люде; мягкому й на дошці мягко, а кощлявому й на перині мультко. Такого-ж шорсткого чоловіка, як ви, я ще, признати ся, й не бачив ніколи.

Таким чином, бесіда тоді скінчила ся трохи квасно...

Тепер з лозищанами на кораблі плив ще Чех, уже старий і невеселий, але приємний чоловік. Його виписав син, котрий добре пристроїв ся в Америці. Старий їхав, але, по його словам, краще було-б, як би син добре пристроїв ся в ріднім краю. Тоді й їхати нетреба було. Чеська мова всеж-таки — славянська. Полякови могло здати ся, що се він говорить по московськи, а Москалеви, — що по польськи. Наші-ж лозищане говорили на волинським наріччю: по українськи, з домішкою польських та московських слів. Тому їм

було легше порозуміти ся з Чехом. Дима до того-ж, — людина не в тімя бита, — розбалакав ся швидко. Де неставало язика, він помагав собі й руками, й головою й ногами. Де цмокне, де плямкне, де лясне рукою, одним словом, якось скоро стали вони з Чехом приятелями. А Чех говорить по німецьки, значить, можна було дещо з його допомогою довідати ся й від Німців. А вже через Німців — і від Англіїців...

Та ось вітер стихав і погода яснійшала, Димі й иншим давала спокій хороба, і на пароході ставало веселійше. Тоді пасажири третьої кляси вилазили на чардак коло носа; довговязий Угор починав грати на дудці, молодий Німець на скрипці, а молодіж брала шведських панночок за талію й кружляла, обходячи обережно кодоли й ретязі. І над океаном несли ся далеко звуки музики, а хвиля підспівувала й жартовливо кидала вгору білу піну й бризки, і дельфіни плігали, обганяючи корабель. А на душі ставало й весело і сумно.

Такого часу Дима з Чехом сідали денебудь у куточку, брали до себе ще Англіїця або Німця, що вмів по англійськи, і Дима вчив ся балакати. Англієць говорив Німцєви, Німець — Чехови, а Чех уже переказував Димі. Передовсім, розумієть ся, він вивчив ся рахувати по американськи й виучував назви чисел, загинаючи пальці. Потім довідав ся, як назвати хліб і воду, далі — плуг і коня, дім, колодязь, церкву. І все списував на паперці й повторював собі мовчки. Він старав ся навчити й Матвія, але тому се тяжко було. Тільки й вивчив по англійськи „три“, — бо й у них три зветь ся як по нашому.

А потім Дима спитав також у старого Чеха, що таке свобода. Се, каже, зроблено в них на острові таку мідяну постать. Стоїть вище найвищих домів і церковів, руку вгору підняла. А в руці — смолоскип такий величезний, що далеко світить на море. В нутро статуї можна ввійти і до голови й до руки і навіть на вершок смолоскипа. Вечерами засвічують огонь в лобі й довкола смолоскипа повстає сйиво,

неначе від місяця і навіть значно яснійше. І зветь ся отся мідяна жінка — свобода.

Дима переказав сю розмову Матвієви, але обом здавало ся, що се знову не те: один говорить: „ріжуть ся“, другий каже: „постать з огнем“... А Матвієви чомусь пригадував ся все старий дід Лозинський-Шуляк, що подарував йому біблію. Старий помер, як ще Матвій був хлопчиною; але йому пригадували ся якісь неясні оповідання діда про старовину, про війни, про Запорожже, десь у степах над Дніпром... І тепер, немов згадка про дивний сон, про який оповідав старий дід, малювала старовину-давнину і якийсь простір і якусь дику волю... „А як стрінеш, було, Татарина чи кого иншого... Ну, тут уже, кому Бог поможе“ пригадували ся дідові слова... Що-ж, — думав Матвій, — теж, виходить „різали ся“. Далі він пригадував, що була над народом панська „неволя“. Потім прийшла „воля“. Одначе свободи все ніби-то не було. І в нього крутила ся голова, плутали ся як у тумані думки, і в душі все-таки лишало ся нерозвязане питання.

IV.

Сьомого дня впав на море страшний туман. Такий туман, що ніс пароходу врізував ся немов у білу стіну й ледви видко було, як колихаєть ся у млі втихомирене море. Двічі чи трийчі, просто коло самого корабля пропливли якісь водорости, й Лозинський подумав, що се вже близько Америка. Але Дима довідав ся від свого Чеха, що се саме середина океану. Тільки не дуже далеко на південь — мілина. Тут тепла течія вбиваєть ся в мілину й повертає на північ, і тут таки стриваєть ся з нею й холодна течія з північного моря. І тому понад морем в сїм місці все гніздить ся туман. Пароход ішов тихо, й незвичайно голосний гудок ревів гучко й жалісно, а стіна туману відбивала сей крик, неначе луна в густім лісі. І всім ставало моторошно й страшно.

І саме в сїм часі на кораблі помер чоловік. Оповідали, що він всїв уже хорим; на третій день йому стало зовсім зле, і його примістили в окремії каюті. Туди до нього ходила донька, молода дівчина, котру Матвій бачив кілька разів з заплаканими очима, і кожного разу в його широких грудях перевертало ся серце. А нарешті, саме коли пароход тихо йшов серед густого туману, між подорожними пролетіла чутка, що сей хорий чоловік помер.

І дійсно, на кораблі всі відчули смерть... Пасажири притихли, лікарь ходив поважний, і понурий капітан з помічником радили ся, а згодом, на третій день покійника поховали в морі. Завинуло в біле покривало, привязали до ніг тягар; якийсь чоловік, в довгім чорнім сурдуті й широких білих комірцях, цілком, як здавало ся Матвієви, не схожий на попа, —

відчитав молитви, потім тіло поклали на дошку, дошку поклали на борт і за коротку хвилинку, серед захоплюючої тиши, почувся плескіт... Рівночасно, хтось голосно крикнув, молода дівчина сїпнула ся до моря, і Матвій виразно почув рідне слово: „Тату, тату!“ Тим часом, парохід, тихо працюючи шрубами, вже відсунув ся від того місця, і самі хвилі там перемішали ся з білим туманом. З людини й слїду не лишило ся... Туман замкнув ся позаду суцільною стїною, туман був теж і спереду, а корабельний ревун стогнав немов і він голосив над сумною людською долею...

Скоро, одначе, інші події заступили собою отсю смерть... Ще того самого дня невелична парусна барка ледви-ледви встигла вимкнути ся з під носа їх парохіду. Але то ще нічого. Люде на барці махали капелюхами й сміяли ся на віддаленню яких п'ять сяжнів. Вони були в цератових каптанках і чудних капелюхах... Другого разу замалим не вийшло ще гірше. Середу дня, в молочній імлі щось, видко, привиділо ся капітанови. Парохід спинили, потім відійшли назад, неначе втікали від когось, що сунув в тумані. Вкінці стали, чекаючи. І нараз Лозинський побачив у горі, ніби у млі зняла ся хмара з блискучими краями, а в повітрі стало холоднїйше й повіяло гострим вітром. Парохід повернув і тихо, наче крадькома почав повзти вглиб туману лїворуч. А праворуч від нього була не хмара, а ледяна гора. Лозинський очам своїм не вірив, щоб можна було бачити в купі таку величезну гору чистого леду. Але се всі бачили. На кораблі все притихло, навіть труби працювали обережнїйше, й тихше. А гора пливла, тихо гойдаючи ся, і раптом зникла зовсім, неначе розтала...

Наші лозищани і Чех зараз же скинули шапки й перехрестили ся. Німці й Англіїці не мають звичаю хрестити ся, в часі молитви. Але й вони так само вірять в Бога й також молять ся, і як тільки парохід рушив далі, молодий пан у чорнім сурдуті з білими комірцями (ні за що не сказав би, що се піп) став посеред людей, на носі й голосно почав молити ся.

І люде молили ся разом з ним, і співали якісь канти, і священний спів перемішував ся з гучним та жалісним криком корабельногo ревуна, що знову посилав наперед свої перестороги, а стіна туману упять відповідала, тільки ще жалібнійше та ще глухше...

А море також що раз більше стихало й лизало боки корабля, неначе пестило ся й прохало у людей вибачення...

Жінки після того довго плакали й не могли заспокоїти ся. Особливо жалко було Лозинському молододі сироти, котра сиділа осторонь і плакала, як мала дитина, затуляючи обличче кінцем вовняної хустки. Він вже й сам не знав, як се стало ся, а тільки він підійшов до неї, поклав їй на плече свою важку руку й сказав:

— Годі вже тобі плакати, дівчино, адже Біг милостивий.

Дівчина підвела свої блакитні очі, подивила ся на Лозинського й відповіла:

— Як мені не плакати... Їду сама на чужину. Дома померла моя мати, на кораблі батько, а в Америці десь живуть брати, та де вони, — я й не знаю... Подумайте самі, яка моя доля!

Лозинський постояв, подивив ся й їй нічого не сказав. Він не любив говорити на вітер, та й його доля також була темна. А тільки від того часу, де-б він ні стояв, де-б ні сидів, що-б ні робив, він усе думав про сю дівчину й стежив за нею очима.

Тоді Лозинський сказав до самого себе: „Тривай, як що я знайду там серед широкого й невідомого світу свою долю, то се буде також і твоя доля, дитино. Бо людині якось хочеть ся кого-небудь жаліти й любити, надто, як вона на чужині“

V.

На дванадцятий день люде почали все збирати ся на носі корабля, неначе мурашки на трісці у воді, коли тріску прибиває вітер до берега потоку. З сього наші лозищане зрозуміли, що мабуть недалеко вже американська земля. І дійсно, Матвій, що мав добре око, перший побачив, що над синім морем праворуч зняла ся немов біла голка. Згодом вона піднесла ся вище, і вже виразно видко було, що се білий маяк. По хвилях раз-у-раз несли ся човни з косими парусами, білі пароходи, з вікнами, неначе як у хатах, малесенькі пароходці з коромислами нагорі, яких ніколи ще не доводило ся бачити лозищанам. А там з блідосиньої імлі почало щось маячіти, щось заіскрило, щось забліло, щось висувало ся й рябіло. Посунули острови з деревами, посунула довга коса, з білим піском. На косі щось гуркотіло й стукало, чорний дим шибав з високого комина.

Дима штовхнув Лозинського ліктем.

— Бачиш? Чех говорив правду.

Матвій глянув вперед. А там, здіймаючи ся понад найвищими щоглами найбільших кораблів, стояла величезна постать жінки з піднесеною рукою. В руці у неї був смолоскип, який вона простягала назустріч тим, що йдуть затокою з Європи до великої американської землі.

Парохід йшов тихо поміж іншими пароходами, що сновигали затокою, неначе водяні жуки. Сонце зайшло, а місто все випливало й випливало назустріч, доми виростали, огники загоряли ся поспіль і в неладі тремтіли у воді, рухали ся й схрещували ся долі.

й стояли високо в небі. Небо темнійшало, але на нїм виразно ще зарисовувала ся високо в повітрі тонка сітка величезного, невиданого мосту.

Велетенські доми на шість і сім поверхів тулили ся долі під мостом, вздовж берега; комини фабрик не могли досягти мосту своїм димом. Він повис над водою, з берега на беріг, і величезні пароходи пробігали під ним, як маленькі човники, бо се найбільший міст на цілім Божім світі... Се було праворуч, а ліворуч вже зовсім близько підносила ся жіноча постать, і на її чолі, змагаючи ся ще з останніми проміннями зорі, що погасала на небі, загоряла ся золота діадема, і вінець огників світив ся у високо піднятій руці...

А серце Лозинського тремтіло й стискало ся від жаху. Тепер тільки він зрозумів, що таке ся Америка, на березі котрої він сподівався спіткати Лозинську. Він чекав що вона сидіти-ме тут десь зі своїм клуночком. „Боже мій, Боже мій, — думав Матвій. — Та тут людина, як голка в траві, або капля води, що впала у море“... Парохід їйшов уже дві години, маючи перед собою землю, будівлі і пристані, а місто все розгортало вздовж затоки нові ряди вулиць, домів і огнів... І з берега, крізь гуркіт машин, несло ся й гуготінне й гук. Здавало ся, хтось дихає величезний і стомлений, то знову хтось нарікає й сердить ся, то хтось ворушить ся й стогне... і знову лише гуде й котить ся, як вітер в степу, то знову гомонить мішаними голосами...

Лозинський знайшов Ганну, — молоду дівчину, з якою він познайомив ся, й сказав:

— Тримай ся, дівчино, мене й Дими. Бачиш, що тут дієть ся у тій Америці. Не дай, Боже!

Дівчина вхопила його за руку, і не встиг засомлений Матвій оглянути ся, як вона вже поцілувала його руку. Бо бідолаха, видко, перелякала ся Америки ще гірше, ніж Лозинський.

Парохід зостав ся на ніч у затоці, і нікого не пускали аж до ранку. Пасажири довго сиділи на чардаку, потім більша частина розійшла ся й заснула.

Не спали лише ті, кого, як і наших лозищин, лякала незнана доля в незнайомій стороні. Дима одначе перший заснув собі на лавці. Ганна довго сиділа поруч із Матвієм, і часом чути було її тихий та несміливий голос. Лозинський мовчав. Згодом і Ганна заснула, схиливши стомлену голову на свій клунок.

І лише Матвій пересидів цілу темну ніч, аж поки не померкло світло на чолі статуї, аж поки не заграли відблиски досвітної зорі на хвилях, що їх бороздили пароходи, вертаючи з довгої нічної праці...

В ранці прийшли на парохід американські митні урядники, давали підписувати якийсь папір, а тим часом корабель почали поволі підтягати до пристані. І було якось навіть сумно дивити ся, як сей морський велитень лежить тепер на воді без власного руху, неначе мертвий, а якийсь невеличкий пароходець клопочеть ся коло нього, як жива мурашка коло мертвого жука. То потягне його за хвіст, то забіжить від носа, і гуде, і сичить і вертить ся... А пристань — показало ся — величезна шопа, яких багато було на березі. Вони стояли рядами, негарні, величезні й понурі. Тільки на одній товпили ся Американці, голосно верещали, свистіли й кричали „ура“. Матвій поглянув туди все ще потрохи в надії побачити сестру — і махнув рукою. Де вже там!...

Нарешті парохід підтягнуто. Якийсь матрос, зручний як чорт, вирапав ся вгору, під саму покрівлю шопи, й потім загойдав ся у повітрі разом з кладкою, котра поволі спустила ся на корабель. І став нарід виходити на американську землю...

Скучно було нашим... Пішли й вони, — не зіставати ся-ж вічно на кораблі. Сказавши правду, Матвієви приходила думка, що на кораблі було краще. Пливеш собі й пливеш... Небо, хмари та море, та вільний вітер, а напереді, за сим морем — що Бог дасть... А тут ось тобі й земля, а що в ній... Усіх хтось стрічає, і доводить ся їм іти самим шукати невідомої долі... А де вона?... Куди ступити, куди подати ся, куди поставити ногу і в який бік

повернути ся, — невідомо. Стали наші, в білих свитах, у великих чоботах, у високих смушкових шапках і з великими палицями в руках, — з палицями, вирізаними з рідної лози, над рідною річкою — і стоять, як загублені, і дівчина зі своїм клуночком тулить ся до них.

VI.

— Жид! А їй-же Богу, хай мене ясний грім ударить, як се не Жид, — сказав раптом перший Дима, показуючи на якогось панка в круглім брилі і в куцій потертій маринарці. Хоча поруч з ним стояв ще молодий панич, одягнений в новісїньке убраннє, і вже зовсім неподібний до Жидика, — одначе, коли той пан повернув ся, то й Матвій з першого погляду вже переконав ся, що се небезпремінно Жид та ще й свій, з під Могилева чи Житомира, Минська чи Смоленська, от неначе щойно з базару, тільки переодяг ся в німецьке убраннє.

Зраділи вони тій людині, як рідній. Та й Жид, помітивши білі свитки та смушеві шапки, зараз підійшов і вклонив ся.

— Ну, поздоровляю з приїздом. Як ся маєте, панове? Я відразу бачу, що се приїхали земляки.

— А що, — сказав Дима, з побідним виглядом. — Не казав я? Отже який се хороший наїд. Де його треба, там він і є. Здоровенькі, пане Єврею, не знаю, як вас звати.

— Ах! Звали колись Борухом, а тепер зовуть Борк, містер Борк, — до ваших послуг, — сказав Жид і якомсь гордо погладив бороду.

— А щоб тебе! Ну, так слухай-же, Берку...

— Містер Борк, — поправив Жид ще з більшою пихою.

— Ну, нехай і так; містер, так і містер, щоб тебе схопило за боки... А де-ж тут добрий заїздний двір, щоб, знаєш, не дуже дорого і не занадто вже погано. Бо, бачиш... Ми хоч і в простих свитках, але не зо-

всім уже мужики... однодворці... До того-ж ще з нами, бачиш сам, дівчина...

— Ну, — хіба я вже сам не можу розібрати, з ким маю діло, — відповів містер Борк дуже політично. — Що ви про мене думаєте?... Пхе! Містер Борк дурень, містер Борк не знає людей... Ну, тільки і я вам скажу: се ваше велике щасте, що ви натрапили відразу на містера Борка. Адже я не щодня ходжу на пристань, пощо я став би щодня ходити на пристань?... а в мене ви відразу маєте собі добре мешканнє, і для панночки знайдемо кімнатку окремо, вкупі з моєю донькою.

— А, ось бачите ви, як воно добре, — сказав Дима й озирнув ся, ніби-то се він сам видумав сього містера Борка. — Ну, веди-ж нас, коли так, до твого заїздного двора.

— Може, вам треба взяти ще ваші річі?

— Е! які там річі! Правду тобі сказати, так усе ось тут з нами.

— Ге, се не дуже багато! Джоне!... — крикнув він до молодого чоловіка, котрий, як виявило ся, був таки його сином. — Ну, чого ти стоїш, ніби дурень який. Тейк бегедж оф міс (візьми клунок у панночки).

Парубок не був з гордих. Він увічливо підняв над головою свій бриль, ухопив з рук Ганни її клунок, і вони пішли з пристані.

Перейшли через улицю й увішли в другу, що видала ся приїзжим якоюсь печерою. Доми темні, високі, брами в них вузькі, та ще на половині домів над улицею зроблено на стовпах якийсь поміст, що закривав собою небо...

— А, Господи, Мати Божа! — заверещала раптом із переляку Ганна й схопила за руку Матвія.

— Всяке диханіє да хвалить Господа! — подумав собі мовчки Матвій, — а що-ж се таке?

— Ай-ай, чого се ви перелякали ся, — сказав Жид. — Та се-ж тільки поїзд. Ну, ну, ідїть, що то за важна річ... Нехай він собі йде своєю дорогою, а ми підемо своєю. Він нас не зачепить, і ми його не зай-

мемо. Тут, я вам скажу, такий край, що гави ловити ніколи...

І містер Борк пішов далі. Пішли й наші, перемагаючи себе, бо стовпи довкола тремтіли, улица дудніла, вгорі брязкало залізо об залізо, а просто над головами лозищан, на помості, цілою силою пари гнав поїзд. Вони дивилися з роззявленими ротами, як поїзд звинувся в повітрі гадюкою, повернув за ріг, мало не зачепивши вікон домів, — і знову полетів в повітрі далі, то просто, то скручуючи...

І здалося нашим, які звикли лише до гомону рідного гаю, до шелесту очеретів над тихою річкою Лозовою та до скрипоту колес у степу, — що вони попали тепер у саме пекло. Доми — шапка злетить, як поглянеш. Озирнешся назад, — корабельні щогли, як палений ліс; здіймеш очі до неба, — небо закурене, а вдоватку ще закрите сим помостом повітряної дороги, що від нього на улиці вічний сумерк. А далі людина знову бачить, як у повітрі, навпоперек, з улиці в улицу жене вже інший поїзд, а ціле повітря потяте хропінням, стогоном, брязкотом і гудінням машин.

— Господи Ісусе, — шепотіла Ганна блідими устами. Матвій тільки закусив вуса, а Дима хмуро схилив голову й ступав, зігнувшися під своїм клунком. А за ним бігли купи якихсь уличних чортенят, іноді навіть зовсім чорних, як добре вичищений чобіт, і заглядали їм просто в пику, і підскакували, і сміялися, а один лобуз кинув у Диму недсгризок якогось овоча.

— Пху, та се ж людині вкінці може й терпець увірватися, — сказав Дима, ставлячи свій клунок на землю. — Слухай, Берку...

— Містер Борк, — поправив Жид.

— А що ж, містер Борк, у вас тут робить поліція?

— А що вас обходить поліція? — відповів той і задоволено. Пощо вам турбувати поліцію такими дурницями? Тут не такий край, щоб як щось не так, зараз же й звати поліцію...

— Се либонь зветься свобода, — сказав Дима

дуже вщипливо. — Людині кинули в обличчя недогризок, — се свобода... Ну, коли тут уже така свобода, то, послухай, Матвію, дай сьому шибеникови доброго стусана; може, тоді вони дадуть нам спокій.

— Ну, сього вже, прошу, не треба робити, — почав бламати Берко, до імени котрого тепер усе доводило ся додавати слово „містер“.

— Ми вже скоро дійдемо, вже зовсім близько. А се вони тому, що... як би вам сказати... Їм неприємно бачити таких патлатих, таких кострубатих, таких неголених людей, як ваші милості. У мене є тут недалечко голяр... Ну, він вас припорядить за найдешевшу ціну. Найдешевший голяр у Нью-Йорку.

— А се, я вам скажу, гарна свобода, — щоб її чорти взяли, — сказав Дима, сердито скинувши собі на плечі мішок.

Та тут в Диму знову полетіла лушпайка банану. Довело ся терпіти і йти дальше. В тім, пройшовши трохи, містер Борк спинив ся.

— Ну, а тепер, підемо, прошу, на сі сходи...

— Та куди ж се ми підемо, хотів би я знати? — сказав Дима.

І дійсно, сходи вели з улиці в гору, на той самий поміст, що був у них над головами.

— Ну, нам треба сісти до вагону.

— Не піду, — сказав рішучо Дима. — Бог сотворив людину на те, аби вона ходила й їздила по землі. Досить того, що чоловік проїхав по сьому проклятому морю, яке мало душі не висотало. А тут ще лети, наче якась сорока, в повітрі. Веди нас пішки.

— Ай-яй! — сказав містер Борк нетерпляче, — що ж мені з вами робити? Ідїть, прошу!

— Не піду! — рішучо повторив Дима і, звертаючи ся до Матвія й Ганни, сказав:

І ви теж не йдїть!

Жид щось швидко заговорив з сином, котрий лише усміхав ся, — а потім, повернувши ся до Дими, містер Борк дуже рішучо заявив:

— Ну, коли ви такий упертий чоловік, що все

хочете по своєму... то йдїть, куди знаєте. Я собі піду до вагону, а ви як хочете...

Джоне! віддай панночці багаж. Кожда людина може йти своїм шляхом.

Джон усміхнув ся, але не поспішав віддавати Ганні багажу. Матвій узяв Диму за руку й сказав:

— Та що там! Підемо вже!

— Підемо, прошу, — боязко сказала й Ганна.

— Га! Що робити? В сїй сторонї, видно, треба до всього звикати, — відповів Дима і, скинувши мішок на плечі, сердито пішов на сходи.

На першїм поворотї при конторці сидїв байдужий Американець, котрому Жид дав монету, а той видав йому пять білетів. Ті білети Борк кинув до шклянної скриньочки, і всі підняли ся ще вище й вишли на п'ятформу.

Поїзда ще не було. П'ятформа була нарівні з третім поверхом домів. Долї йшли люде, їхали великі фургони, проходили, подзвонюючи, вагони кіннозалізної дороги; вгорі, по синьому небі плили хмари, білі, ясні, зовсім як наші. „Ось, — думав Матвій, — полетить ся хмара понад землею, понад морем, пронесеть ся над Лозищами, загляне до ясної води Лозової річки, зобачить лозищанські хати й поле і людей, які їдуть у поле і з поля, як Бог велїв, на пароконних драбинястих возах. Чи подумає хто в Лозищах, що двоє лозищан стоять в сїй хвилині в чужім місті, де з них що йно знущали ся, неначе вони не християне й приїхали сюди на посміховище... Стоять ні на землі, ні на горі і збирають ся летїти в повітрі в якійсь машинї“. „Господи, думала рівночасно й Ганна, — а ну, як се провалить ся, а ну, як полетимо ми всі з тою машиною додола, на камінний брук! Господи Ісусе, Дїво Маріє, святий Йосифе! Всяка душа хвалить Господа“. Дима дивив ся й кусав довгі вуса...

На шинах здалека показав ся якийсь круг і покотив ся, став зростати, наближати ся, залїзо задзвенїло й гомонїло попід ногами, і невдовзі перед п'ятформою пролетїв цілий поїзд... Завищав, спинив ся, відчинили ся засувки — і кількадесять людей хапливо

перейшли повз наших лозишан. Потім вони увійшли до вагону, зайняли порожні місця, і поїзд відразу знову рушив з копита і полетів так, що лише замиготіли вікна домів.

Матвій заплющив очі. Ганна хрестила ся під хусткою й шепотіла молитви. Дима озирав ся довкола задиркуватим поглядом. Він думав, що Американці у вагонах також баньки витріщатимуть на їх шапки й свитки і, чого доброго, стануть кидати ся недогризками бананів. Але, видко, сі Американці були люде поважні: ніхто не вирячував очей, ніхто не усміхав ся, Димі се сподобало ся і він трохи заспокоїв ся...

А там поїзд знову спинив ся, і наші щасливо вийшли і знову зійшли по сходах на улицю...

VII.

Заїздний двір містера Борка зовсім не нагадував наших. Наші, себто ті, що на Волині, або під Могилевом, чи на Полісся, значно кращі: довгий, високий дім, в білій стіні чорніють широкі ворота так привітно й любо, що коні завертають до них самі собою. За віздом — просто критий двір, з високою соломяною стріхою; між кроквами літають хмари горобців, і голуби воркотять десь так солодко, а де — і не зобачиш... А там — колодязь з коловоротом, ясла з драбинами для коней, курей, кіз, корів, запах кінського поту, дьогтю й запашного сїна... Аж згадати мило...

Треба сказати, що Матвія і Диму вважали в їхніх сторонах за людей поважних, таких, що знають, як поводити ся в світі. Доводило ся їм нераз на ярмарку, або в свято, проїздом, у містечках чи в якій корчмі при шляху — заставати повнісінько народу, — се їх ані трохи не бентежило. Відома річ, — кожен сам себе знає. Поставив чолоїк коня на місце, кинув йому сїна з возу чи підв'язав торбу з оброком, потім засунув собі батіг за пояс, щоби люде бачили, що се не волоцюга або жебрак блукає пішки по світі, а справжній господарь, зі своєю худобою й возом; потім увійшов до хати й сїв на лаву чекати, доки опорожнить ся місце за столом. А покищо — оглядав усіх, і відразу видко, яких людей довів Бог спіткати, і відразу-ж можна почати відповідну розмову: одна, бач, розмова з простим селянином, инша — зі своїм братом однодворцем або міщанином, инша знову — з управителем або підпанком. Розумієть ся, знали й своє місце: коли вже за столом розсїв ся проїзджа-

чий пан, — то, певна річ, що доводило ся й почекати, хоча місця було й досить. Одним словом ходили завжди по світі з відкритими очима, — знали себе, знали людей, а тому від рівних бачили щирість і поважанне, від гордих бокували, а коли й трапляла ся від панів инколи яка прикрість, то все-таки нечасто.

Тепер вони нараз стали неначе сліпі. Не прийшли сюди пішки, як бувало на прощу, і не приїхали, а прилетіли в повітрі. І двір містера Борка не схожий був на двір. Се був просто великий дім, досить темний і неприємний. Борг відчинив своїм ключем двері і вони зійшли вгору по сходах. Тут був невеличкий коридорець, на котрий виходило кілька дверей. Ввійшовши у одні з сих дверей, на які вказав Борг, наші лозищане спинили ся край порога, поклали клунки на підлогу, зняли шапки й розглянули ся.

Кімната була простора. В ній було кілька постелей, дуже широких, з білими подушками. В однім лише місці стояв невеличкий столик коло ліжка, а в ріжних місцях — кілька стільців. На одній стіні висіла велика картина, на котрій постать „Свободи“ здіймала свій смолоскип, а поруч — літографії, на яких намальовано пятисвічники й жидівські таблиці — скрижалі. Такі малюнки Матвій бачив у себе на Волині й подумав, що се Борг привіз їх до Америки зі собою.

Крізь відчинене вікно видно було вздовж улиці лінію повітряної дороги, якою приїхали й вони. І знов оддалеки показав ся круглий щит паровоза й щораз більшав. Лозищане дивили ся на нього з деяким острахом. Брязкіт і гуркіт все наближав ся, і їм здавало ся, що поїзд вкотить ся до кімнати. Та в тій хвилі щось нараз шугнуло хвиським повітрем у вікно і повіз них зовсім близько, з противного боку пронесла ся якась стіна з вікнами. Се був другий стрічний поїзд; крізь вікна замиготіли голови, брилі, обличча, а між ними деякі чорні, як саджа... І за кілька хвилин усе зникло, скрутило, і поїзд поніс ся в далечинь, все зменшаючи ся, тимчасом, як попередній зростав і за

хвилину також пронісся повіз вікна. Клубок пари й диму, неначе розмаєна стяжка, зачепив по вікні й кілька клаптів удерлося до самої кімнати...

— Всяке диханіє да хвалить Господа, — промовив Матвій, хрестячи ся з переляку. І тільки коли обидва поїзди зникли, він відважився роздивитися добре на новім місці.

Ліжок у кімнаті стояло коло десятка, але з мешканців був у ній лише один пан, стану котрого лозищане не могли собі вяснити. На нім було „міське убраннє“, як і на Борку, ясні картаті галанції, великі й важкі шнуровані черевики, прасована сорочка і ясний лейбик. Він лежав на ліжку, напів прикривши ся величезним аркушем газети і, відхиливши край її, з цікавістю дивився на новоприбулих. З вигляду був се справжній „пан“, і як би так були вони у себе вдома, Дима неодмінно вклонився б йому низенько й сказав би:

— Перепрошаю... Може, се Жид Берко завів нас сюди через помилку.

У всякім разі лозищане подумали, що бачать перед собою американського шляхтича або начальника. Але містер Борк незабаром зійшов по кручених сідцях згори, куди він встиг відвести Ганну, й підвів лозищан до ліжка зовсім поруч з сим важним паном.

— Ось отсе ліжко, — сказав він, — коштує вас два доляри тижнево.

— А що я тобі скажу, містер Борк, — зашепотів йому обережно Дима. — Гляди, чи гаразд се у нас вийде?

— Ну, — ображено відповів Борк, — що ж іще треба за два доляри тижнево. Ви, може, думаєте — се з одного? Ні, се з обох. За обід окремо...

— Бог з тобою, — відповів Дима таки пошепки, — як уже ти не можеш відступити дешевше. Та чи буде се до шмиги сьому панови? Все-ж-таки ми люде простого стану...

— Борк на се тільки свиснув, поглянув, не ховаючи свого нехтування, на американського шляхтича й сказав:

— Тю-тю! Що до сього, можете бути цілком спокійні. Се зовсім не те, що ви думаєте. Тут свобода: всі рівні, хто за себе платить гроші. І знаєте, що я вам ще скажу? Ось ви прості люде, а я вас більше поважаю... бо я бачу: ви в своїм місці були господарі. Се-ж відразу видко. А сього шелихвоста я, може, й держати не став би, як би за нього не платили від Тамані-голла. А так, що мене обходить! У „босса“ грошей багато, я що тижня дістаю своє ретельно.

Дима хапав на бігу все, що помічав на новім місці, й тому, розваживши не зовсім зрозумілі слова Борка, поглянув зкоса на пана в ліжку і сказав:

— Я, містер Борк, так розумію твої слова, що се не пан, а ледащо, от, як і в нас бувають по ярмарках. І бриль на нім, і сорочка біла, і хустка на шії... а дивись, вже хтось гаманця й не долічив ся...

Борк усміхнув ся.

— Ну, ви таки вмієте попадати пальцем в небо, — сказав він, погладжуючи свою борідку. — Ні, що до гаманця, так ви можете бути спокійні. Се не його занятє. Я тільки говорю, що кожда людина мусить шукати певної й чесної праці. А хто продає свій голос... хай собі се буде навіть і справжній голос... Але хто продає його Тамані-голлу за гроші, того я не вважаю за певного чоловіка.

І, зітхнувши, він додав:

— У мене було тут солідне заведенне. Ну, що робити! Заведенне прахом пішло, зостало ся тільки мешканне до речінця. Доводить ся якось калатати зі всяким дрантем.

Дима не зовсім розумів, як можна продати свій голос, хоча б і справжній, і кому він потрібний, але діткнений тим, що вже він раз попав пальцем в небо, удав, ніби все зрозумів, і сказав уже голосно:

— Ну, як так, то й добре! Клади, Матвію, клунок сюди. Чого там справді! Та ж і наші гроші не щербаті. А тут на те, бий їх лиха личина, свобода!

І він сів на своє ліжко проти американського пана, ще й навіть ноги розставив. Матвій бояв ся, що Американець все-таки образить ся. Але той показав

ся простим і потульним парубікою. Почувши, що розмова йде про Тамані-голл, — він відсунув газету, сів на своїм ліжку, привітно усміхнув ся, і якийсь час обидва вони сиділи з Димою, витріщивши один на одного очі.

— Good day (добридень)! — перший сказав Американець і ляснув Диму по коліні.

Дима й собі його ляснув й, не довго думавши, відповів:

— Jes (так).

— Tammany-holl, — сказав знову Американець, ввічливо усміхаючи ся, — вері-уелл!

— Вері-уелл, — кивнув головою Дима. — Се значить: дуже добре... Ах ти, пан! Ти ось навчи мене, як се продати сьому чортови Тамані-голлу свій голос, щоб за се людину годували й напували задурно.

— Well! — відповів Американець, зареготавшись.

— Jes, — засміяв ся й Дима.

Ірляндець знову підморгнув, потріпав Диму по коліні і вони, здаєть ся, відразу стали приятелями.

VIII.

А Матвій дивувався Димі („Та й хист же має чоловік!“ — подумав він), але сам сів на ліжко, схилив сумно голову і думав:

„Ось чоловік і в Америці... що-ж тепер робитимемо?“

Сказавши правду, — все не сподобалося Матвієви в тій Америці. Димі також не сподобалося, і він був дуже сердитий, коли вони йшли з пристані улицями. Але Матвій знав, що Дима — людина легкої вдачі: сьогодні йому хтось не до душі, а завтра перший приятель. Ось і тепер він уже крутить вус, пригадує слова й поглядає на Американця веселим оком. А Матвієви було дуже сумно.

Так, ось і Америка! Ще вчора вночі вона лежала перед ним, як якась хмара, і він не знав, що воно таке зявиться, коли ця хмара розступиться... Але все ждав чогось дивного й гарного... „Правду сказати“, — думав він, — на сьім світі людина думає так, а виходить інак, і як би чоловік знав, як воно вийде, то, може, вік звікував би в Лозищах, з рідним лихом“. Ось і хмара розступилася, ось і Америка, а сестри нема, і нема тої Америки, про яку мріялося так багато над тихою Лозовою річкою й на морі, поки корабель плив, колихаючи на хвилях, і океан співав свою невиразну пісню, й хмари неслися по вітру в високім небі то з Америки до Європи, то з Європи до Америки... А на душі снувалися такі ж неясні думки про те, що було в далекому ріднім краю, і що буде там, далі, за океаном, де доведеться шукати нової долі...

Шукай її тепер, тої долі, в сьім пеклі, де люде

кудись летять, наче божевільні, по землі й під землею і навіть — прости їм, Боже, — в повітрі... де все здається не таким, як наше, де не розбереш людини, якого вона може бути стану, де не вхопиш і слова з людської мови, де за хрещеною людиною бігають хлонці так, як у нашім краю бігали б хиба за Турком...

— От що, Дима, — сказав Матвій, відриваючися від своїх гірких думок. — Треба як найскорше писати лист до Осипа. Він-же-ж тут уже своя людина, то нехай і радить, як знайти сестру, як що вона ще не доїхала до нього, і що нам тепер почати з собою.

— Та вже-ж не инакше! — відповів Дима.

Попрохали у Борка пера й чорнила, приладили ся біля вікна й написали. Писав лист Дима, а що і в нього руки не дуже-то звикли тримати таку невеличку річ, як перо, — то вони писали дуже довго.

Скінчили писати, Дима почав утирати піт із чола й нараз зупинив ся з роззявленим ротом. Матвій і собі озирнув ся, — і в нього якось любо стало на душі.

В кімнаті стояла стара пані, в ношеній, але видко колись шовковій загортці, в старім капелюсі з жовтими квітами і з торбинкою в руці. Крім того тримала невеличке біле цуценя, котре повертало ся на всі боки й нюшило повітре.

— Наша, — шепнув Дима Матвієви.

І дійсно, пані сіла коло дверей на стілець, відсапала ся трохи й за першим же словом сказала:

— Проклята сторона, прокляте місто, прокляті люде. Ну, скажіть, на ласку, по що ви сюди приїхали?

Наші дуже зраділи рідному слову, кинули ся до пані і мало-що не вдарили ся головами, цілуючи у неї руку.

Пані, видко, се сподобало ся. Вона сиділа на стільці, не віднімаючи руки, й дивила ся на лозищан, жалісливо хитаючи головою.

— Подільські чи з Волинї?

— З Лозищ, милостива пані.

— З Лозищ? Чудесно! А куди ж се Бог несе?

— В Міннесоті є наші.

— Міннесота! Знаю, знаю. Багно, ліс, мошка, лісні пожари й либонь Індіїці... Гей, люде, люде! Чого тільки вам забажало ся в тій Америці? Жили б собі в своїх Лозищах...

„Воно, може, й правда“, — подумав Матвій. А Дима відповів:

— Риба шукає, де глибше, а людина — де ліпше.

— Так... тому риба попадаєть ся в невід, а люде до Америки... Се дуже нерозумно. Та проте, — не моя се справа. А де ж тут сам господарь?... Та ось і Берко.

— Містер Борк, — поправив Жид, входячи до кімнати.

— А, містер Берко, — сказала пані, й лозищане, помітили, що вона трохи розсердила ся. — Скажіть, на ласку, я й забула! А проте, ваша правда, ясно-вельможний містер Борк! В сій проклятуцій країні всі містери, і вже не розбереш ні Жида, ні хлопа, ні пана... Ось і сі (вона показала на лозищан) скинуть завтра свої свитки, забудуть Бога і також вимагатимуть, щоб їх звали панами...

— Се їх справа, тут кожен уладжуєть ся, як хоче, — сказав байдуже Борк і, поглажуючи борідку, додав: — Чим можу вам служити?

— Твоя правда, — сказала пані. — В тій Америці ніхто не повинен думати про свого ближнього... Кожен знає тільки за себе, а інші, — хоч пропади в сім життю і в будучім... Ну, так ось чого я прийшла: мені сказали, що у тебе тут єсть наша дівчина. Чи пак, вибачте, містер Борк... Чи не zvolите ласкаво покликати сюди молоду приїзджу леді з наших селянок?

— Ну, а пощо вам міс Ені?...

— Ти, здаєть ся, сам починаєш втручати ся в чужі справи, містер Берко.

Борк стиснув плечима, і за хвилину згори зійшла Ганна. Стара пані убрала шкла на ніс і оглянула дівчину від голови до ніг. Лозищане також поглянули

на неї, і їм здалося, що пані повинна бути задоволена і переляканим обличчям Ганни, й очима, в котрих тремтіли сльози, й міцною статтю, і тим, як вона мняла рукою край фартуха.

— Вмієш прибирати в покоях? — спитала пані.

— Умію, — відповіла Ганна...

— І варити вмієш?

— Варила.

— І випрати білизну, і випрасувати сорочку, й заправити лямпу, бо я не можу знести тутешнього газу, й наставити самовар, або зварити каву...

— Так, милостива пані. Вмію.

— Ти приїхала сюди працювати?

— А як же інакше? — відповіла дівчина зовсім тихо.

— А звідки я знаю, як інакше?... Може, ти сподівалася вийти заміж за президента... Тільки він, моя люба, вже жонатий...

Дві великі сльози покотилися з довгих вій Ганни і впали на білий фартух, який вона все мняла в руках. Матвієви стало дуже жаль дівчини, і він сказав:

— Вона, милостива пані, сирота...

А Дима додав:

— У неї на кораблі помер батько.

— Нічого розумнішого не міг видумати! — сказала пані спокійно. — Чимало тут дурнів прилітало, як мухи на мід... Ну, от що. Мені ніколи. Коли ти приїхала, щоб працювати, так я візьму тебе від завтрашнього дня. Ось сей містер Борк покаже тобі мій дім... А сі — тобі рідня?

— Ні, милостива пані, але...

І Матвій бачив, як перелякане око дівчини спиною на нього, ніби зі страхом і запитом.

— Ніяких „але“. Я не дозволю тобі водити ні полюбовників, ні братанків. Наперед тобі говорю: я строга. Тому й беру тебе, що не хочу мати американської пані за кухарку. Шведки також уже зіпсуті... Чуєш? Ну, тимчасом до побачення. А пашпорт є?

— Є...

— То-то.

Пані встала, гордовито кивнула головою й вийшла з помешкання.

— Наша! — сказав Матвій і глибоко зітхнув.

— А се, видко, й тут так само, як і всюди на світі, — додав до того Дима.

Ганна тихенько втерла сльози краєм фартуха.

Жид подивився на дівчину зі співчуттям і сказав:

— Ну, чого ви плачете, міс Ені! Я вам просто скажу: ся справа не піде, і плакати нема чого...

— А чому-ж не піде? — спитав Матвій задумливо, хоч йому й самому здавалося, що не варто було їхати до Америки, щоб дістати ся до такої строгої пані. Можна б, здається, й пожаліти сиротину... А проте в серці лозищанина примішувалося до сього почуття інше. „Наша пані, наша, — говорив він собі, — дарма, що строга, зате своя й не дасть дівчині ні пропасти, ні зледащити“...

— Ну, чому-ж не йде? — повторив він своє питання.

— Га! Коли міс Ені приїхала сюди шукати своєї долі, то я скажу, що її треба шукати в іншій місці. Я сю паню знаю: вона любить дуже дешево платити і щоб їй дуже багато працювали.

— Ех, містер Борк, а хто-ж сього не любить на світі? — сказав Матвій зітхаючи.

— Ну, се правда, а тільки тут кожен любить також діставати більше, а працювати менше. А, може, ви гадаєте інакше, тоді містер Борк мовчатиме... се вже не моя справа...

Борк зняв ся з свого місця й незабаром вийшов, одягнувши ся, на улицю.

Він був Жид поважний, але невдаха, і справи його йшли негурт. Помешкання рідко коли не пустувало й буфет в сусідній кімнаті також мало працював. Дочка його давніше ходила на фабрику, а син вчив ся в колегії; але фабрика спинила ся, сам містер Борк зміняв уже третє заняття й тепер роздумував про четверте.

Та в Америці дійсно не дуже-то люблять вмішувати ся в чужі справи, тому й містер Борк не ска-

зав лозищанам нічого більше, крім того, що міс Ені може тимчасом помагати його дочці коло господарства, і він нічого не візьме від неї за помешканне.

— Почекаємо ще, мала, — сказав Матвій. — Може бути, що скоро прийде відповідь від Лозинського, тоді, чого доброго, й тобі знайдеться праця на селі.

— Дай-то Боже, — відповіли в один голос дівчина й Дима.

— А тепер, — додав Матвій, — напиши, Димо, адресу.

Але тут викрила ся нараз така обставина, що у лозищан аж кров похолола. Річ у тім, що папірець з адресою був схований у Матвія в кисеті з тютюном. Та видко тер ся він і тер ся, доки слово на нім зовсім не стерло ся. Перше слово видно, що губернія Міннесота, а дальше ані телень. Оглянули сей кавальчик спершу Матвій, потім Дима, а там покликали дівчину, доньку Борка, чи не здогадається вона, потім устряв ще новий знайомий Дими — Ірляндець, але нічого і він не відчитав з того папірця.

— Що ж се тепер буде? — сумно сказав Матвій.

Дима подивив ся на нього з великим докором і постукав себе пальцем по чолі. Матвій зрозумів, що Дима не хоче лаяти його при людях, а лише показує, що він думає про голову Матвія. В іншій часі Матвій може-б і не подарував сього, але тепер він почував, що всі вони в трьох з його вини йдуть на дно — і змовчав.

— Ех, — сказав Дима і почухав потилицю. Почухав потилицю й Матвій, але Ірляндець, рішучий видко чоловік, схопив коверту, написав на ній: „Міннесота, фермерському робітникови з Росії, Осипови Лозинському“ й сказав:

— All right.

— Він говорить ол-райт, — зрадів Дима, — значить дійде.

— Дай-то Боже, — се буде чудо Господнє, — сказав Матвій.

А Ірляндець надодачу запропонував Димі піти

разом у місто віднести лист. І коли вони виходили, — Ірляндець, настромивши свій казанкуватий бриль і з паличкою в руках, а Дима в своїй свитці й смушковій шапці, — обидва здали ся вони Матвієви якимись чудними, неначе він бачив їх уві сні. А надто як були вони коло порога й Ірляндець, якось зігнувши ся, запропонував Димі вийти першому. Дима-ж, і собі зігнувши ся цілком так само, пропонував пройти наперед Ірляндцеви. Потім вони рушили обидва разом, і тут уже Дима постарав ся все-таки пройти першим. Ірляндець сильно ляснув його по плечі й зареготав ся... Дима подивив ся на Матвія з гордим виглядом.

IX.

Діяло ся се в п'ятницю, вже по обіді.

Матвій чекав на Диму, але Дима з Ірляндцем довго не приходив. Матвій сів біля вікна й дивив ся, як по улиці сновигає народ, повзуть величезні, неначе доми, фургони, летять поїзди. На небі, знявши ся над дахами, показала ся зірка. Роза, дівчина, дочка Борка, накрила стіл в сусідній кімнаті білою скатертиною й поставила на ній свічки в чистих свічниках і два хліби, закрити їх білими рушниками.

Від сих приготовань у Матвія раптом щось підступило до серця. Він згадав, що сьогодні п'ятниця, і що в його ріднім краю Жиди завжди так готують ся стрічати суботу.

Справді, незабаром містер Борк повернув зі школи, поважний, мовчазний і, як здало ся Матвієви, дуже сумний. Він стояв над столом, хитав ся й гудів свої молитви з заплющеними очима, тимчасом як у вікно вривав ся гомін і гуркіт улиці, а з третьої кімнати доносив ся сміх молодого Джсна, котрий також повернув зі своєї „колегії“ й оповідав сестрі й Ганнусі щось веселе. На поклик батька дівчина вбігла до кімнати й злила йому на руки води. Він мив руки, потім пучки, бризкав водою й бурмотів слова молитви, а дівчина, видко, згадала щось смішне й дивила ся на брата, котрий підійшов до столу й чекав, гойдаючи ся на закаблуках. Потім вони сіли. Молоді люде провадили далі веселу розмову. Лише сам Борк часом щось шепотів про себе, тихесенько розрізуючи цибулю чи білий хліб, і часто та глибоко зітхав...

Лозищанин дивив ся на Жида й згадував рідний край. Ось і шабаш тут не такий, думав він мовчки,

і рідне містечко стало в пам'яті, як живе. Ось засіяла вечірня зоря над потемнілим лісом, і містечко стихає, перестали навіть курити ся комини в жидівських хатах. Ось засвітила ся огнями жидівська школа, запалали жовті свічки в вікнах хатин, Жиди поважно йдуть додому, стихає на улицах гомін і тупотня, а зате в кожному вікні можна бачити, як господарь дому благословляє стіл, оточений родиною. В той час двері всюди відчинено, щоб Аврам, Яків і інші патріярхи могли ходити незримо від однієї хатини до другої й заходити до домів. Знайомі Жиди говорили Матвієви, що в сей час ангели ходять разом з Аврамом, а чорти, як гайворонне, носять ся понад стріхами, не відважуючи ся наблизити ся до порога.

Розумієть ся, в своїм краю Матвій сміяв ся з сих дурниць: дуже треба Аврамови, котрого шанують також і християне, заходити до брудних хатин нехрещених Жидів! Але тепер стало йому соромно за Борка і за те, що навіть Жиди, такий міцний в своїй вірі народ, — забули тут свої звичаї... Молоді люде нашвидку повечеряли й утїкли знову до іншої кімнати, а Борк лишив ся сам. І у Матвія защеміло серце, бачучи самотну й сумну постать Жида.

Містер Борк, ніби вгадуючи думки Лозинського, вийшов із-за столу й сів коло нього.

— Бачу я, пане Борк, — звернув ся до нього Матвій, — що твої діти не дуже шанують свято?

Борк задумливо погладив бороду й сказав:

— Аг! хочете знати, що я вам скажу? Америка, се така сторона, така країна... Вона перемелює людей, як добрий млин.

— Що, видно, й тут не дуже-то люблять вашу віру? — сказав Матвій навчаючо.

— Е, ви зовсім не те говорите, що треба. Як би ви схотіли, я повів би вас до нашої синагоги... Ну, ви побачили-б, яка у нас гарна синагога. А наш рабин тут в такій пошані, як і кожний священик. І коли його кликали до суду, то він сидів з їх єпископом, і вони балакали один з одним... Ну, зовсім так, наче якісь братаничі.

— А ви кидаєте все-таки свою віру? — сказав лозищанин. Йому не зовсім-то вірило ся, щоб навіть тут можна було прирівнати рабина до попа.

— Ну, се дуже тяжко вам зясувати. Бачите, Америка така хитра країна, вона не чіпає нічиєї віри. Боже борони! Вона бере собі людину. Ну, а коли людина стане іншою, то й віра в неї стане вже інша. Не розумієте? Ну, добре. Я вам поясню ще инакше. Моя донька скінчила школу, а тимчасом мої справи пішли дуже зле. Ну, мені говорять, нехай ваша дочка йде на фабрику. Платня буде 10 долярів тижнево, а як вивчить ся — тоді платня буде й 12 долярів тижнево. Ну, що ви скажете на се? Се ж 24 карбованців тижнево, — добрі гроші?

— Дуже добрі гроші, — згодив ся Матвій. — Такі гроші, — додав він, — у нас платять наймитови від Покрови до Великодня... Правда, на хазяйських харчах.

— Ну, отже. Вона пішла на фабрику до містера Берклі. А містер Берклі й каже: „Добре. Жидівки працюють не гірше від інших. Я можу прийняти Жидівку. Але тільки я не можу, щоб у мене варстат стояв порожній в суботу. Се не виплачуєть ся. Ти повинна ходити і в суботу“...

— Ну?

— Ну... Я сказав: краще помиратиму або йтиму на улицу продавати сірники, а не дозволю донці ламати своєї суботи. А тимчасом приїхав до нас містер Мозес. Ви не знаєте, розумієть ся, хто такий містер Мозес. Се собі один Жид з Люїсвіля. В нього розум як огонь, а язик, як молот. Ну, він перекував усіх своїх Жидів у Люїсвілі і поїхав по інших містах. Зібрали ся ми до школи слухати сього Мозеса, а він і говорить: „Чув я, що чимало з вас бідує і вмирає, а не хочуть ламати суботи“. Ми й кажемо: ну, се правда. Субота — свята! Субота цариця, світло Ізраїля! А він на се: „Подібні ви до чоловіка, що налагодив ся їхати, сів на осла задом наперед і тримаєть ся за хвіст. Ви дивите ся назад, а не вперед, і тому всі попадаєте в яму. Але як би ви добре дивили ся на

зад, то й тоді могли-б доміркувати ся, куди вам їхати. Бо коли синів Ізраїля стали побивати погані, а діяло ся се за Макавеїв, то батьки ваші гинули, як вівці, тому що не брали меча в суботу. Ну, що тоді сказав Господь? Єгова сказав: коли так йтиме далі, то через суботу всіх моїх людей переріжуть, як отару, і не буде кому святкувати самої суботи... нехай вже краще беруть меч по суботах, аби в мене лишили ся мої люде. Тепер подумайте самі: коли можна брати меч, щоб убивати людей в суботу, то чому не взяти до рук варстату, щоб вам не повмирати з голоду в чужій країні?" А! Я-ж вам кажу: се дуже мудра людина, сей Мозес.

Матвій подивив ся на Жида, у котрого дивно полискували очі, й сказав:

— Видно й тебе починає тягти туди-ж. А я тебе вважав за поважного чоловіка.

— Ну, — відповів Борк, зітхаючи, — ми, старі, все-таки тримаємо ся, а молодіж... Ат, що тут і балакати! Ось і моя донька прийшла до мене й говорить: „Як хочеш, тату, не гинути-ж нам. Я піду на фабрику в суботу. Нехай наша субота буде в неділю“.

Борк узяв свою бороду обома руками, подивив ся на Матвія довгим поглядом і сказав:

— Ви ще не знаєте, яка се сторона Америка! Ось ви побачите самі, як се вам сподобаєть ся. Містер Мозес зробив з своєї синагоги справжню конгрегешен, як у Американців. І знаєте, що він робить? Він вінчає християн з Жидівками, а Жидівок з християнами!

— Слухай, Берку, — сказав Матвій, починаючи сердити ся. — Ти, здаєть ся, глузуєш з мене.

Але Борк дивив ся на нього все так само поважно й з його засмучених очей Матвій зрозумів, що він не жартує.

— Так, — сказав Борк, зітхнувши. — Ось ви побачите самі. Ви ще молода людина, — додав він загадково... — Ну, а наші молоді люде вже всі реформатори, або, ще гірше, епікурейці... Джоне, Джоне! А ходи сюди на хвилину! — гукнув він сина.

Сміх і балачка в сусідній кімнаті стихли, і молодий Джон вийшов, граючи ся своїм ланцюжком. Роза з цікавістю виглянула зза дверей.

— Слухай, Джоне, — сказав йому Борк. — Ось пан Лозинський гудить вас, чому ви не сповняєте віри батьків.

Джон, котрому, видно, не дуже цікаво було балакати про се, — пограв ся ланцюжком і сказав:

— А хіба пан також Жид?

Матвій випростав ся. У себе він, може, повчив би сього смаркача за таке образливе слово, але тепер він лише відповів:

— Я християнин, і діди, і батьки були християне — греко-уніяти...

— Ол райт! — сказав молодий Джон. — А як ви мені скажете: чи можна спасти ся Жидови?

Матвій подумав і сказав, трохи збентежений:

— По совісти тобі, парубче, скажу: не гадаю...

— Уел! Так нащо-ж ви хочете, щоб я тримав ся такої віри, в якій моя душа повинна загинути...

І, бачучи, що Матвій довго не збереть ся відповісти, — він повернув ся й знову пішов до сестри.

— А ну! Шо ви скажете? — спитав Борк, дивлячи ся на лозищанина гострим поглядом. — Ось як вони тут уміють міркувати. Повірите ви мені, на кожде ваше слово він вам зараз так відповість, що у вас язик присхне. По нашому найліпша віра та, в якій людина родила ся, — віра батьків і дідів. Так ми гадаємо, старі дурні.

— Розуміть ся, — відповів Матвій, зрадівши.

— Ну, а знаєте, що він вам скаже на се.

— Ну?

— Ну, він говорить так: значить, буде на світі багато найліпших вір, бо ваші діди вірили по вашому... Так? Еге-ж! А наші діди — по нашому. Ну, що-ж дальше? А дальше буде ось що: найліпша віра та, яку людина вибере по своїй думці... Ось як вони говорять, молоді люде...

— А щоб вони запали ся, — сказав Матвій. — Та се, значить, скільки голів, стільки й вір.

— А що ви думаєте? — тут їх хиба мало? Тут що улица, то й своя конгрегешен. Ось навмисне підіть у неділю до Брукліна, так навіть можете добре висміяти ся...

— Висміяти ся? В церкві?

— Ну, вони й молять ся, й сміють ся, й говорять про свої справи і знову молять ся... Я вам кажу, — Америка така країна... Ось побачите самі...

І довго ще сих двох людей: старий Жид і молодий лозишанин сиділи ввечері й говорили про те, як вірять в Америці. А в сусідній кімнаті молоді люде все цокотіли й сміяли ся, а за стіною глухо гуркотіло величезне місто.

Х.

Місто гуркотіло, а Лозинський, помоливши ся Богу й вчасно лягаючи спати, затуляв уха, щоб не чути сього страшного, важкого гуркоту. Він старав ся забути про нього й думати про те, що буде, коли вони знайдуть Осипа і урядять ся з ним на селі...

В тім самім селі, яке мріяло ся їм ще в Лозищах, через яке Лозищі здали ся їм убогими й нудними, через яке вони переїхали моря й землі, яке привиджувало ся їм споза далекого океану, в туманних мріях, як обіцяна країна, як другий рідний край, котрий повинен бути таким же дорогим, як і старий рідний край.

Такий же, як і старий, тільки далеко кращий...

Такі-ж і люде, тільки лїпші, добрійші. Такі-ж селяне, в таких же свитках; тільки селяне, подібні до старих лозищан, що ще не забули про свої старі права, а свитки тонші і чистійші; тільки діти здоровші й усї вивчені в школі; тільки землі більше, і земля родить не по нашому; тільки конї міцнійші й ситійші; тільки плуги орють ширше й глибше; тільки корови дають по відру на удій...

І такі-ж села, тільки дещо більші, та улиці ширші й чистійші, та хати просторійші й яснійші, і криті не соломою, а тесом... а може й соломою, — лише новою й свіжою... І мабуть коло кожного двору — садок, а край села на царині корчма, з привітним американським Жидом, де вечерами-гудить бас, тонко приспівує скрипка й чути весняного теплого вечера тупіт і пісні до світання, до ранньої зорі, — як було колись за старих часів у Лозищах. А серед села школа, а недалеко від школи — церковця, може навіть уніятська.

А на селі такі-ж дівчата й молодичі, як ось ся Ганна, тільки одягнені чистійше, й обличча у них не такі залякані, як у Ганни, й очі сміють ся, а не плачуть.

Все таке саме, тільки ліпше. І, розумієть ся, такі-ж самі начальники в селі, і такий же писарь, лише й писарь більше боїть ся Бога й вищого начальства. Бо й пани в тих місцях повинні бути добрійшими, ліпшими і все тільки думають і дбають, аби простій людині жило ся на селі як найкраще...

З сими думками лозищанин засипав, стараючи ся не чути, що довкола стоїть гомін, глухий, безперестанний, глибокий. Як вітер по лісі, проніс ся знову попід вікнами нічний поїзд, і вікна стиха задзеленькотіли й замовкли, — а Лозинському здавало ся, що се знову гуде океан за бортом пароходу... І коли він тулив ся до подушки, то упять щось стукало, перевертало ся, гуркотіло під ухом... Се тому, що над землею і в землі стукали без відпочинку машини, вертіли ся залізні колеса, бігали канати...

І ось, вночі Матвієви приснило ся, що хтось стоїть над ним величезний, без обличча й не подібний зовсім до людини, стоїть і кричить, цілком так, як ще недавно кричав в його вухах океан під нічним вітром:

— Дурні люде, вбогі, темні люде. Нема такого села на світі, і нема таких селян, і панів таких нема, і нема таких писарів. І поле тут не таке, і не те тут на полі росте, і люде інші. І нема вже тебе, Матвія Оглоблі, і нема твого приятеля Дими, і нема Ганни!... Старий Матвій вже вмер, і Дима вмер, і померла ваша стара віра, й серце у вас стане инше, і инша душа, і чужа молитва... І коли-б встала твоя мати з покинутої могили, на тихім кладовищі під лозищанським лісом, — то тут в дітях твоїх вона не признала-б своїх онуків... Бо вони не будуть подібні ні до тебе, ні до дідів і прадідів... А будуть Американцями...

Матвій прокинув ся увесь спітнілий і сів на своїм ліжку.

Він протирав очі й не міг пригадати собі, де він.

В кімнаті було темно, але хтось ходив, хтось тупав хтось сопів і хтось стояв над самим його ліжком.

Потім нараз кімната освітила ся, бо хтось запалив газовий ріжок сірником. Кімната освітила ся, а Матвій все ще сидів і нічого не міг второпати, і говорив з переляком:

— Всяке диханіє хай хвалить Господа.

— Ну, що там?... Чого се ти перелякав ся? — сказав хтось знайомим голосом. Голос був ніби Дими, але щось ще було в нїм дивне й чуже. І чоловік, що стояв над ліжком Матвія, був також Дима, але нібито якийсь інший, не подібний до Дими... Матвій гадав, що се все ще сон, і став протирати кулаком очі... Коли він розплющив їх, в кімнаті було ще яснійше, й по ній сновигали люде, що саме повернули звідкись цілою юрбою... Дивні люде, чужі люде, люде незрозумілі й незнайомі, люде невідомого стану, люде з такими обличчами, з яких не можна було вивести, чи вони добрі, чи злі, чи подобають ся вони людині, чи не подобають ся... Вони прилинули до кімнати, неначе згряя дивних привидів, які ввижають ся людині часом уві сні — і тихесенько, без грюку займали свої місця. І Матвій довго ще не міг зрозуміти — хто се, звідки, що тут роблять, і що він сам робить між ними...

А потім згадав: та се-ж Американці. Ті, що літають по повітрю, регочуть ся в церквах, женять ся у рабинів з Жидівками, вибирають собі віру, як хто схоче... Ті, що беруть собі цілу людину, і тоді у неї також міняєть ся віра...

А той, що стояв над самим ліжком, — невже се Дима? Так, се таки був Дима, та тільки знову такий, буцім у неї приснив ся. Він дуже поспішав роздягати ся й відвертав обличче. Одначе, Матвій встиг помітити, що сей Дима скидає з себе зовсім не своє убраннє. На нїм не було ні білої свитки, ні червоного пояса, купленого в містечку перед самим відїздом, ні шкапових чобіт, ні широких шараварів з рудоватої каламайки. Замість усього того, він тепер силкував ся як найскорше вилїзти з якоїсь кучої катанки, що не за-

кривала навіть як слід того, що повинна б закрити добра одіж; шию його підпирав високий комірець прасованої сорочки, а ноги не можна було визволити з галанців... Коли-ж він нарешті роздяг ся й поліз під ковдру до Матвія, — то Матвій навіть відхитнув ся, до тої міри саме обличче Дими стало йому чуже. Волоссе його було низенько обстрижене й стирчало чубом на чолі, вуси підстрижені над губою, а від бороди лишила ся тільки узенька американська лопатка.

— Бій ся Бога, Димо! — сказав Матвій, придививши ся. — До кого ти подібний, і що се ти з собою зробив!

Дима, здаєть ся, почував себе так, як чоловік який вийшов на базар, забувши убрати штани... Він якось все відвертав обличче, закривав рот рукою й говорив якимсь винуватим і солодкуватим голосом:

— Та от як бчиш... Зайшов з клятим Ірляндцем до циркульні, щоб мене трохи обстригли. Повірь совісти, Матвію, я хотів тільки трошечки. А вийшло ось що. Посадили мене на крісло. Крісло, знаєш, таке добре, — я тільки як сів на нього — і кінець. Ноги зараз схопило чимсь і кинуло догори, голову відхилило назад: їй же Богу, як баран на різні... Бачу, робить Німець не так, як треба, а рушитись не можу. Подивив ся на себе в дзеркало, — не я, та й годі. „Що ти, говорю, собачий сину, з чоловіком зробив?“ А вони обидва задоволені, ляскають мене по плечі: „Уел, уел, вері уел!“

Дима тихенько заліз під ковдру, стараючи ся примостити ся на краю ліжка. Одначе, коли в кімнаті загасили огонь і останній з Американців положив ся, він спершу все ще лицемірно зітхнув, потім поправив ся на своїм місці і нарешті сказав:

— Ну, та все-ж, признай ся, Матвію... Все-таки так чоловік якось більше подібний до Американця.

— А пощо тобі конче бути подібним до Американця? — сказав Матвій холодно...

— А знаєш, — живо говорив Дима далі, не слухаючи, — коли я вдоваток виміняв у Жида на ба-

зарі се убранне... з невеличкою, правда, додачею... то вже на улиці підійшов до мене якийсь пан і заговорив по англійськи...

— Ех, Іване, Іване, — сказав Матвій так якось гірко, що Диму щось ніби шпигнуло, і він заворушився на своїм місці. — Правду, видно, говорить сей Берко: ти вже скоро забудеш і свою віру.

— Деякі люде, — забурмотів Дима, відвертаючи ся, — такі уперті, як лозищанський віл... Воліли-б, щоб у них кидали на улиці недогризками...

— Ось ти вже лаєш ся Лозищами, в яких народив ся, — сказав Матвій і замовк. Дима ще побуркотів, перевертав ся, позіхнув і потім заговорив стиха, трохи підслесливим голосом:

— Охота тобі слухати Берка. От він обмовив сього Ірляндця... І зовсім задармо... Знаєш, я таки довідав ся, що се таке Тамані-гол і як продають свій голос... Справа цілком проста.. Бачиш ти... Вони тут собі вибирають голову, суддів і інших там урядників... Одні подають голоси за одних, інші за інших... Ну, розумієш, кожному хочеть ся попасти як найвище... От вони й платять... Тільки, каже, подай за мене голос... Хто збере десять голосів, хто двадцять... Ти, Матвію, слухаєш мене?

І, хоча Матвій нічого не відповів, він оповідав далі:

— І на мою думку се таки справедливо: хочеш собі, — дай же й людям... І знаєш, що ще?...

Тут Дима повернув ся цілком до Матвія й, спустивши голос, забалакав пошепки:

— Вони говорять — сей Ірляндець і Жид, у якого я купував убранне, — що й нам можна-б... Розумієть ся, голоси не зовсім прввдиві, але також чогось варті...

Матвій хотів відповісти щось дуже вразливе, але в тій хвилині з одного ліжка почуло ся сердите гриманне якогось Американця. Дима розібрав лише одне слово „devil“, але і з нього второпав, що їх обох посилають до чорта за те, що вони перешкаджають спати... Він скорчив ся й пірнув під ковдру.

А на горі, в невеличкій кімнатці спали разом Роза й Ганна. Коли довело ся їм лягати, — Роза поглянула на Ганну й спитала:

— Вам, може, неприємно буде спати на однім ліжку з Жидівкою?

Ганна почервонїла й засоромила ся.

Вона збирала ся молити ся, вийняла свій образок й тільки — що хотїла приладити його десь у куточку, як слова Рози нагадали їй, що вона — в жидівськїм мешканню. Вона стояла, вагаючи ся, з образком в руках. Роза все дивила ся на неї, а потім сказала:

— Ви хочете молити ся, і... я вам перешкоджаю... Я зараз вийду?

Ганна засоромила ся. Вона справді думала, чи добре молити ся Богу в присутности Жидівки, і чи дозволить Жидівка молити ся по християнськи в своїй кімнаті.

— Ні, — відповіла вона. — Лише... я думала, — чи не буде вам неприємно?

— Молїть ся, — просто сказала Роза й стала ладити постіль.

Ганнуся перечитала свої молитви, й обидві дівчини почали роздягати ся. Потім Роза закрутила газовий ріжок і світло погасло. За якийсь час з пїтьми виступило вікно, а за вікном високо понад містом, яке все ще гудїло, стояв невеличкий, блїдий місяць.

— Про що ви думаєте? спитала Роза Ганну, яка лежала поруч із нею.

— Я думаю... чи бачать тепер сей самий місяць в нашїм містечку.

— Ні, не бачать, — відповіла Роза, — у вас тепер день... А яке ваше місто?

— Наше місто — Дубно...

— Дубно? — щиро підхопила Роза. — Ми також жили в Дубні... А чому ви звідти виїхали?

— Брати виїхали попереду... Я жила з батьком і молодшим братом. А опісля сього брата... вислали.

— Що він зробив?

— Він... ви не думайте... Він не злодій і не щосьтам... лише...

Вона замняла ся. Вона не хотіла сказати, що, коли розбивали жидівські доми, він розбивав також, а опісля почали бити ся з військом... Вона гадала, що ліпше не оповідати сього, й замовкла.

— Що-ж, — сказала Роза, — кождому може трапити ся лихо. Ми жили спокійно й також не думали їхати так далеко. А потім... ви, може, знаєте... коли стали розбивати Жидів... Ну, що людям треба?... У нас все понищили, — і... моя мати...

Голос Рози затремтів.

— Вона була слабенька... і вони її дуже перелякали... і вона померла.

Ганна подумала, що вона добре зробила, не сказавши Розі всього про брата... У неї якось дивно стисло ся серце... І ще довго вона лежала мовчки, і їй здавали ся дивними і се місто, з його глухим гудінням, і люде, і те, що вона лежить на однім ліжку з Жидівкою, і те, що вона молила ся в жидівській кімнаті, і що ся Жидівка видасть ся їй зовсім не такою, якою здавала ся-б там, в ріднім краю...

Починало вже світати, коли нарешті обидві дівчини заснули міцним молодим сном. А в тій самій хвилині Матвій, підвівши ся на своїм ліжку, по короткій дрімоті, — все силкував ся згадати, де він і що з ним стало ся. Недавно стихнувши, місто починало прокидати ся за стіною. Швидко заторохкотіли колеса на якійсь близькій стації і вже проніс ся поїзд, гудячи, як вітер в гаю перед дощистим ранком. Поруч на другій подушці лежала голова Дими, але Матвій ледві пізнавав свого приятеля. Обличче Дими було червоне, бо його дуже підпірав тугий комірець не скинутої на ніч прасованої сорочки. Давнійші його козацькі довгі вуси були підстрижені, а один ще й тримав ся догори тонко нафарбованим кінчиком. Загалом, — бачучи се майже чуже обличче, почув Матвій себе якось враженим... Здавало ся йому, що Дима стає чужим...

XI.

І, дійсно, вже на другий день зраня стало помітним, що в Івана Дими почав псувати ся характер...

Коли він прокинув ся, то передовсім, нашвидку одягши ся, підійшов до дзеркала і став знову закручувати вуси догори, що робило його зовсім неподібним до колишнього Дими. Потім, ледві привитавши ся з Матвієм, він підійшов до Ірляндця Падді й почав балакати з ним, явно пишаючи ся його знайомством і немов навіть чванючи ся перед Матвієм своїми вільними манірами. Матвієви здавало ся, одначе, що інші Американці дивлять ся на Диму з усміхом.

Товариство мешканців містера Борка було досить різноманітне. Були тут і Німці, і Італієць, і два-три Англійці і кілька Ірляндців. Частина сих людей здавала ся Матвієви певними і поважними. Вони вставали рано, вмивали ся в ванній кімнаті, говорили мало, пили в сусідній кімнаті каву, що їм давали Роза з Ганною, а потім ішли на роботу або шукати роботи. Та була тут і купка людей, які лишали ся на цілий день, курили, жували тютюн і страшенно плювали ся, намагаючи попасти в коминак, часом понад головами сусідів. У них не було певних годин праці. Іноді вони йшли кудись юрмою, й тоді кликали з собою й Диму... В балачках часто чуло ся слово Тамані-гол... Справи сього товариства, мабуть, ішли в сім часі добре. Вертаючи зі своїх мандрівок до мешкання Борка — вони часто голосно реготали ся... І Дима реготав ся з ними, що Матвієви видавало ся дуже огидним.

Так проминуло ще два три дні.

Характер Дими псував ся що раз більше. Прав-

да, він зробив великі, навіть на причуд великі успіхи в мові. За два тижні на морі і за кілька днів у Борка він уже говорив цілі речення, міг спитати ся про дорогу, міг поторгувати ся в крамниці, а з допомогою рук і ріжних рухів — говорив з Падді так, що той його розумів і переказував иншим його слова... За те, розумієть ся, його ще не можна було гудити. Але Матвія гризло й навіть сердило, що Дима не просто говорить, а ніби-то кривить ся й передражнює когось: витягає долішню губу, жує, сичить, гаркавить... „Взяв би приклад бодай з Жида, — думав про нього Матвій. — Той також говорить з Американцями їх мовою, але як гідна й поважна людина“. А Дима вже й „містер Борк“ вимовляє якось особливо, — містеґ Бег'к. А иноді, забувши ся, він уже й Матвія починав звати містер Мет'ю... В таких випадках Матвій дивив ся на нього довгим докірливим поглядом — і він трохи соромив ся.

Одного дня, після того, як Падді довго говорив щось Димі, показуючи очима на Матвія, — вони обидва пішли кудись, певне до Жида-крамаря, який в скрутних обставинах служив їм за товмача. Вернувши, Дима приступив до Матвія і сказав:

— Слухай, Матвію, що я тобі скажу. Сидимо ми тут обидва без діла і тільки втрачаємо нашу крівавицю. А тимчасом, можна би дійсно дещо заробити.

Матвій підвів очі і, нічого не кажучи, чекав, що Дима скаже далі.

— Ось бачиш... Тут усі ті шестеро — агенти або, по нашому, фактори Тамані-гола... Се, бач, таке собі, скажемо, товариство... Незабаром вибори. І вони хотять обібрати за мера (себто за голову) над містом, свою людину. І всіх тоді призначають також своїх... Ну, а тоді вже роблять у місті, що хотять...

— Ну, то що? — спитав Матвій.

— Так ось вони збирають голоси. Вони говорять, що як би обидва наші голоси, то вони й дали-б більше, ніж за один мій... А нас що се коштує? Треба лише тут в однім місці записати ся й не говорити,

що ми недавно приїхали. А потім... Ну, та вони вже все зроблять і покажуть...

Матвій згадав, що раз уже Дима починав про се; згадав також і поважне обличчє Борка, і зневажливий погляд його тужливих очей, коли він говорив про заняття Падді. З усього того в Матвія в душі склала ся постанова, а в своїх постановах він був упертий як віл. Тому він відмовив ся наодріз.

— Але чому-ж ти не хочеш? Скажи! — спитав невдоволено Дима.

— Не хочу, — уперто відповів Матвій. — Голос дано людині не на те, аби його продавати.

— Е, дурниці! — сказав Дима. — Адже-ж ти не зостанеш ся після сього без голосу. Навіть не охрипнеш. Коли люде купують, так чому не продати? Все-таки в капшущі не убуде, а прибуде...

— А памятаєш, як колись оконом намовляв нас, аби ми підписали його папір... Що тоді вийшло би?

— Гм... так... — пробурмотів Дима, трохи змішавши ся. — Втратили-б усю чиншову землю! Так, бач, там було що втрачати. А тут... що нас обходить? Дають, чорт їх побий, гроші і скінчена справа.

Матвій не знав, що відповісти, але він був уперта людина.

— Не піду, — сказав він, — а коли хочеш мене послухати, — то й тобі не раджу. Не звязуй ся ти з тим ледарем.

І Матвій, не церемонячи ся, ткнув пальцем в сторону Падді, який уважно стежив за їх розмовою й, побачивши, що Матвій показує на нього, весело закивав головою. Дима, розумієть ся, також не послухав ся. — Ну, що-ж, — сказав він, — коли ти такий, то зароблю сам. Все-таки бодай щось... — І того-ж самого дня він оповістив, що його вже записали...

XII.

Листа все не було, а дні йшли за днями. Матвій здебільшого сидів дома, чекаючи, коли, нарешті, він опинить ся в американськiм селі, а Дима часто кудись ходив і, вертаючи, оповідав Матвієви що небудь нове...

— Сьогодні Падді водив мене подивити ся, як бють ся навкулачки, — сказав він якомсь. — Ти, Матвію, й уявити собі не можеш, як сї люде люблять бити ся. Як тільки двоє заспорять ся, то решта стане навкруги, — хто з люлькою, хто з цигарою, хто з жуйкою, і дивлять ся. А ті зараз куртки додолу, закасають рукави, завертять-завертять руками і — бац! Хто зручнійший, дивись, і засвітив другому ліхтарь... І при тім найбільше люблять бити по обличчу, в ніс, або, як уже не вдасть ся — в ухо. А в тімя, чи під серце, — борони, Боже! Але бють ся, знаєш, не сердито і, як тільки один полетить пятами догори, так його зараз підіймуть, обмиють обличче і знову сядуть разом грати, чи там пити, ніби-то нічого й не стало ся. І почнуть говорити, хто як ударив, як можна було-б ударити ще краще.

— Ну, се правда, потвердив Борк, котрий чув оповіданне Дими. — В цілій Америці бокс дуже люблять! А як що вдоватку знайдуть ся якісь надзвичайні силачі, то їздять з міста до міста й луплять один одного прилюдно за добрі гроші. І знаєте що: рівночасно за ними їздять газетярі і все записують. І навіть посилають телеграми: „О другій годині 15 хвилин 4 секунди Джон підбив Джекови праве око ось так, а за пів хвилини Джек збив Джона з ніг ось так“. І тоді в ріжних містах люде сидять в ре-

сторанах, а їм читають звідомлення. І вони сперечаються: як би можна ще краще вдарити Джона чи Джека... І що ви гадаєте: програють на тому великі гроші!

— Ледарі! — сказав на се Матвій...

Одного дня Дима прийшов надвечір і заявив, що сьогодні вони таки вибрали нового мера і саме того, якого бажав Тамані-гол.

— Гаряче було, о вел! — сказав він хвастливо. — А все таки наша взяла... І знаєш: Падді мені каже, що багацько допомогли тут наші „несправжні голоси“.

Того дня Падді й його товариство були надзвичайно веселі й галасливі. Вони ходили по корчмах, багато пили й трактували Диму. Дима вернув з ними червоний, балакав голосно, поводився занадто вільно. Матвій сидів на своїм ліжку, коло газового ріжка і, приладивши невеличкий стіл, читав біблію, стараючи ся не звертати уваги на поведенне Дими.

Одначе за кілька хвилин Дима приступив до нього і, поклавши йому руку на плече, нахилив ся до його обличча так близько, що від нього засмерділо навіть вином.

— Слухай, Матвію, — сказав він якимсь підслесливим голосом. — Ось бач, що я тобі хочу сказати. Вони... бажали-б почастувати тебе.

— Спасибі, я не хочу, — промовив Матвій, не відриваючи ся від книжки.

— Та бачиш, що ще... Прошу, не візьми сього якось... того... з злого боку. У кожного народу свій звичай, і до чужого монастиря, мовляв, з своїм уставом не ходять.

— До чого се ти ведеш? — спитав суворо Матвій.

— А до того, що сей Падді хоче з тобою бити ся...

Матвій навіть рота роззявив зі здивовання, і два приятелі якої півхвилини дивили ся мовчки один на одного. Потім Дима відвів очі й сказав:

— Коли вже в них тут такий звичай...

— Слухай, Димо, — сказав Матвій поважно. —

Чому ти думаєш, що їх звичай справді добрий? А на мою думку, у них багацько таких звичаїв, яких краще не переймати хрещеній людині. Се говорю тобі я, Матвій Лозинський, для твоєї користі. Ось ти вже змінив собі обличчя, а згодом соромитимешся й своєї віри. І коли прийдеш на той світ, то й рідна мати не пізнає, що ти був лозищанином.

— Ет! — відповів Дима невдоволено. — Де Крим, де Рим, а де панська корчма! З якої річи ти приплів сюди мою покійницю-матір? Мені говорять: скажи, я й сказав. А ти собі як хочеш.

— Ну, так і я кажу: скажи ти своїм приятелям, нехай не просять свого Бога, щоб я став з ними бити ся...

— Ну, ось бачиш, — зрадів Дима. — Я їм саме й казав, що ти в нас найсильніший чоловік не лише в Лозищах, а й в цілім повіті. А вони говорять: ти не тямиш правдивої бійки.

Дима відійшов до Ірляндців, а Матвій знову повернув до старої біблії й поринув у читання.

Він став читати, ворушачи губами, про те, як двох молодих хлопців прийшли в Содому до Лота, і як мешканцям міста скортіло взяти їх до себе. Потім він підвів голову й почав думати. Він думав про те, що ось вони з Димою якраз такі молоді люде в сім місті. Тільки у Дими відразу став псувати ся характер, і він сам з власної волі пішов до мешканців міста...

Поки він розважав таким способом, хтось нараз згасив ріжок, коло котрого він сидів. Матвій озирнув ся. За ним, недалеко сидів містер Падді, Ірляндець, приятель Дими, й невинно всміхав ся.

Матвій дістав сїрник, засвітив ріжок і знову взяв ся за книжку. Одначе, зміркувавши, що Падді на тім не перестане, — він зараз же озирнув ся. Падді стояв із заду і вже простяг рота, щоб дмухнути на огонь із-за плечей Матвія.

Матвій не дуже сильно рушив ліктем і Падді впав на ліжко.

— All right (добре), — сказав він, підводячи ся й скидаючи куртку.

— Wery well (гарзд), — сказали його товариші, відсовуючи стільці й приступаючи до того місця.

— Ол райт, — повторив за іншими якось радісно й Дима. — Тепер виходь, Матвію, на середину, і, головне, борони обличча. Він битиме по носі й по губах. Я знаю його спосіб...

Але Матвій, немов би нічого не стало ся, сів знову й розгорнув свою книжку.

Ірляндці були збиті з пантелику. Та що в них на все свої правила, тож невдовзі Падді став підходити до Матвія, присідаючи й викручуючи кулаками, неначе млинком.

— Ну, нічого робити, — подумав Матвій, — як уже ти сам сього хочеш.

І не встиг ще Падді приготувити ся, як уже дужий лозищанин випростував ся на весь зріст, немов ведмідь на мисливого, підніс над головою Падді обидві руки, потім схопив його за густе, хоч і недовге волоссе, нагнув і, стиснувши голову колінами, ляснув кілька разів дуже гучно по м'якому місцю.

Все се стало ся так швидко, що ніхто не встиг і схаменути ся. А коли Падді підвів ся, озираючи ся довкола, неначе новонароджене немовлятко, яке не знає, що з ним було до сеї хвилини, — то всі мимохить аж лягали від сміху.

Кілька хвилин у великій кімнаті містера Борка лунав лише регіт та регіт на різні лади й на різні голоси. Навіть довгий Американець, з сухим обличчям і рудою борідкою, ніби лопаткою, чоловік в дуже потертім картатім убранню, на зісохлому і зморщеному обличчю якого ніколи не видно було навіть чогось подібного до усміху, тепер якось дивовижно кривив ся, наче несподівано ковтнув оцту, і з його горла вилітало щось таке, немов він загикував ся. А один безвусий молодий парубок, що недавно заняв останнє ліжко у містера Борка, кинув ся на свою постіль і реготав ся дзвінко, нестримно, дригаючи ногами в повітря, ніби боячи ся, що инакше сміх за-

душить його на смерть. На сей галас з інших кімнат прибігла спочатку Роза, а потім і Ганна. Роза бачила лише, як Падді озирався по кімнаті, і все-таки впала на стілець коло дверей, спустивши руки й закинувши голову від сміху. А Ганна вже нічого не бачила, та проте сміяла ся, заразивши ся загальним реготом і дивлячи ся на сухорлявого Американця, котрий все ще гикав і неначе душив ся.

Дима також сміяв ся й спершу дуже пишав ся своїм приятелем. — А що! говорив я вам, — сказав він, звертаючи ся до захоплених сміхом Американців і забуваючи навіть перекласти свої слова. — Га! Ось як бють ся в нас, у Лозищах. — Але згодом, коли сміх помалу стих і всі з запалом взяли ся розважати те, що стало ся, обличче Дими почало хмарити ся, й по якімсь часі він сказав так, що Матвій почув виразно його слова:

— Добре, нічого казати: бити ся, як ведмідь у барлозі... Се-ж сором перед освіченими людьми...

— Нічого, відповів Матвій спокійно, знову, немов нічого не стало ся, беручи ся за біблію, — хоч по ведмежому, але здорово. На другий раз твій Падді знатиме...

Ірляндці погомоніли ще якийсь час, потім розступили ся, випустивши Падді, який вийшов наперед і пішов на Матвія, стиснувши плечі, втягнувши в них голову, спустивши руки й вигинаючи ся, як гадюка. Матвій стояв, дивлячи ся з якимсь здивованнем на його чудні викрутаси, і вже знову був приготував ся повторити попередню науку, коли нараз Ірляндець присів; руки Матвія даремно слизнули в повітрі, ноги неначе самі піднесли ся, і він полетів через ліжко на спину.

Ліжко затріщало, і величезний лозищанин гепнув на підлогу.

— All right — почувла ся похвала Ірляндців, а Падді, задоволений, став одягати свою куртку. Але в тій хвилині Матвій важко підвів ся споза ліжка.

Його неможна було пізнати: завжди лагідні очі його тепер дивили ся дико, волоссе стирчало дуба,

зуби скрипіли, і він озирався, що-б йому схопити в руки.

Ірляндці взяли Падді в середину й збили ся стурбовано до купи, неначе череда, побачивши ведмідя. Всі вони дивили ся на сього велетенського чоловіка, сподіваючи ся чогось страшного, тим більше, що Дима також стояв переляканий і блідий...

Важко сказати, що стало ся-б далі, та в сій хвилині Ганна перебігла через кімнату й схопила Матвія за руку.

— Для Бога, — сказала вона лише. — О, для Бога!...

Матвій подивив ся на неї спершу мутним, нерозуміючим поглядом, але по кількох хвилях важко віддихнув. Потім відвернув ся і сів біля вікна.

Ірляндці заспокоїли ся. Падді хотів навіть підійти до Матвія й простяг був руку, але Дима спинив його, і вони дали Матвієви спокій.

А за вікном цілий світ здавав ся суцільною пітьмою, засіяною ясними вікнами. Вікна великі й маленькі; вікна світили ся долі й стояли десь високо в небі; вікна яскраві та веселі й ледві помітні й ніби прижмурені. Вікна спалахали й гасли; нарешті, ряди вікон пролітали мимо, і в них мигали, проносили ся й зникали чиїсь постаті, чиїсь голови, чиїсь ледві помітні обличча...

XIII.

Пізно ввечері Дима обережно положив ся до ліжка поруч із Матвієм, котрий лежав, закривши руки за голову, і про щось думав, утокмивши очі й насупивши брови. Всі вже спали, коли Дима набравши ся відваги, сказав:

— І чого-б, здаєть ся, сердити ся на приятеля... Чи я тут винен... Як уже якийсь там худорлявий Падді може повалити найсильнішого чоловіка в цілих Лозищах... Га! Се значить, така вже в сій країні у всім освіта... Тут сердити ся нема чого, нічого сим не можеш, а видно треба якось і самим хитрувати... Індійський удар! Се у них, бачиш, зветь ся індійським ударом...

Матвій підвів ся з ліжка, повернув обличче до Дими й спитав:

— А ти, Димо Лозинський, знав зарані, що вони мені приготували отсю індійську штуку?...

— Та... хиба я вже все розумію по англійськи, — сказав Дима, уникаючи відповіді. І потім, зрадівши, що Матвій говорить спокійно, він заговорив уже сміливійше:

— Ось, знаєш що, — підемо завтра до того голяра. Зроби й ти з собою, як тут кажуть, порядок, край. Йй-богу, правда! — додав він солодким голосом і вже збирав ся заснути.

Але нараз в'н з переляком присів на ліжку. Матвій також сидів. При світлі з улиці було видно, що обличче його бліде, волоссе стоїть дуба, очі палають, а рука піднесена до гори.

— Слухай ти, Димо, що тобі скаже Матвій Лозинський. Нехай грім побе твоїх приятелів, разом

з тим паскудою Тамані-голом, чи як там його звать! Хай грім розібе се прокляте місто й вибраного вами якогось мера. Хай грім розібе й сю їх мідяну свободу, там на острові... І нехай їх візьмуть всі чорти, разом з тими, хто продає їм свою душу...

— Тихше, будь ласка, Матвію, — пробував спинити його Дима. — Люде сплять, і тут не люблять, коли хто кричить вночі...

Але Матвій не спинив ся, поки не скінчив. А тим часом, дійсно, і Ірляндці скочили з ліжок, хтось за-світив огонь, і всі, прокинувши ся, дивили ся на роз-злученого лозищанина.

— Дивіть ся, не дивіть ся, а се правда, — ска-зав він, повернувши ся до них і грозячи кулаком, і потім знову звалив ся на ліжко.

Американці стали стурбовано балакати між со-бою й потім, покликавши Диму, розпитували у нього, чи при своїм розумі його приятель і чи не загрожує їм вночі від нього якась небезпека. Та Дима їх за-спокоїв: тепер Матвій спатиме й нікому нічого не зробить. Він чоловік добрий, лише не знає освіти, і тепер його пару день не треба зачіпати... Тоді Аме-риканці потиху розійшли ся по своїх ліжках, озира-ючи ся на Матвія. Згасили світло, і в кімнаті містера Борка запанувала тиша. Тільки огні з улиці світили тьмяно й невиразно, так що неможна було бачити, хто спить, а хто не спить в помешканню містера Борка.

XIV.

Матвій Лозинський довго лежав у пітьмі з розплющеними очима й заснув уже аж перед світом, за тієї сірої години, коли заснули зовсім навіть улиці величезного міста. Але його сон був болісний і неспокійний: він зник поважати себе і не міг забути, що з ним зробив поганець Падді. І як тільки він починав засипати, — йому снило ся, що він стоїть, не годний рушити ні рукою, ні ногою, а до нього, присідаючи, підгинаючи коліна і звиваючи ся, як гадюка, підходить хтось, — не то Падді, не то якийсь кучерявий мурин, не то Джон. І він не може нічого зробити, і летить кудись серед гуркоту й галасу, а перед його очима миготить перелякане обличчє Ганни.

Потім нараз все стихло, і він побачив жидівське весілле; містер Мозес з Луїсвіля, Жид дуже неприємний на вигляд, вінчає Ганну з молодим Джоном. Джон з урочистим обличчєм товче чарку ногою, як се робить ся на жидівським весіллю, а довкола, надриваючи ся, всі спітнілі, з витріщеними очима, Ірляндці гудять і пишуть на скрипцях, і на сопілках і на пузатих контрабасах... А біля них — задуманий і непорозумілий — стоїть Берко й говорить:

— Ну, що ви на се скажете?... І як ви на се можете дозволити?...

Матвій заскреготів зубами крізь сон так, що Дима прокинув ся й відсунув ся від нього з жахом... — Гей-гей! — закричав Матвій уві сні... — А деж тут християне? Хиба не бачите, що Жиди захопили християнську овечку!...

Дима відсунув ся ще далі, слухаючи бурмотіння Матвія, — але той вже замовк, а сон їйшов

своєю чергою... Біжать християне з усіх боків, з улиць і базарів, з шинків і від возів з хлібом. Біжать християне з криком і галасом, з каміннем і кілками... Швидко замикають ся двері домів і крамниць, дзвенькають шкла, чути розпачливі крики жінок і дітей, летять з вікон жидівські бебехи і всякі манатки, пух з перин устелює улиці, наче снігом...

Потім і се затихло, † в глибокім сні до Матвія наблизив ся хтось і став говорити поважним і величним голосом щось таке, від чого на обличчу в Матвія навіть крізь сон виявило ся незвичайне здивування й навіть ніяковість.

І на сїм він прокинув ся... Ірляндці похапки пили в сусідній кімнаті ранішню каву й кудись сквапливо збирали ся. Дима тримав ся осторонь і не дивив ся на Матвія, а Матвій все силкував ся згадати, що се йому говорив хтось уві сні, чухав потилицю і ніяк не міг пригадати ані одного слова. Потім, коли майже всі порозходили ся, і мешканне Борка опустіло, — він раптом пішов нагору, до кімнати дівчат.

Там він застав Джона. Останніми днями парубок зчаста заходив туди, пересиджував півгодини й довше і щось жваво оповідав Ганні. Й сим разом, беручи ся по сходах, Матвій знову почув Джонів голос.

— Ну, ось бачите, — говорив парубок, — от так живуть в новім світі, що? Хиба погано?

Побачивши Матвія, він хутко попрощав ся й побіг, щоб устигнути до поїзду, а Матвій лишив ся. Тварь у нього була трохи бліда, очі дивили ся журно, й Ганна похнюпила ся, чекаючи, що він скаже. Обидві дівчини подивили ся на нього якось соромливо, ніби мимоволі згадували про індійський удар і бояли ся, що Лозинський здогадаєть ся про се. Він важко сїв на ліжко, подивив ся на Ганну трохи змішаним поглядом і сказав:

— Чи хочеш ти, сиротино, послухати, що тобі скаже Матвій Лозинський?

— Говоріть, будьте ласкаві. Я вважаю вас за рідного, — тихо відповіла дівчина, яка старала ся

показати Матвієви, що вона не перестала поважати його після вчорашньої пригоди.

Матвій болісно задумався і сказав:

— Мало добра в с'їм краю, дївчино. Повір'я ти мені, — мало добра... Содома і Гомора.

Роза мимохіть усміхнулася, але він говорив так сумно, що у Ганни набігли сльози в очі. Вона подумала, що, по оповіданням Джона, в Америці не так уже погано, коли тільки людина зуміє урядити'ся. Але вона не сперечалася й сказала тихо:

— Що-ж тепер робити?

— А! Що робити! Як би можна, взяв би я торбу на плечі, а палицю в руки й пішли-б ми з тобою назад, до свого краю, хочби й жебраючи... Волів би старцювати в своїм краю, волів би водити сліпих, волів би здохнути десь на своїм шляху... На шляху, або в полі... у своїм краю... Але тепер сього неможна, бо...

Він почухав потилицю і сказав:

— Бо море... А листа від Осипа не буде... І сидіти тут, склавши руки... нічого не висидимо... Так ось, що я скажу тобі, сиротино. Відведу я тебе до тої пані... до нашої... А сам подивлюся, на що тут можуть придатися здорові руки... І коли... коли я тут не пропаду, то чекай на мене... Я ніколи ще не брехав у своїм життю і... коли не пропаду, то прийду за тобою...

— Негаразд ви вигадали! — гаряче сказала на се молода Жидівка. — Ми ту паню знаємо... Вона завжди старається наймати приїздних.

— Бог нагородить її за се, — сказав Матвій сухо.

— Але се тому... — сказала плутаючи ся Роза, — що вона платить дуже мало...

— З голоду не заморить...

— І примушує дуже багато працювати.

Бог любить працю...

Матвій подивився на Розу гордим і зневажливим поглядом. Молода Жидівка добре знала сей погляд християн. Їй здавалося, що вона почала дружити ся з Ганною і навіть чула приязнь до сього задумливого

волинця з блакитними очима. Але тепер вона спалахнула й сказала:

— Робіть, як собі хочете... — І вийшла з кімнати...

— Наше погане ліпше за тутешнє добре, — сказав Матвій навчаючо, звертаючи ся до Ганни. — Збери свої річи. Ми підемо нині.

Ганна зітхнула, одначе почала покiрно збирати ся. Матвієви не сподобало ся, що, відходячи з помешкання містера Борка, вона міцно поцілувала ся з Жидівкою, наче з сестрою.

XV.

Сьогодні наші знову йшли улицями Нью-Йорка, з клунками, як і в день приїзду. Лише сим разом з ними не було Дими, котрий давно розлучився зі своєю білою свиткою, тримав з Ірляндцями і навіть не знав гаразд, що задумують земляки. За те Матвій та Ганна лишилися точнісінько такими, як були: на ній була та сама біла свитка зі шнурами, на ній — біленька хустка. Молодий Джон також уважав за дуже дурне те, що замислив Матвій. Але, яко Американець, він не дозволив собі втручати ся в чужі справи й тільки посвистував з досади, проводжуючи Матвія й Ганну.

Спершу йшли пішки, потім пара коней потягла їх у величезнім вагоні, потім вийшли на гору й летіли по повітряю. З улиці до улиці — їхали довго. Почалися доми все менші, звичайніші, улиці пішли прості, широкі й тихі.

На однім розі наші вийшли й пішли просто. Коли-б ще менше каміння, та коли-б посеред улиці сиділа дівтора з задерними сороченятами, та коли-б денедє корова, та хоч одна хатина, що вросла вікнами в землю і з проваленою стріхою, — то, думалося Матвієви, улица нагадувала-б, чого доброго, нашу. Тільки тут усі доми були як один: всі на три поверхи, всі з пласкими покрівлями, у всіх однакові вікна, однакові ганки, з однаковим числом східців, однакові виступи і піддашки. Одним словом, вздовж улиці ряди домів стояли, як рідні брати-близнюки, — і тільки чорне число на матовім шклі, над дверима, відріжняло їх один від одного.

Джон поглянув до своєї записної книжки, потім знайшов число й притиснув гудзик біля дверей. В мешканню щось затріщало. Двері відчинили ся, й наші увійшли до передпокою.

Стара пані чекала на чоловіка й сама відчинила двері. Вона, як показало ся, шарувала підлогу. Окуляри в неї були на лобі, на обличчю видко було піт від втоми, і вона була в самій сорочці й брудній спідниці. Побачивши, хто прийшов, вона залишила працю й вийшла перебрати ся.

— Дивись, — шепнув Матвій Ганні, — ось як тут живеть ся нашим панам, — що вже тут балакати про простих людей!

— Ну, — відповів Джон, — ви ще не знаєте сього краю, містер Мет'ю. — І з сими словами він пройшов до першої кімнати, сїв собі сміливо на стілець, а другий посунув Ганні.

Матвій суворо поглянув на неввічливого молодого парубка, і сам з Ганною станув коло порога. Матвій не злюбив молодого Жида ще від того часу, як говорив з ним про віру. А далі він не міг не помітити, що Джон зчаста лишаєть ся дома з сестрою, помагає дівчатам господарити й залицяєть ся до Ганни. Треба сказати, що дівчина була гарна: блакитні очі, великі й ясні, лагідний погляд, привітна усмішка й ніжне обличче, трохи, правда, поблідле від подорожі й невідомости. Ніхто з гульвіс, що мешкали у Борка, ні разу не дозволив собі на якусь вільність супроти дівчини. Одначе, не кажучи про Диму, який крутив ся перед нею в своїх дивовижних куртках, — ще й Падді також силував ся на всі лади прислужити ся їй, стрічаючи ся в коритарі, або на сходах. А тут ще Джон і оповіданне Борка про Мозеса... Чого доброго, — думав Матвій, — адже в сій Содомі ніхто не вважає на такі справи. Ось Дима — давній і вірний приятель, але й у нього вдача цілком змінила ся за який тиждень. Що-ж може стати ся з молоденькою, недосвідченою дівчиною, трохи може ще й нерозважною, як кожда донька Еви... Поганого, правда, вона не

зробить... А проте тут і добре також лиха варте, а дівчина молода, недосвідчена й перелякана.

Згадавши до того свій сон, Матвій навіть зітхнув і озирнув ся. Богу дякувати, — ось мешканне старої пані, котра візьме до себе Ганну. Все подобало ся Матвієви в тім мешканню. В першій кімнаті стояв стіл, покритий скатертиною, в сусідній видно ліжко, над ним висіла запона, в куті великий знайомий образ Почаївської Матери Божої, котру в нашім краю шанують однаково католики й православні. За образом заткнута воскова свічка й пучок сухого гіллячка. Верб не верба, а все-таки видко було наш звичай, і в Матвія потеплійшало на серці... Тому він спочатку засунув руку за пояс і дуже згорда подивив ся на молодого Жида... Але зараз же йому довело ся покірно зігнути ся майже до землі, бо до кімнати вступила пані, одягнена, з окулярами на носі, з плетіннем в руках. Вигляд у неї був спокійний і навіть величний, так що Матвієви було навіть дивно згадати, що він бачив її перед хвилиною за шаруванням підлоги. Вона сіла на стілець, долічила вічка, пересунула гачок й сказала до Матвія і Ганни, що поchtиво чекали, не кивнувши навіть головою Джонови :

— Ну, що скажете?...

— До вашої милости, — відповіли обоє в один голос.

— Тебе, здаєть ся, звать Ганна?...

— Ганна, милостива пані.

— А тебе..., Матвій?

Обличче Матвія розцвіло приємною усмішкою.

— А що ж той... Третій?...

Матвій махнув рукою :

— А! Не знаю вже, що й сказати... Поступив на службу чи вже як там... до якогось тутешнього Тамані гола...

Пані жалісно подивила ся на Матвія й покивала головою :

— Добра людина, нема що казати! Згряя шахраїв!

— О, Господи, — зітхнув Лозинський.

— В сій країні все догори ногами, — сказала знову пані. — У нас таких панів саджають до в'язниць, а тут вони вибирають шибеників на міських мерів, які накладають на честних людей податки.

Матвій згадав, що й Дима вибирав мера, й зітхнув ще глибше. У пані гачки забігали швидче, — видно було, що вона починає чогось сердити ся...

— Ну, що ж ти мені скажеш, моя люба? — спитала вона якось колоче, звертаючи ся до Ганни. — Ти прийшла наймати ся чи, може, також пошукаєш собі якогось Тамані-гола?...

— Вона — честна дівчина, — заступив ся Матвій.

— А! Бачила я за двадцять років чимало честних дівчат, які за рік, а то й скорше пропадали в с'м проклятим краю. Спочатку людина як людина: тиха, смирна, покірна, боїть ся Бога, працює й шанує старших. А згодом... Дивиш ся, — почала гнути кирпу, потім обвішаєть ся стрічками й лахміттем, як ворона в павинім піррі, потім додай їй платні, потім їй потрібний відпочинок два рази на тиждень... А там уже пані має служити їй, а вона волисть сидіти, склавши руки...

— Борони Боже! Де ж се видано!... — сказав з жажом Матвій.

Молодий Джон сидів на стільці, витягнувши ноги й засунувши руки в кишені, з виглядом людини, яка нудить ся сею балаканиною.

— Ну, не такий вже чорт страшний, як його маляють, — сказав він...

Пані замовкла, навіть перестала гачкувати й встромила погляд на Джона, котрий підвів безжурно голову вгору, ніби розглядаючи щось цікаве на стелі. Кілька хвилин панувало мовчання, пані й Матвій докірливо дивили ся на молодого Жида. Ганна почервоніла.

— А все чому? — почала знову спокійно пані. — Все тому, що в с'м краю нема ніякого порядку. Тут Жид Берко — вже не Берко, а містер Борк, а його син Йосько обернув ся в ясновельможного Джона...

— Чиста правда, — сказав Матвій з переконанням. — Чуєш, Ганно?

Дівчина з деяким здивованням поглянула на Матвія й почервоніла ще більше. Їй здавалося, що, хоча, розумієть ся, Джон — Жид і сидить трохи за сміливо, але говорити так до очей не слід...

— Так, усе тут перемішалося, як на Лисій горі, — казала далі пані, — правду каже один мій знайомий: сей новий світ неначе зірвав ся з завіс і летить у пекло...

— Свята правда, — potwierдив Матвій.

— Я бачу, що ти чоловік розумний, — сказала пані милостиво, — і розумієш се... Чи те, скажи сам, у нас?... Старий наш світ стоїть собі спокійно... люде знають своє місце... Жид так Жид, мужик так мужик, а пан так пан. Кожен покійно розуміє, кому що призначено від Бога... Люде живуть і Богу дякують...

— Ну, сю історію треба колись скінчити, — сказав Джон, підводячи ся.

— Ах, вибачте, містер Джон, — усміхнула ся пані. — Ну, що-ж моя люба, треба й справді кінчати. Я візьму тебе, як що зійдемо ся в ціні... Тільки заздалегідь попереджаю, аби ти знала: я люблю все робити по свому, як у нас, а не по тутешньому.

— Се й найкраще, — вставив Матвій.

— А за тебе я відповідаю перед людьми і Богом. Що неділі ходитимемо разом до дому Божого, а на сі мітінги й вечерниці — ані ногою.

— Слухай паню, Ганно, — сказав Матвій. — Пані тебе поганого не навчить... І вже вона не скривдить сиротини.

— Пятнадцять долярів місячно вважаєть ся тут зовсім низькою платнею, — сказав Джон, дивлячи ся на годинник, — пятнадцять долярів, окрема кімната й вільний день тижнево.

Пані, все так само спокійно плетучи далі, — кинула на Джона зневажливо-вбийчий погляд і сказала Ганні:

— Знаєш ти, що значить доляр?

— А се два карбованці, милостива пані, — відповів за Ганну Матвій.

— Ти служила де-небудь?

— Служила... покоївкою у пані Заліської.

— Скільки діставала?

— Шість карбованців.

— Багато щось для нашого краю, — зітхнула пані. — За моїх часів такої платні не знали... А тут, коли хочеш діставати тридцять, — так піди ось до нього. Він тобі дасть тридцять карбованців, окрему кімнату і скільки хочеш вільного часу... вдень...

Ганна знов уся зашаріла ся, а пані, поглянувши на неї поверх окулярів, додала, звертаючи ся до Матвія:

— Недалеко ходити: на сій же улиці живе християнська дівчина у Жида. І вже Бог благословив їх дитиною.

— Ви-ж знаєте, що вони повінчали ся, — сказав Джон сердито.

— Повінчали ся, розумієть ся!... Хто-ж се їх вінчав, скажи, будь ласка?

— Їх вінчали в мерії, ви знаєте.

— Ну, ось бачите, — звернула ся пані до Матвія. — Се вони звать вінчаннем...

Матвій з ненавистю поглянув на Жида й сказав пані:

— Дівчина лишить ся у вас.

І потім, подививши ся на Ганну, він додав мягким тоном:

— Вона, милостива пані, кругом сиротина... Гріх її скривдити.

Пані, перебираючи гачками, кивнула головою. Тимчасом, Джон, котрому дуже не сподобало ся все се, а також поводженне з ним Матвія, убрав капелюх і пішов до дверей, не кажучи ні слова. Матвій побачив, що сей неприємний молодий парубок ладен відійти без нього, і також заквапив ся. Нашвидку попрощавши ся з Ганною й поцілувавши у пані руку, він кинув ся до дверей, але ще раз спинив ся.

— А що... вибачте... я спитав би вас?

— Що таке?

— Чи не знайдець ся й мені у вас якого-будь місця? За дешеву платню... Може у дворі, в городі, або коло коня? Кутка я у вас десь в повітці не пролежав би і ціну взяв би зовсім невеличку. А?... Аби лише не здохнути...

— Ні, любий. Які вже городи! Які там коні! Тут сенатори сїдають за пять центів до громадського вагону поруч із останнім голодранцем...

— Ну, прошу вибачити... А де-ж?...

І не скінчивши, Матвій сквапливо вибіг на ганок, щоб не згубити з очей Джона.

XVI.

На ганку неприємного молодого парубка вже не було, але хтось мигнув за рогом. Матвій побіг туди, хоча йому й здало ся, що се з іншого боку. Повернувши за ріг, він наздогнав чоловіка, що там ішов, але в сім краю люде, як і доми, подібні один до одного. На незнайомім був такий самий бриль на голові, така сама палиця в руках, така сама хода, як і в Джона, але обличче чоловіка, що обернув ся до Матвія, було зовсім чуже, здивоване й незнайоме. Матвій остовпів і проводив поглядом незнайому людину, що віддаляла ся від нього; а на Матвія з обох боків улиці дивили ся запняті завісами вікна домів, подібних один до одного як дві краплі води.

Матвій спробував вернути ся. Він ще не тямив гаразд, що таке з ним стало ся, але серце в нього застукало в грудях, а потім почало якби падати. Улиця, на якій він стояв, була точнісінько така сама, як і та, де був дім старої пані. Лише завіси на вікнах були спущені по правім боці, а тіни від домів тягли са по лівім. Він пройшов квартал, постояв на другім розі, озирнув ся, вернув ся знову і почав помалу віддаляти ся, все озираючи ся, немов його тягло до місця, немов на ногах у нього були тяжкі кулі.

А тимчасом молодого Джона загризла совість, що він так неввічливо кинув Матвія. Він швидко вернув ся, подзвонив і досить сердито попрохав викликати Лозинського, бо йому ніколи ждати: час то гроші.

Стара пані поглянула на нього зі здивуванням. Ганна, що встигла вже віднести свій клунок до кухні

і, підтикавши спідницю, взяла ся шарувати підлогу, яку покинула пані, — нашвидку обсмикнувши ся, також вибігла до Джона. Всі троє стояли на ганку й дивили ся направо й наліво. Нікого подібного до Матвія, не видко було на тихій улиці.

— Ну, він, певне, пішов до стації іншою дорогою, — сказав Джон.

Ганна неймовірно похитала головою.

— Ні, — сказала вона, — він не знає туг ніякої дороги.

Вона подивила ся на улицу, на ряди однаматних домів, і на її очах зявили ся сльози.

— Ну, любя, — сказала пані, — глядіти тепер нема чого... Нічого не виглядиш... Та й не на те я взяла тебе... Там підлога стоїть недошарована.

— Може... він поверне? — сказала Ганна.

— Що-ж! Так ти і стоятимеш тут до вечора? — спитала пані, вже трохи обурюючи ся.

— Він у мене одна лише близька людина в сїм краю, — промовила Ганна стиха.

— Ну, й дякувати Богу, що лише одна, — відповіла пані. — Для молодї дівчини й однієї забагато.

Ганна кинула останній погляд на улицу. За рогом мигнула постать Джона, котрий розпитував якогось перехожого. Потім і він щез. Улиця спустїла. Ганна згадала, що вона не лишила собі навіть адреси містера Борка і що вона тепер так само загубила ся тут, як і Матвій.

Незабаром двері за нею замкнули ся, і дїм старої пані, недавно ще стурбований, з відчиненими дверима й з людьми на ганку, що спиняли розпитуваннями перехожих, — знову став в рядї з іншими, нічим не відріжняючи ся від сусїдів; такі-ж самі двері з матовим шклом і чорне число: 1235.

Тимчасом недалеко в проулку один з перехожих, котрого розпитував передтим Джон, наткнув ся на дивного чоловіка, який йшов так, наче вергав на своїх плечах невидимий тягар, і все озирав ся.

Американець лагідно взяв його за рукав, підвів до рогу й показав вздовж улиці:

— Тертї-файв, тертї-файв (тридцять п'ять), — сказав він лагідно, і після сього, вповні переконаний, що з такою докладною вказівкою неможна вже заблукати, — побіг за своєю спішною справою, а Матвій подумав, озирнувшись і підійшовши до найблизчого дому, подзвонив. Двері відчинила незнайома пані, зі зморщеним обличчям і чорними пуклями по обох боках голови. Вона щось сердито спитала й з грюком зачинила двері.

Те саме сталося в другім домі, те саме і в третім. На розі він подумав, що треба завернути, і він завернув, знову завернув, і, побачивши водограй, повіз котрий, як йому здавалося, вони перед годиною переходили, повернув ще раз. Перед ним знову була така сама улица, лише тіні знову перекинулися на правий бік, а сонце було просто в завісі лівого... Здалека, ніби десь за горою, хропів поїзд... Матвій спинився посеред улиці, неначе барка, яку відірвало від берега й несе кудись водою, і без надії знайти оселю старої пані, пішов туди, звідки чувся гуркіт. А тимчасом улицею, через котру щойно перейшов лозищанин, знову пробіг молодий Джон, зовсім стурбований і зажурений. Число 1235 знову відчинилося, і знову на ганку стояли дві жінки з молодим парубком, нараджуючись й озираючися довкола. У Ганни в очах стояли сльози, Джон ніяково стискав плечима.

Пізно ввечері, заплакана й засмучена, Ганна скінчила працю свого першого дня у наймах. Праці було багато, бо вже більш як два тижні пані обходила ся без слуги. А вдача в той день у пані звичайно ввечері грали в карти її постояльники й гості. Засиділися геть за північ, і Ганна, стомлена й сумна, чекала в сумежній кімнаті, щоб бути готовою на перший поклик.

— А! Йй-Богу, тільки у вас і почуваєш себе часом неначе як у ріднім краю, — сказав хтось з гос-

тей, цілюючи у господині руку. — І як ви се все вмієте улаштувати?

— О, вона в мене справжня чародійниця! — сказав з гордістю чоловік старої пані, круглий, сивий пан, з проголоною посеред борідкою й сивими баками, що стирчали по боках. — А помітили ви нову покоївку?

— Як не помітити. Напевне з наших сторін. Такі гарні, покірні очі. О, наш нарід ще незіпсований.

— Скажіть краще: не весь ще зіпсований. Є вже і в нас сі карикатури на панів. Уже навіть на село заходить піджак, заступаючи мальовничий убір простого народу.

— Так! А дівчина, дійсно, приємна; нема сього задиракуватого нахабства, сього... як би сказати... Ну, одним словом, приємно, коли бачиш людину на своїм місці.

— Чи надовго лише! — зітхнула пані. — Псується все се тут надзвичайно скоро. Просто не знаєш, звідки.

— В повітрі, в повітрі... в роді пошести, — сказав один з постояльників, весело засміявши ся... І, проходячи до своєї кімнати, він милостиво вщипнув Ганну за підборіддє...

А в бордінг-гавзі містера Борка сього вечора довго було гамірно. Не вважаючи на те, що у Дими зіпсула ся вдача, йому тепер було дуже соромно й жаль Матвія, він почував себе винуватим. Вибираючи ся на чужину, вони умовили ся жити або пропадати разом. Голова Дими; сила, руки й ноги — Матвія. Тепер ноги самі ходили по світі, тимчасом як голова плутала ся з чужими людьми. Совість у Дими прокинула ся, Дима кричав, Дима кляв Джона, себе і своїх приятелів і навіть штовхнув Падді, коли той поткнув ся до нього з якимсь жартом. Падді образив ся й викликав Диму на поєдинок. Дима спершу післав його к чорту, але Падді пустив йому трохи крові з носу, — тоді він і сам став тикати руками де попадає... Чуючи, що й голові кепсько приходиться ся

без міцної руки товариша, він схопив стілець, став кричати, що йому начхати на всі приписи, і дуже понизив себе в погляді Падді. Вночі він схоплював ся з ліжка і навіть плакав.

Але се, розуміть ся, не допомгло. Приятель утонув у велетенськiм місті, як голка на курнiм битiм шляху...

XVII.

Згодом, з причин, про які оповімо далі, Матвій Лозинський з Лозищ став на кілька днів найславнішим чоловіком міста Нью-Йорка, і кожний ступінь його в сих днях просліджено дуже докладно. Передовсім бачили, як чоловік в чудній білій одежі йшов по 4 avenue, потім він довго йшов пішки під помостом повітряної дороги в напрямі до Бруклінського мосту. Здавало ся, його тягло туди, де люднійше й густійше. На розі Бродвея й якогось проулку він зайшов до пекарні й, показавши на величезний кусень білого хліба, простягнув руку з грішми на долоні. Він говорив щось продавцеві Німцеві і навіть, коли той віддавав решту, пильнував схопити його за руку й тягнув ся до неї губами. Німець вирвав руку й зайняв ся іншими покупцями. Чоловік постояв, подивив ся на пекаря смутними очима, спробував ще раз говорити щось і вийшов на улицю.

Се була година виходу вечірніх газет. На невеличкім майданці, недалечко від величезного будинку газети „Tribune“, дивний чоловік зачерпнув води з водограю й пив її з великою жадобою, не звертаючи уваги на те, що в бруднім водозборі двоє маленьких голодранців плавали й поринали за нікльовими й мідяними грішми, що їм для забави кидали перехожі. Несчисленна згряя газетних хлопчаків, що чекали на вихід числа й тимчасом бавили ся чим попало, поділили свою увагу між норцями й чудно вбраною людиною, яку вони засипали цілою хмарою дзвінких дотепів. Тимчасом через ту площу переходив газетний репортер-ілюстратор і нашвидку зарисував сю сцену в своїй книжці. Без сумніву, якби сей джентль-

мен міг передбачати будуччину, він постарав ся-б зробити свій рисунок як найдокладнійше. Але, перше, він дуже поспішав, і тому йому довело ся кінчити нарис з пам'яті, а друге, його впровадила в блуд присутність хлопчиків-норців, котрих він зачислив до родини незнайомого чоловіка. Нарешті він не знав, до чого може придати ся його нарис, бо чудний незнайомий не міг нічого відповісти на найзвичайніші питання.

— Your nation? (Якої ви нації?) спитав репортер бажуючи довідати ся, якої Матвій нації.

— Як мені знайти містера Борка? — відповів той.

— Your name? (Ваше ім'я?)

— Він десь тут має заведенне... Наш... могилівський Жид.

— How do you like this country? — Се значило, що репортер бажав знати, як Матвієви сподобав ся сей край, — питання, котре, по спостереженням репортерів, повинні розуміти рішучо всі чужоземці...

Але незнайомий чоловік не відповів, а лише дивив ся на газетного пана з таким сумом, що тому стало ніяково. Він перестав розпитувати, підбадьорююче потріпав Матвія по плечі й сказав:

— Wery well! Се дуже добре для вас, що ви сюди дістали ся: Америка — найкраща країна на світі, Нью-Йорк — найкраще місто в Америці. Ваші любі дітки стануть тут колись з часом освіченими людьми. Я мушу лише зауважити, що поліція не любить, щоб дітей купали в міських водозборах.

Потім, з „талантом, який відзначає олівець сього джентльмена“, він прикрасив на рисунку свиту лозищанина кількома химерними визерунками, з його волосся, буйного, нестриженого й скуйовдженого, зробив одну цілість — разом із смушевою шапкою і, вкінці, всю сю дивну зачіску, по раптовному й надто хапливому натхненню, перев'язав тасьмою чи стрічкою. Ріст Матвія він ще збільшив на чверть аршина, а коло його ніг, у водозборі, умістив двох хлопят, подібних рисами до здогадуваного батька.

До всього сього він нашвидку додав надпис:

„Дикун купав своїх дітей у водозборі на Бродвею“ і потім засунувши книжку в кишеню й полишивши на будуче питанне про те, чи можна зробити якийсь ужиток із такого химерного сюжету, — він сквапливо пішов до редакції.

Саме в сій хвилі вийшов вечірній додаток, і вся увага майданця й сумежних проулків звернула ся до невеличкого балькону, що висів над улицею, на мурі Tribune-building (дім газети „Трибуна“). На сей балькон виходили люде з пачками газет, брали у скупчених долі хлопчаків, що загатили цілий проулок, їх марки, а в заміну кидали їм пачки газет. За кільканадцять хвилин все було скінчене. Сотки хлопчаків мчали на всі боки десятки тисяч примірників, і їх дзвінки крики лунали звідси по цілім місті.

На площі зістав ся лише лозищанин, та двоє обідранців, що виловлювали у водозборі останні медяки. Невдовзі туди-ж надійшов ще високий пан в цивільнім убранню, в сірім великім брилі, наввіршелому, і з короткою палицею в руці, в роді гетьманської булави, оздобленої кольоровим шнурком і китицями. Се був полісмен Гопкінс, особа добре відома цілому Нью-Йорку. Полісмен Гопкінс, як оповідало ся в тих газетних замітках, з яких я довідав ся про сю частину моєї правдивої історії, був передтим досить умілим боксером і за нього йшли в значні заклади. Одначе в останніх роках йому довело ся зазнати кілька більших змінливостей долі, звязаних з сим фахом, а одній товаришило навіть роздробленне носових хрящів, яке вимагало поважного курування. Се спонукало містера Гопкінса змінити заняттє. Фізичні прикмети й пристрасть до сильних вражінн вплинули на його вибір і він запропонував директорови поліції свої послуги, яко поліцая. Само собою розумієть ся, що його послуги охоче прийняли, бо наступали досить бурливі часи: вчастили ся страйки й віча безробітних („котрі, — як писала одна добромисляча газета, — ся цвітуча країна завдячує злочинній агітації зависних чужоземців“), і все те відкривало нове поле природним здібностям містера Гоп-

кінса та його нахилови до фізичних вправ більше чи менше ризиковної натури. Важкий „клуб“ з ясеню або дуба дає вдодачу рішучу перевагу полісменови над першим ліпшим боксером, і імя містера Гопкінса знову стало часто стрічати ся в хроніці газет. „Полісмен Гопкінс відомий з надуживання клубу“, — писали про нього робітничі газети. За те інші з захопленням зазначали, що „клуб полісмена Гопкінса, як завжди, грав як на тарабані по головах анархістів“...

Доля схотіла, щоб шляхи знаменитого полісмена й бідолахи лозищанина стрінули ся двічі. Уперше се стало ся саме коло згаданого водограю. Містер Гопкінс проходив мимо, як завжди, велично й важно, граючи ся на ході своїм клубом, і його уважливий погляд спинив ся на дивовижній постаті невідомого чужоземця. „Не бачучи, одначе, законних причин до якогобудь особистого втручання“ — так оповідав опісля Гопкінс газетним інтерв'юерам, — він постановив лише підійти близьче, щоб уважнійше приглянути ся. Але тут незнайомий чоловік здивував його своїм незрозумілим поведенням: „знявши з голови свій дивний головний убір (либонь з баранкового смушка), він зігнув свій стан так, що голова його опинила ся нарівні з поясом Гопкінса й, раптом схопивши одною рукою його руку, потяг ся до неї губами з невідомим наміром. Гопкінс не може сказати напевно, що незнайомий хотів укусити йому руку, але не може й заперечити сього“.

Питанне лишило ся невиясненим, бо в тій самій хвилі над поверхнею водозбору виринули нараз голови двох норців. Вони пірнули були при появі Гопкінса, а тепер вирнули знову, сподіваючи ся, що він уже пішов далі. Се було вже очевидним порушенням приписів доброго ладу. Полісмен зараз же взяв обох хлопчаків за комір, підніс їх високо над землею й став струшувати неначе дві мокрі ганчірки. Вигляд у нього при тім був величний і грізний, і саме у тій хвилині через майдан перебігав давній хапливий репортер. Він спинив ся, швидко начеркнув коло попе-

редньої постати лозищанина фігуру містера Гопкінса з двома дикунчатами в руках і додав підпис:

„Поїсмен Гопкінс поясняє дикунюви, що купання в міських водозборах незгідне з законами сей країни“.

Потім, запахнувши книжку до кишені, він кинувся з усіх ніг до вагону канатної дороги, аби встигнути на пожежу. В його голові вже миготів плян цілої замітки: „Відомо, що наше, найбільше в світі, місто принаджує до себе приходнів із найдальших сторін світа. Сими днями ми мали нагоду спостерігати, як один з сих дикунів“...

Вагон канатної дороги помчав талановитого пана разом з сим початком, а містер Гопкінс поставив хлопчаків на брук, дав їм по легенькому штовханцю, при підбадьоруючім реготі перехожих, і потім повернув ся до незнайомого чоловіка. Дуже можливо, що містеру Гопкінсови вдало ся-б краще вияснити національність незнайомого, а так само й те, „як йому подобаєть ся сей край“... Може бути, навіть Матвій того самого вечора дістав ся б в обійми Дими, який цілий день бігав з Падді по місті, — коли-б... тимчасом, поки Гопкінс вовтузив ся з хлопятами, лозищанин не щез...

З усього поведення Гопкінса він зрозумів, що се поліцай і либонь навіть не з останніх. А ся думка зараз потягла за собою иншу: Матвій згадав, що його пашпорт лишив ся в мешканню Борка... А що він не знав, що в сій країні навіть не розуміють гаразд, що таке пашпорт, — то його аж мороз схопив поза шкурою. Спершу він подав ся трохи назад, а там — як у нас кажуть, — взяв ноги за пояс і пішов, не оглядаючи ся геть. З важкою думкою в голові, що ось він тепер, вдодачу до всього иншого, став у сїм краю безпашпортним волоцюгою, — Матвій змішав ся з густсю юрбою на Бродвею.

XVIII.

Тут ще раз лозищанина приголубила надія. Коли він йшов по людній улиці, хтось сіпнув його за рукав тихо й лагідно. Поруч із ним стояв Мурин і щось говорив йому, показуючи на стілець, котрий стояв тут же на хіднику. Чорне, полискуюче обличче, червоні губи, блискучі очі й кучеряве волоссе Негра видали ся Матвієви неначе знайомими. Він навіть подумав, — чи се не один із тих гультаїв, що чіпляли ся до нього на улиці в першій дні приїзду. Але що-ж йому тепер треба? А може, він пізнав Матвія, а може, він знає Борка й Диму, може він бачив, що ті шукають його по цілім місті, й пропонує зачекати тут, а сам пішле когось по приятелів Матвія?

Дійсно, садовлячи Матвія на стілець, Мурин сказав щось своєму хлопчині, і той нараз десь подів ся. Очевидячки, побіг за Димою або Борком. Матвій радісно сів і кивнув Муринови головою. Обличче чорного чоловіка тепер йому дуже сподобало ся: очі сумні й лагідні, уста добрі. Правда, негарний і чорний, зате привітний і услужний. Він також кивнув Матвієви головою, присів коло його ніг і надумав тимчасом почистити Матвієви чоботи. Матвій спершу опинав ся, а потім подумав, що всякі бувають звичаї на світі; чого доброго, щоб ще Мурин не образив ся. І він згодив ся завдоволити бажанне доброї людини, тим більше, що, дійсно, чоботи зовсім поруділи за дорогу. Негр все так само лагідно став терти ноги Матвія щітками, смарував чоботи ваксом, плював, хукав і знову тер. Хвилин за п'ять чоботи Матвія стали як дзеркало. Матвій кивнув головою і знову уместив ся на стільці як найвигіднійше,

але Негр узяв його за рукав і показав великим пальцем на долоню. Матвій зрозумів, що Мурин просить „на горілку“, підвів ся зі стільця й поліз до кишені.

— І варто, — сказав він голосно. — Правда, що варто. За таку прислугу не знаю, чого-б людина не віддала.

І він вийняв з кишені дві монети. Негр взяв лише одну.

— Бери ще, — сказав Матвій щиро.

Негр похитав головою. „Одже який чесний народ“, — подумав Матвій і хотів знову примостити ся на стільці, але тимчасом якийсь пан сїв ранійше від нього, а хлопчина прибіг і приніс Муринови кухоль пива. Мурин став пити пиво, а хлопча узяло ся ваксувати чоботи Американцеви. Волоссе під шапкою в Матвія почало ставати до гори.

— А Дима, а Борк? — спитав він, звертаючи ся до старого Мурина.

Той повернув ся, подивив ся на Матвія, потім показав на його чоботи і сказав:

— Уел (добре)?

— Уел, — згадав Матвій поясненне Дими. — Се значить „дуже добре“. А що-ж тут доброго? А, проклятий! Він каже, що добре вичистив мої чоботи. Йому лише сього й треба було...

— Собака ти, чорна собака, — гірко подумав він. — Чоловік на тебе покладав ся, як на приятеля, як на брата... як на рідного батька! Ти мені здавав ся небесним ангелом. А замість усього — ти лише вичистив мої чоботи...

І бідолаха пішов собі далі. Чоботи його блищали, як дзеркало, але на душі стало ще темнійше...

XIX.

Так вийшов він на беріг затоки. Круглий майданчик, на нім — невеличкий садок, а понад головами перехожих веть ся по стовпах дорога, по дорозі пробіг поїзд, зігнув ся понад самою затокою й побіг далі берегом, сховавши ся за рогом сірого дому й кинувши на воду клубок чорного диму. Матвій сів на лавку й став дивити ся на затоку. Вода колисала ся, іскрила ся, блищала. Недалечко загудів парохід і відбіг від берега, навантажений народом. Очі Матвія побігли мимохіть за ним. Пароходець утікав просто до острова, що на нім стояла мідяна жінка. А рівночасно мимо острова тихо плив велетенський корабель, такий самий, як і той, що ним приїхали лозищане. Розгорнутий прапор лопотів від вітру і, здавало ся, стелив ся під ноги мідяної постаті, що тримала над ним свій смолоскип... Матвій дивив ся, як європейський корабель тихо розштовхує своїми грудьми хвилі, і на очі його просили ся сльози... Як недавно ще він з такого самого корабля дивив ся на сю статую, поки на ній не погасли огні й промінне сонця не почало золотити її голову... А Ганна тихо спала, схиливши ся на свій клунок.

Недалеко від сього місця стоїть круглий невисокий будинок, ніби цирк. Тепер сей будинок уже забитий, а колись, ще недавно, тут діставали притулок емігранти з Європи, що приїздили на емігрантських пароходах. Як би Матвій знав про се, то напевне підійшов би ближче. А підійшовши міг би побачити, як із брами, весела й одягна, виходила його сестра Ганна, попід руки з Осипом Лозинським. Осип убраний по панськи, так само, як одяг ся й Дима, тільки

що на Осипі все облягло ся й не стирчить, як на корові сідло. Вони вийшли й пішли вздовж берега, праворуч, до пристаней, сподіваючи ся, що, може, Матвій і Дима приїхали тим емігрантським кораблем, який щойно проплив поуз „Свободу“. А в тім самім часі Матвій підвів ся й пішов ліворуч, вздовж берега, за утікаючим поїздом.

Коло четвертої години чудного чоловіка бачили знову біля мосту. Щойно пройшов мостовий поїзд, льокомотива робила коловий поворот, сходами линула ціла юрба Американців, що приїхали з того боку, і вони звернули увагу на дивного чоловіка, який, стоячи посеред сього людського потоку, кричав:

— Рятуйте, хто в Бога вірує!

Але, певна річ, ніхто його не зрозумів. Як би так хто крикнув тепер серед великого американського міста, то, напевне, йому відгукнув ся-б хто-небудь з натовпу, бо в останніх роках корабель за кораблем привозить силу емігрантів із Росії: Поляків, духоборців, Жидів. Вони розходять ся звідси по цілім побережу, пробують хлібопашити в колоніях, наймають ся за прикащиків, працюють на фабриках. Декому ведеть ся незле, дехто багатіє, інші уряджують ся при ріллі, і тоді за кілька років уже не пізнаєш жидівських хлопців, що виростили на здорових фармерських робітників. Але багато людей терплять невдачу; тоді зусожілі й залякані, вони кидають ся знову до міст, чіпляючи ся за старе життє. Хто порозкладає на візочку поганенькі ножики й замочки, хто торгує з рук ріжним дрібязком, хто носить книжки з образами Нью-Йорка, Ніагари, великої дороги, а хто на побігеньках бігає у своїх або приїзжих. Іде такий бідолаха з поганеньким крамом, часом з сірниками, аби тільки чимсь прикрити своє жебрацтво, бродить патлатий, обідраний і брудний, з померхлими й смутними очима, і по всьому відразу пізнаєш нашого Жида, тільки ще більше нещасного в чужім краю, де життє дорожше, а удача трапляєть ся не кожній людині.

Але тоді їх було ще не так багато, і на лихо

Матвія йому не трапився ні один, коли він стояв по серед натовпу й кричав, як людина, що потопає. Американці спиняли ся, поглядали здивовано на хи- мерного чоловіка і йшли собі далі... А коли знов до сього місця став наближати ся полісмен, то Лозин- ський упять мерщій пішов від нього і щез на мості...

За мостом він пішов все просто улицями Брук- ліна. Він сподівав ся, що за рікою скінчить ся се прокляте місто й почнеть ся поле, але йому довело ся йти години зо три, поки, нарешті, дома стали мен- шими, і поміж ними, на великій віддалі потягли ся дерева.

Лозинський відітхнув повними грудьми й став жадливими очима шукати поля зі жовтим збіжем, або луки з зеленою травою. Він обрахував, що, по на- шому, тепер трава вже достигла для покосу, а збіже повинно наливати ся, й думав про себе:

— А! Підійду до першого, кого побачу, візьму косу з рук, махну раз і другий, так тут уже й без мови второпаюгь, з якою людиною мають діло... Та й народ, що працює коло землі, повинен бути прост- тійший, а паспорта напевне не спитають на селі. Тільки коли, нарешті, кінець сьому проклятому місту?...

Тепер по боках шляху пішли вже скромні ко- теджі, на один або два поверхи, на деяких висіли скромні вивіски, як на наших крамницях, — на дверях і у вікнах. Сади стрічали ся вже частійше, дома все такі самі, брукований шлях лежав просто, неначе прост- телене на землі полотно, над яким з обох боків схи- лили ся зелені дерева. Іноді на шляху бованів, як темна скринька, вагон, миготів у соняшних плямах, ви- ростав і проносив ся мимо, а в далині зявляв ся ин- ший... Часом здавало ся, що ось-ось се все скінчить ся, й відкриеть ся далечінь, з битим шляхом, що бі- жить полями, з одним рядом телеграфних стовпів, з самотним поштовим візком і з морем спілого збіжа по боках, до самого обрію. А там ясна річка, місток, невеличка лука — і привітно-ширі сільські люде за працюю...

Але замість сього нараз ціла купа домів знову

виступала із-за зелених дерев, і Матвій знову попадав неначе до нового міста; часом навіть поміж скромних котеждів знову здіймалися пишні доми на 6 і 7 поверхів, а за кілька хвилин знов невеличкі дімки й такий самий брук, немов се місто не може скінчити ся, немов воно заняло вже цілий світ...

І все тут було незнайоме, все не наше. Денедє в садах стояла дивовижна городина, щось вило ся на тичинах, звязаних дугами, — й, придививши ся, Матвій побачив грона винограду...

Нарешті, осторонь мигнув поміж гіллям шматок чорної, як оксамит, ріллі. Матвій мерщій кинув ся туди й став дивити ся зі шляху із-за дерев...

Але те, що він тут побачив, залило його серце кровю. Се був кусень плоского орного поля, десятин коло 15, обгородженого не лісою, не тином, не воріннем, а залізним дротом, з колючками. На однім краю сього поля димів комин фабрики, закуреної й чорної. На другім стояв льокомобіль, — гарна й блискуча машина на колесах. Махове колесо швидко крутило ся, метушливо стукали шпіндлі, біла пара виривала ся тонесеньким, клопотливим й уривчатим струмочком. Тут-же, мірно хвилюючи ся, плив у повітрі руховий пас. Простеживши його очима, Матвій побачив, що від другого краю ріллі, неначе яка тварюка, сердито риючи землю, лізе залізна машина і гризе, й риє, й відгортає широку борозну чорноземлі.

Матвій перехрестив ся. Всяке диханіє хай хвалить Господа! Нащо-ж тепер може придати ся в сій країні сільська людина, ось такий плугатирь як Матвій Лозинський, нащо потрібна розумна коняка, поважний віл, певна рука, вірне око, й меткість? І що-ж він робитиме в сій стороні, де так орють землю?

Кілька людей стежило за сею працею. Може, вони пробували машину, а може бути, обробляли ріллю, та проте ані один не був подібний до нашого хлібороба. Матвій пішов від них у инший бік, де кризь зелене листє блиснула вода...

Він жадібно нахилив ся до неї, але вода була

солоня. Се вже було узморє, — два-три вітрила бованіли між бєрегом і островом. А там, де острів кінчав ся, — понад пружкою води тягнув ся ледви видний димок пароходу. Матвій упав на землю, над бєрегом, на самім краю американської землі, і жадливими, запалєними, сухими очима дивив ся туди, де за морем лишило ся ціле його життє. — А димок пароходу поволєньки танув, танув і, нарешті, щез...

Тимчасом за островом зайшло сонце. Хвиля за хвилею стиха набігала на беріг, і піна їх все білійшала, а самі хвилі темнійшали. Матвієви здало ся, що він спить, що се уві сні хлюпошуть ся сі дивовижні хвилі, гасне зоря, повний місяць, великий і задумливий, повис у вечірній імлі, лїлійовій, прозорій і легкій... Хвилі все надбігали й плюскотїли, а на їх вершках, округлих і хибких, грали ся то біла піна, то переливи глибокого синього неба, то сріблясті відсвіти місяця, то, нарешті, червоні огні ліхтарів, що їх якийсь чоловік, сновигаючи по воді в легкім човні, засвічував навіщось в ріжних місцях, над морем...

Потім, знову неначе уві сні, почули ся голоси, крики, дзвінкий регіт. Кілька мушин, жінок і дівчат, у химерних убраннях, з голими по колїна ногами й руками, вискочили з невеличких деревляних будок, виставлєних на березі, і, схопивши ся за руки, кинули ся з реготом назустріч хвилям, розплескуючи воду, що бризкала у них зпід ніг важкими краплями, неначе розтоплєне золото. Ще сильнійше заколисали ся хибкі гребені хвиль, ще швидче заскакали у воді огні, мішаючи ся з барвними клаптиками неба й місяця, а човни попід ліхтарнями — чорні, неначе з самого вугілля — затріпали ся й застрибали на вершках...

Матвієви все здавало ся, що він спить або маячить. Чуже небо, незнайома краса чужої природи, чужі, незрозумілі веселощі, чужий захід сонця й чуже море — все те знесиловало його стомлену душу...

— Господи, Ісусе, Свята Дїво...

— Всяке диханіє... Помилуй мене грішного.

Поволєньки бурмотїнне дивної людини стихало. Матвій дійсно спав, лежучи горілиць край берега...

XX.

Прокинув ся він раптом, неначе хто штовхнув його в бік, підскочив і, не здаючи собі справи, куди й пощо, пішов знову шляхом. Море зовсім погасло, на березі нікого не було, шлях також був порожній. Котеджі спали, освітлювані згори місяцем, і спали також високі незнайомі дерева з рясним, важким зеленим листем; спало недооране квадратове поле, загорожене дрогою; спав простий шлях, біліючи й іскрячи ся блідою смужкою...

Почув ся дзвін. Вагон виринув на світло з тіни дерев і, здригаючи ся, подзвонюючи, гудячи, як нічний жук, пробіг мимо. Матвій подивив ся йому вслід. Коней не було, не було й комину, ні диму, ні пари. Лише нагорі похилений взад, немов дотикальце сього дивного сотворіння зі шкла, заліза й дерева, — стирчав залізний стовбур, наприкінці грубший. Він наче хапав ся вгорі за тонкий дріт, ледві видний в темнім повітрі, і кожного разу, як йому стрічав ся вузол, на його горішнім кінці спалахала яскрава, синювата іскра...

Вагон зменшав ся, стихло його гудливе дзвенення, і іскри бліднули й погасали в далечині, а з тіни вже надходив інший, також гудячи та дзвонячи.

Се, мабуть, був уже останній і йшов майже порожній. Заспаний кондуктор, побачивши самотну постать на дорозі, подзвонив: вагон затремтів, зарипів на шинах і зменьшив хід. Кондуктор нахилив ся, взяв Лозинського під лікоть і посадив на лавку. Лозинський подав монету, почув ся металічний дзвінок лічильника, і вагон знову покотив ся, а мимо нього

втікали назад котеджі, сади, проулки, улиці. Спершу все те спало чи засипало. Потім неначе прокидалося, грюкотіло, гомоніло, світило ся. На небі розливалася заграва. Замиготіли вікна, йдучи що раз вище до неба.

— Брідж (міст), сказав кондуктор. Матвій вийшов, жаліючи, що не можна їхати таким чином вічно. Перед ним знову роззявило пашу, наче печера, усте Бруклінського мосту. Вгорі, пихкаючи, знов завернув паровіз і підхопив поїзд. Ліворуч вкочувалися вагони канатної дороги, праворуч вибігали інші, а поруч відзили фурґони і йшли рідкі пішоходці...

Дійшовши до середини мосту, Матвій спинився. У вухах в нього шуміло, в голові щось переверталося. Мимо бігли поїзди, вагони, коляси, міст гудів, і страшно було слухати тонкі гудки пароходів, які долітали здолу — так здавалися вони далеко й глибоко, в якійсь безодні, переповненій рухливими огниками... А до неба здіймалися два велетенські просвіти, з яких спускалися канати невиданої грубости. Ціла сітка залізних штаб, що видавалися Матвієви з корабля таким гарним павутинням, тяглася від канатів, підтримуючи міст в повітрі. Крізь них ледві можна було побачити ріку, що зливалася із затокою в суцільне сріблясте саяво, в яким потопали і з якого знову визирали огні пароходів. І далі тисячі огнів, як зорі, висіли над водою, йдучи геть у далечінь, туди, де нові огні світилися в Нью-Джерсі. І серед цілого того моря огню, здалека, гострі очі Матвія ледві побачили круглу сгненну діядему й смолоскип свободи. Йому здавалося, що він бачить в синявому світлі й голову мідяної жінки, й піднесену руку. Але се світилося вже слабше, ледві-ледві блимаючи, як недовні дні з мріями про шасливу долю в чужім краю...

В чорній озії просвіту, наче в норі, світилося віконце мостового сторожа, і сам він, як мізерний світляк, виліз із сієї норі, з ліхтарем. Він відразу побачив на мості чужинця, а се завжди подобається

Американцєви. Сторож поклепав Матвія по плечі і сказав кілька похвальних слів.

— Чи неможна у тебе переночувати? — спитав Матвій стомленим голосом.

— О, уел! — відповів той по свому і став пояснювати Матвієви, що Америка більша від усього иншого світу, — се відомо. Нью-Йорк — найбільше місто Америки, а сей міст — найбільший у Нью-Йорку. З сього Матвій, як би розумів слова сторожа, міг би вивести, чого варті инші місточки в порівнанню з сим.

Потім сторож поглянув у вічі дивної людини, відчитав там тугу замість здивовання і думки його полинули в иншім напрямі... Розумієть ся, коли вже людині життє немиле, то відай принадно кинути ся з найбільшого мосту в світі, але перше, се важко: не перелізеш крізь отсю тканину дротів і канатів, а друге, міст збудовано зовсім не на те. Все те сторож заявив Матвієви, а потім досить рішучо повернув його і став проводити, підштовхуючи ззаду. А втім, дивна людина йшла покірно, як заведена машина, туде, де над містом стояла заграва й, немов вінець, плавало в повітрі кільце електричних огнів над будинком газетного дому...

За мостом Матвій вже без запрошення кондуктора вліз до вагону, на котрім стояла надпись: Central Park. Спокійне сидженне й рівний біг вагону вабили мимохіть безпритульного чоловіка, а куди їхати, йому було тепер байдужісінько. Аби тільки їхати, чим дальше, тим краще, не думаючи ні про що, даючи відпочинок стомленим ногам, поки дрімота злітає разом з одноманітною стуканиною коліс...

Йому було дуже неприємно, коли стукіт нараз стих, і перед ним став кондуктор і взяв його за рукав. Він знову вийняв гроші, але кондуктор сказав — Но, — й показав рукою, що треба забирати ся.

Матвій вийшов, а порожній вагон якомсь радісно покотив ся по кругу. Кондуктор гасив на ході огні, вікна вагону неначе зажмурювали ся, і незабаром Матвій побачив, як він вкотив ся в двір стації й став

під наметом, де, вкриті тінню, відпочивали інші такі самі вагони...

Тут було досить спокійно. Місяць став зовсім малесеньким, і синя ніч була досить темна, хоч на небі ясніли зорі, і велика, ще не забудована площа коло Центрального парку неясно біліла під сріблястим промінням... Далекі дома чергували ся з пустирями й парканами, і лише в однім місці якась горда людина виставила дім на яких шістьнадцять поверхів, що здіймав ся чорною озією, цілий ще в руштованнях. Ся вавилонська вежа виразно вирисовувала ся на заграві освітленого міста...

До уха Матвія доніс ся шум дерев. Ліс завжди тягне до себе безхатнього волоцюгу, а Матвій Лозинський почував себе справжнім волоцюгою.

Тому він хутко повернув ся й пішов до парку, Коли-б хто дивив ся на нього в ту хвилину з площі, то міг би бачити, як біла одіж його то губить ся в тінні дерев, то знову мигтить в місячнім світлі.

Він ішов так кілька хвилин і нараз спинив ся. Перед ним здіймала ся в гущавині величезна клітка з тонкого дроту, що як покришка накривала дерево. На гілках і перечках сиділи й спокійно дрімали птахи, неначе якісь сірі грудки. Коли Матвій підійшов ближче, великий шуляк підвів голову, блимнув очима й лїниво розпростав крила. Потім знову примостив ся й втягнув голову між плечі.

Матвій відійшов, боячи ся, щоби птахи не підняли шамотні. Він ступав тихенько й озирав ся, шукаючи собі притулку. Невдовзі перед ним забіліло подовгасте забудованне. Половина його була темна, і Матвієви видало ся, що се якась повітка, де можна зібгати ся й заснути до рана. Але, наблизивши ся, він знову побачив залізні ґрати, від котрих відскочив з жахом. Споза них блиснули на нього огнем чийсь очі. Великий сірий вовк стояв над сплячою вовчицею й пильно стежив за підозрілою людиною в білій одіж, яка бродить не знати пощо вночі довкола звірячого житла.

В тій хвилині звідкись з тіни людський голос

сказав щось по англійськи прикро й сердито. Матвієви сей вигук видав ся гіршим, ніж гарчаннє лісного звіря. Він і здрігнув ся й полохливо пішов знову до узлісся. Тут він спинив ся й погрозив кулаком. Кому? Невідомо, але людина без язика відчувала, що і в ній прокидаєть ся щось вовче...

Легкий дзюркіт води потягнув його далі. Се дзюрив до водозбору нещільно замкнений водограй. Вода слезила ся догори, неначе сонна, і, то здіймаючи ся, то падаючи зовсім низько, струмочок дзвенів і плюскотів. Матвій схилив ся до водозбору і став жадливо пити. Потім зняв шапку й перехрестив ся, рішивши ся лягти тут же в куцах. Здалека в тиші ночі до нього долетів гудок... Йому здав ся він звуком з якогось иншого світу. Він сам колись також приплив на пароході... Може бути, се ще такий самий пароход зі старої Європи, на котрім люде приїхали шукати в сій Америці своєї долі, — і тепер дивлять ся на величезну постать з піднесеною рукою, в якій мало не під хмарами світить ся смолоскип... Лише тепер лозищанинови здавало ся, що вона освітлює вхід до величезного гробу.

Знявши шапку й дивлячи ся на зоряне небо, він із журбою став молити ся готовими словами вечірніх молитов. Небо тихо горіло своїми огнями у безодній синяві й здавало ся йому чужим і далеким. Він зітхнув, обережно поклав коло себе окраєць хліба, з котрим все не розлучав ся, — і ліг в куцах. Все стихло, все погасло, все заснуло на площі, коло звіринця і в парку. Тільки плюскотів струмочок води, та кричала десь в клітці нічна пташина, та в куцах ворушило ся щось біле, й часом чоловік бурмотів крізь сон щось сумне й сердите, може бути, молитву, або жалі, або проклони.

Ніч далі тихо бігла понад землею. Попливли у високім небі білі хмари, цілком подібні до наших.

Місяць зайшов за дерева; повіяло прохолодою й не-
наче розвиднювало ся. Від землі тягнуло вохкістю...

Тут з Матвієм стала ся невеличка пригода, котрої
він не забув за ціле своє дальше життє, і хоча він
не міг вважати себе за винуватця, але все-ж вона ка-
міннем лежала на його сумлінню.

Він починав дрімати, коли нараз розхилили ся
кущі, і якийсь чоловік спинив ся над ним, заглядаючи
до його нічного притулку.

Доба була сіра, присмеркувата. Матвій недобре
бачив обличче незнайомого. Та опісля пригадувало ся
йому, що обличче було бліде, а великі очі дивили ся
зі сумом і стражданням...

Очевидячки, се був також нічний волоцюга,
якийсь бідолаха, котрому видко не пощастило того
дня, а може не вело ся вже чимало днів і тепер
у нього не було кількох центів, щоб заплатити за
нічліг. Можливо, що се був також чоловік без язика,
який-небудь сіромаха-Італієць, один з тих, що йдуть
сюди цілими отарами зі свого благословенного краю,
вбогі, темні, як і наші, і з такою самою тугою за
покинутою батьківщиною, за рідними злиднями під
рідним небом... Один з безробітних, викинутих сим
величезним потоком, що лише на коротку часину за-
тих там в тій стороні, де здійсмали ся сі камяні вави-
лонські вежі і тихо догоряла заграва огнів, немов
і вона засипляла перед світанком. Може й сього чо-
ловіка гризла туга; може його вже не тримали ноги;
може його серце сповнив сум самотности; може його
просто мучив голод, і він радий був би шматкови
хліба, яким міг би з ним поділити ся Лозинський.
Може й він міг би вказати лозищанинови якийсь
вихід...

Може бути... Мало що може бути! Може бути,
сих двоє людей знайшли-б один в однім братів до
кінця свого життя, як би вони обміняли ся кількома
братерськими словами в сю теплу, похмуру, тиху
й сумну ніч на чужині...

Але чоловік без язика ворухнув ся на землі так,
як недавно ворухнув ся йому назустріч вовк у своїй

клітці. Він подумав, що се той, чий голос такий прикрий і ворожий він чув недавно. А коли і не той самий, то може садовий сторож, який прожене його звідсіль.

Він підвів голову з ворожнечою в душі, і четверо людських очей стрінули ся з виразом недовіря й переляку...

— Джермен? — спитав незнайомий чоловік глухим голосом... — Френч? Тедеско? Італіяно?... (Німець? Француз? Італієць?).

— Чого тобі треба? — відповів Матвій. — Не вже і тут не даси людині хвилинки спокою?...

Вони ще обміняли ся кількома реченнями. Голоси обох звучали сердито й ворожо...

Незнайомий тихо випустив галузку, кущі зсунули ся до купи, і він щез.

Він щез, і кроки його стали стихати... Матвій хутко підвів ся на лікті з якимсь жахом. „Пішов, — подумав він. — А що-ж буде далі“... І йому схотіло ся вернути отсю людину. Але потім він подумав, що вернути неможна, та й нема пощо. Однаково — не зрозуміє ні слова.

Він слухав, як кроки стихали, потім стихли, і лише дерева щось шепотіли перед світанком у згустілій темряві... Потім від моря насунула ся імлиста хмара й почав накрапати тихий дощ, недовгий і теплий, покривши цілий парк лопотом крапель по листю.

Спочатку сей лопіт чули дві людини в Центральнім Парку, а потім лише одна...

Другу вранці світова зоря застала повислою на однім з дерев, що шепотіли вночі, зі страшним, поси́лим обличчям і застиглими шкляними очима.

Се був той невідомий, що підходив до кущів, зазираючи на лозищанина, який там лежав. Чоловік без язика побачив його перший, підвівши ся з землі від холоду, від вохкості, від туги, яка гнала його з місця. Він спинив ся перед ним, постояв як вкопаний, мимоволі перехрестив ся і прудко побіг стежкою, з пополотнілим обличчям, з переляканими, несамовитими очима... Може йому було жаль, а може також...

він бояв ся попасти за свідка... Що він скаже, він, людина без язика, без пашпорта суддям сеї проклятої країни?...

В сій хвилині побачив його сторож, що, позіхаючи, потягав ся в своїй будці. Він подивив ся на чудне убранне велетенського чоловіка, згадав, що ніби бачив його вночі коло вовчої клітки, і потім з здивованнем розглядав велетенські сліди велетенських чобіт лозищанина на вохкій пісковатій доріжці..

XXII.

Сього саме ранку безробітні міста Нью-Йорку ухвалили урядити віче. Годину призначили ранню, так, аби похід звернув увагу всіх, хто сам поспішає на працю, в контору, на фабрики й до майстерень.

Про майбутнє віче вже цілий тиждень писало ся в газетах, подаючи, його програму й назвища промовців. Передбачувано, що юрба може „вийти з порядку“, інтерв'юовано директора поліції і провідників робітничого руху. Газети биржовиків і Тамані-гола вдаряли на „агітаторів“, запевняючи, що тільки чужоземці та ще лінюхи й п'яниці зостають ся без праці у сій вільній країні. Робітничі газети збивали се, але з свого боку накликували до гідности, ладу й пошановання законів. „Не давайте ворогам приводу обвинувачувати вас в некультурности“, — писали відомі провідники робітничого руху.

Газета „Sun“, одна з найбільш поширених часописей, обіцяла найдокладніший опис віча в різних ступнях його розвитку, для чого кожної півгодини мав появляти ся осібний додаток. Тому рано вранці післано одного з репортерів, щоби дав замітку: „Центральний Парк перед початком віча“.

Йому дуже пощастило. Передовсім, оббігаючи всі закутки парку, він надібав Матвія й зараз же прицілив ся в нього своїм фотографічним апаратом. І хоч Матвій швидко втік від нього, але репортер устиг зробити моментальну знімку, до якої думав додати підпис: „Перший з безробітних, що прийшов на віче“. Він уявляв собі, як підхоплять сю постать газети, ворожі до робітничого руху: „Першим зявив

ся якийсь дикун в чудернацькім убранню. Наш край існує не для таких пройдисвітів“...

Потім зірке око репортера догледіло в гущині вішалника. Треба віддати справедливість сьому газетному джентльменови: першою його думкою було, — що може бідолаха ще живий. Тому, підбігши до трупа, він витяг з кишені свій ніжик, щоб перетяти мотузок. Але помацавши застиглу руку, — спокійно відійшов на кілька кроків і, вибравши становище, — начеркав нарис до альбому... Се мусіло також зробити вражінне, — хоча вже з іншого боку. Се підхоплять робітничі газети... „Людина яка зявила ся на віче ще вчаснійше... Ще одна жертва нужди в найбагатшій країні світа“... В кождім разі замітка викличе загальну увагу, сензацію, і редакція буде задоволена.

Дійсно, і замітка, і рисунок мертвого тіла зявили ся в газеті швидче, ніж про пригоду довідала ся поліція. Через дивне недбальство („що, правда, може трапити ся навіть з найліпшою поліцією“ — писали згодом деякі газети) — юрба вже стала збирати ся і також помітила трупа, а поліція все ще не знала про пригоду...

Матвій Лозинський, котрий, розумієть ся, нічого не читав про віче, побачив, що до парку з ріжних боків лине нарід. По площі, з улиць і проулків йшли купами якісь люде в куртках, правда, досить потертих, в сурдутах, правда, досить засмальцьованих, в брилях, правда, досить помятих, в прасованих, правда, досить брудних сорочках. Загальний вигляд сеї юрби, зморені, іноді бородаті обличча якомсь заспокоювали Лозинського. Він відчував щось ніби споріднене й приязне. Всі вони сходили ся до водограю, потім довідали ся про самогубство й, немов мурашки, товпили ся довкола сього місця, похмурі, люті, замучені.

Лозинський тепер сміливіше вийшов на майданчик, коло котрого поставали гуртом смагляві й густоволосі люде, ще більш обдерті, ніж інші. Очі в них були, як сливи, обличча смугляві, часом гостро-

верхі брилі з широкими крисами, а мова дзвеніла як музика — м'яко й милозвучно. Се були Італійці. Вони нагадали Матвієви Словаків, що заходили до Лозищ із Карпат, і він довірливо спробував розмовити ся з ними. Але й тут його ніхто не зрозумів. Італійці лїниво повертали до нього голови; один наблизив ся, помацав його білу свиту і зі здивованнєм ляснув язиком. Потім він із задоволеннєм обмацав м'ясні його рук і сказав шось товаришам, які висловили свою похвалу голосними криками... Але більше нічого від них Матвій не добив ся... Він помітив лишень, що очі у них блищать, як огонь, а у інших, під куртками коло поясів, висять невеличкі ножі.

Незабаром юрба залляла вже цілий майданчик. Над нею стояла дрібна курява, що ніби туманом оповила всі дерева, й суцільний гомін носив ся над людськими головами... Біля дерева, на котрім висів чоловік, почав ся рух.

Суворі й поважні, туди пройшли полісмени в своїх сірих брилях. З них сміяли ся, їх закидували ворожими криками й дотинками, псказуючи число газети, але вони не звертали на се уваги. Тільки коло самого дерева стала ся якась замотанина, — сірі шеломи якось чудно товкли ся поміж чорних, рудих і сорокатих бриликів, потім здіймали ся в гору й спускали ся деревляні палиці й шось метушило ся й шарпало ся. Потім мертве тіло хитнуло ся, голова мерця нараз виступила з тіни на ясну пляму, потім похилила ся, а тіло, ніби само собою, тихо спустило ся урівні з юрбою.

Матвій зняв шапку й перехрестив ся. А тимчасом з другого боку, від майданчику, почули ся раптом звуки музики. Повернувши туди голову, лозищанин побачив, що з проулку, по тамтім боці майдану, коло великої будови, викотив ся клубок золотастої куряви й покотив ся в напрямі до парку. Неначе гнали отару, або йшло численне військо. А з хмари несли ся звуки музики, то стихаючи, — і тоді чув ся якби сам лише гучний тупіт тисячі ніг, то нараз вириваючи ся наперед вереском клярнетів і мідяних труб,

стукотом бубнів і брязкотом кітлів! Попереду бігли двома рядами уличники, і високий тамбор-мажор ступав, вимахуючи до такту великим берлом. За ним посувалися музики, з роздутими й червоними лицами, в шеломах з піррем, у барвистих мундурах, з величезними еполетами на плечах, прикрашені вишивками й всякими оздобами до тої міри, що, здається, не зосталося на них ані клаптя, який не був би розцяцькований, обвішаний якимись гальонами або брозументами.

Матвій гадав, що далі він побачить відділ війська. Але, коли курява стала близькою й прозорішою, він побачив, що за музикою йдуть спершу рядами, а потім, як попало, в неладі — все такі самі маринарки, такі самі помяті брилі, такі самі запорошені й вицвілі поstattі. А на чолі цілої сорокатої юрби, високо понад її головами, пливе й гойдається прапор, примоцований на високій платформі, на колесах. Довкола прапору, немов сторожа, який десяток людей виступав разом з юрбою...

Брязкаючи, стукаючи, гойдаючи ся, під яскраві звуки маршу, під несамовиті крики й свист зібраного вже народу, прапор наблизився до водограю й став. Згортки його хитнулися і впали, тільки стрічки ворухилися від вітру, та иноді полотнище лопотіло, і на ній немов дзюріли золоті букви...

Тоді в натовпі счинився правдивий гармідер. Одні кликали новоприбулих до дерева, де недавно висів самогубець, інші хотіли зостати ся на заздалегідь призначеній місці. Прапор знов хитнув ся, платформа поплила за натовпом, але скоро вернула ся назад, відбита щільно збитим коло дерева відділом поліції.

Коли куряву, збиту сею замотаниною, пронесло далі, до площі, прапор знову стояв непорушно, а під прапором станув чоловік, без шапки, з довгим, відкинутим назад волоссям і чорними блискучими очима людини з півдня. Він був невеличкий на зріст, але здіймався понад усім натовпом на своїй платформі, у нього був дивний голос, який зразу покрив гомін

орби. Се був містер Чарльз Гомперс, славетний промовець робітничої спілки.

Юрба ціла стихла, коли, простягнувши руку до дерева, де ще недавно висів самогубець, він сказав неголосно, але з якоюсь особливою врочистою виразністю:

— Передовсім віддаймо пошану одному з наших товаришів, котрий ще сеї ночі знеміг ся в тяжкій боротьбі.

Над кількатисячною юрбою наче вітер проніс ся, і нечисленні брилі нараз замиготіли в повітрі. Голови відкрили ся... Згортки прапору сіпнули ся й заплюскотіли серед гробової тиші сумно й глухо. Тоді Гомперс почав упять свою промову.

В грудях у Матвія щось здригнуло ся. Він зрозумів, що сей чоловік говорить про нього, про того, хто ходив сеї ночі по парку, нещасний і безпритульний, як і він, Лозинський, як і всі ті люде зі змореними обличчями. Про того, кого, як і їх усіх, викинуло сюди се немилосердне місто, про того, хто недавно питав ся у нього про щось глухим голосом... Про того, хто блукав тут з своєю глибокою тугою і кого тепер уже нема на сім світі.

Чути було, як вітер тихо шелестить листем, чути було, як іноді струснеть ся й глухо вдарить в повітрі своїми згортками величезне полотнище прапору... А промова чоловіка, що стояв вище всіх з відкритою головою, текла далі, плавка, сердечна й сумна...

Потім він обернув ся й простяг руку до міста, з гнівом і погрозою.

І в юрбі наче щось вдарило разом у всі серця, — повстав нараз рух. Всі очі звернули ся туди-ж, а Італійці ставали навспинячки, стискаючи свої брудні, засмалені кулаки, випростовуючи свої жилаві руки.

А місто, оповите тонкою імлою власних випарів, стояло спокійне, немов тихо дихаючи й живучи далі своїм звичайним життям, якого нічим неможна порушити. По площі тягли ся й гуркотіли вагони, пихкав десь в тунелі швидкий поїзд... Вітер ніс понад площею цілу хмару пороху. Хмара ся, неначе стрічка,

пронизана сонцем, — зависла в половині величезного недобудованого дому, що нагадував собою вавилонську вежу. Вгорі поміж руштуванням і помостом ворушили ся, як мурашки, заняті будовою робітники, а знизу безперестанку здіймали ся величезні тягарі... Здіймали ся, шезали в хмарі куряви і знову плили зверху, тимчасом як долі велитенські підваги тихо обертали ся в своїх підставах, підхоплюючи все нові плитформи з брилами цегол і граніту...

І на все те світило яскраве сонце веселого ясно-го дня.

В грудях лозищанина здіймало ся щось незнайоме, недізнане, могутнє. В перший раз на американській землі він стояв в юрбі людей, почування яких було йому зрозуміле, було рівночасно і його власним почуванням. Се подобало ся йому, се його якомсь дивно лоскотало, се його підбивало до чогось.

Йому захотіло ся ще більшого, йому захотіло ся, щоб і його побачили, щоб довідали ся й про те, що стало ся з ним, щоб сі люде зрозуміли, що й він їх розуміє, щоб вони виявили йому спочуттє, яке він має тепер до них. Йому бажало ся ще чогось надзвичайного, упійливого; йому здавало ся, що зараз щось станеть ся, від чого покращає всім і йому, лозищанинови, який загубив ся, наче голка, в чужім краю. Він не знав, куди він хоче йти, що хоче робити; він забув, що він без язика й без пашпорту, що він волюцюга в сій країні. Він усе забув і, сподіваючи ся чогось, протискав ся наперід, спянілий після самотности свідомістю своєї лучности з сею нечисленною масою, в якімсь спільнім почуттєм, що хвилювало тут як море в стрімких берегах. Він якомсь лагідно усміхав ся говорив щось стиха, але швидко, і все проштовхував ся наперід, туди, де під прапором стояв чоловік, який так добре розумів усі почуття, так уміло ворухив їх своїм глибоким, переймаючим голосом.

Ся був містер Чарльз Гомперс, славний промовець, який вважався за одного з найбільш видатних ораторів свого часу. Він був родом з Нью-Йорка, де він і проживав до своєї смерті. Він був дуже популярний серед народу, і його промови були дуже цікавими. Він був дуже енергійним і дуже сміливим. Він був дуже популярний серед народу, і його промови були дуже цікавими. Він був дуже енергійним і дуже сміливим.

XXIII.

Зовсім невідомо, що зробив би Матвій Лозинський, як би йому пощастило наблизити ся до самої платформи, і чим би він виявив промовцеви, містеру Гомперсови почуття, які його хвилювали. В тій місцевості, звідки від був родом, люде, що носять сірі свити, звичайно виявляють свою любов і пошану до людей в сурдутах — низьким, майже до землі, поклоном і цілуванням руки. Дуже можливо, що містер Гомперс відобраз би сей вияв подиву для свого ораторського мистецтва, якби нещасний випадок не повернув цілої сеї справи инакше, а саме так, що скорше від предсідателя робітничих спілок і майстерного промовця, містера Гомперса, на шляху лозишанина опинив ся містер Гопкінс, колишній боксер і полісмен. Містер Гопкінс, подібно до інших людей в сірих шеломах і з клобами в руках, — стояв нерухомо, як статуя, і не зворушуваний, розумієть ся красномовністю містера Гомперса. Нью-Йорська поліція чудесно знала сього славного джентльмена і вплив його красномовности оцінювала зі свого погляду. Вона знала, що містер Гомперс — людина дуже зручна і ніколи в своїх промовах не „вийде з порядку“. Але за те — такий був звичайний вплив його слова, — слухачі виходили з порядку занадто часто. Найпаче безробітні завжди мають до сього нахил, а сьгодні вдодачу від того проклятого дерева, що на нїм поліція прогавила бідолашного вішалника і дозволила йому надто довго висіти „поза всяким порядком“, віяло на натовп чимсь особливим. Тимчасом давно вже не було такого велелюдного віча, й кождому полісменови в разі колотнечі довело ся-б ставати одному проти сотні робітників.

В таких випадках поліція пильно вважає, особливо на чужоземців. Доки все в порядку, — а в порядку все, поки справа обмежуєт ся на словах хоча б і найстрашніших, та рухах, хоча б і дуже драматичних, — доти полісмени стоять в своїх сірих брилях, дозволяючи собі часом навіть на прояви похвали в надто вдачних місцях промови. Та скоро в якійсь частині натовпу зявить ся змаганне перейти до чину й „вийти з порядку“ — поліція зараз же займає корисне становище нападаючої сторони. І клоби пускають ся в рух швидко, рішучо, з приголомшуючою несподіванкою. І юрба часом тисячу двадцять відступає перед соткою або двома палиць, причім задні втікають, захищаючи, на всякий випадок, голови руками...

Матвій Лозинський, розумієт ся, не знав ще, на своє лихо, місцевих звичаїв. Він тільки йшов уперед з відкритим, щирим серцем, з якимись словами на устах, з надією в душі. І коли до нього нараз повернув ся високий пан у сірим брилі, коли він побачив, що се знову вчорашній поліцайник, він вилив на нього все те почутте, що його тепер переповняло: почутте урази й кривди, безпорадності й надії на чийось допомогу. Одним словом, він нахилив ся і хотів спіймати руку містера Гопкінса своїми губами.

Містер Гопкінс відскочив крок назад і — клоб свиснув у повітрі... В юрбі різко розітнув ся перший удар...

Лозищанин раптом підвів ся, як розлютований ведмідь... По його обличчі текла кров, шапка впала, очі стали дикі. Він був страшнійший, ніж той раз в кімнаті Борка. Тільки тепер не було вже людської сили, що була би в стані стримати його. Несподівана образа й біль пераповнили чашу терпіння в душі великого, дужого й лагідного чоловіка. В сім ударі для нього нараз згромадило ся все те, що він пережив, переніс, перетерпів за сей час, уся ненависть і гнів волоцюги, якого нарешті зацькували й загнали, як дикого звіря.

Невідомо, чи знав містер Гопкінс індійський удар, як Падді; у всякім разі і він не встиг ужити його

в свій час. Перед ним піднесло ся щось величезне й дике, піднесло ся, навалило ся — і полісмен Гопкінс упав на землю, серед натовпу, що ввесь вже хвилював ся й кипів... За Гопкінсом пішов його найблизчий товариш, а за кілька секунд велитенський чоловік, в невиданім убранню, патлатий і лютий, сам один повалив найблизчу лаву поліцаїв міста Нью-Йорка... За ним, з голосними криками й палаючими очима перші кинули ся Італійці. Американці зоставали ся коло прапору, де містер Гомперс даремне надсаджував ся, закликаючи до порядку й рівночасно показуючи на один із надписів: „порядок, гідність, дисципліна!“

За хвилину вся поліція була стоптана, і юрба ринула на майдан...

Була одна хвилина, коли, здавало ся, місто здригнуло ся під впливом і вражіннем того, що повстало коло Центрального парку... Вагони, що відїздили, заквапили ся, а ті, що надходили до майдану, спинили ся в нерішучости, підваги перестали крутити ся, і люде на будові перестали повзати взад і вперед... Робітники дивили ся з зацікавленнем і співчуттем на юрбу, яка прогнала поліцію й готова була кинути ся поза майдан на найблизчі будинки й улиці.

Та проте се була лише хвилина. Майдан був у власти юрби, але вона зовсім не знала, що їй робити з сим майданом. Тимчасом більшість лишила ся коло прапора і поволі голова натовпу, що, неначе гадюка, посунула ся була в напрямі до міста, — знову стягла ся до тулуба. Потім, по короткій розвазі, — провідники рішили, що віче зірвано, і, склавши на швидку резолюцію з протестом проти поводження і вчинків поліції, вони рушили назад. Напереді, наче нічого не стало ся, знову стала наймлена орхестра і хмара куряви знову покотила ся разом з музикою по майдані. А за нею збитою лавою йшли вичунялі поліцаї, підбадьоруючо вимахуючи клобами й заховаючи відсталих.

За півгодини парк спустів; підваги знову закрутили ся в своїх підставах, робітники знову засновигали мало не під хмарами на будові, знову одномірно

перебігали вагони, і люде, що ними переїздили, тільки з газет довідали ся про те, що було перед півгодиною на сім місці. Лише сторожа блукала коло водограю, хитаючи головами й лаючи ся за потолочені травники...

XXIV.

Кілька днів газети міста Нью-Йорку, завдяки ло-
зищанинови Матвієви, працювали дуже жваво. Друкар-
ські машини зробили на його честь сотки тисяч зайвих
поворотів, сотки репортерів снували за відомостями
про нього по цілім місті, а на майданчиках, перед
величезними будинками газет „World“, „Tribune“, „Sun“,
„Herald“ — товпили ся зайві сотки газетних хлопча-
ків. На однім із сих будинків, Дима, котрий все ще
ганяв по місті в надії здибати ся з товаришем, побач-
ив екран, на якім висіло оголошення:

ДИКУН У НЬЮ-ЙОРКУ.

Пригода на вічу безробітних. Кафр, Патагонець, чи
Славянин?

Сильнійший ніж полісмен Гопкінс.

ПОСТРАХ ЦИВІЛІЗАЦІЇ.

Образа законів сеї країни!

Ми дамо портрет дикуна, котрий вбив полісмена Гопкінса.

За яку годину аркуші вже летіли в юрбу хлоп-
чаків, які зараз розбігли ся в усіх напрямках. Хлопята
перебігали попід ногами коней, плигали на ході до
вагонів електричної дороги, за півгодини були вже
наприкінці підземної дороги і на передмістях Брук-
ліна, — і всюди лунали їх дзвінкі крики:

„Дикун у Нью-Йорку!... Портрет дикуна на вічу
безробітних!... Образа законів сеї країни!“...

Газетний джентльмен, що начеркав учора химер-
ний образ дикуна, при купанню своєї родини в мі-

ським водозборі, не припускав, що його рисунок так скоро знадобить ся. Тепер сей талановитий твір красувався в сотках тисячів примірників, і поважні Американці, вертаючи зі своїх урядів, розгортали на ході газету саме на тім місці, де знаходила ся постать дикуна, який, „двічі порушив закони сеї країни“. А що дуже тяжко стримати ся від мимовільних порівнянь і здогадів, газета, доки не вияснить ся до краю причини загадкового злочину сеї загадкової людини, — висловлювала свій здогад, не обстаючи, одначе, за повною його правдивістю. „Вчора бідолаха Гопкінс вияснив дикунови цілу невідповідність купання дітей в міських водозборах. Відомо, що дикуни дрібязкові й мстиві. Хто знає, може Гопкінс упав неповинною жертвою ревного сповнювання свого обовязку на Бродвею“.

В иншій, поважнійшій газеті оповідало ся про пригоду по свіжим слідам. Над заміткою стояв заголовок: „*Віче безробітних*“.

„Поспішаємо дати нашим читачам докладний опис пригоди в Центральнім парку. Як уже відомо, віче безробітних було призначене на ранок, і вже мало не від світанку майдан і місцевість довкола нього стали наповняти ся людьми в скількості, яка трохи стурбувала поліційні відділи. Серед них знаходив ся відомий Гопкінс, колишній боксер, особа досить популярна в сім місті.“

„На нещастє, випадок, один із тих, які, розумієть ся, можуть лучити ся в кождім місті сеї держави, в кождій державі сеї країни, в кождій країні сього світу (де завжде буде багатство й бідність, що-б ні казали небезпечні утопісти) — такий випадок спричинив особливе зворушення настрою сеї юрби. Недалеко водограя, в сусідстві з місцем віча сеї ночі повісив ся якийсь бідака, імя, фах, навіть національність якого застають ся покищо невідомими. Як би там ні було, — поліція виявила безперечну недбалість. Один із репортерів устиг навіть змалювати образ самогубця ранійше, ніж поліція довідала ся про пригоду. Здіймати тіло з петлі довело ся вже тоді, коли в парку було багато

людей, доля яких наслідком випадкових, та проте не менше сумних, причин дуже невесело ілюструвала ся виглядом і долею сього злидаря. Перша спроба поліції зняти тіло — показала ся невдачною наслідком опору, виявленого дуже розворушеною юрбою. Але згодом, коли сили поліції збільшили ся, се на-решті зроблено, — хоча треба признати ся, не без допомоги клобів, котрі, як ми се нераз зазначали, поліція наша пускає в рух часто-густо й за обставин, які відай не зовсім оправдують уживання сього знаряддя в цивілізованій країні.

„В назначеній годині прибув на місце відомий робітничий агітатор містер Гомперс у супроводі хору музики і з прапором, на яким був надпис:

Праці!

Терпіння народу вичерпалось.

Єдняйте ся!

Петиція новому мерови!

„Безсторонність вимагає додати, що крім сих був ще надпис такого змісту: „Гідність, порядок, дисципліна!“

По сій замітці йшла в газеті инша, що мала знову три наголовки:

„Чарлі Гомперс був гірким.

„Він громив багатство й розкіш.

„Гудив порядки сеї країни, а се місто називав вавилонською повією“.

„Чарлі Гомперс, хистови котрого не можна не віддати належної данини подиву, чудово використав утворене положення. Ледви зявивши ся на місці, в супроводі прегарного хору містера Івенса (Second avenue № 300), і довідавши ся про ранішню пригоду,

він почав свою промову блискучою імпровізацією, в котрій в найтемніших барвах змалював положення позбавлених праці й долю, що може в найближчій будучині чекає багатьох із сих безщасних. Далі він використав контрасти, що їх на кождім кроці розгортає се місто, як відомо, найбільше й найбагатіше в світі. Отся промова Чарлі Гомперса, що мала на меті закликати безробітних подати петицію на імя міського мера, а також пропагувала ідею робітничих спілок, — викликала, видимо, найгірші пристрасти. Правда, Англіїці й Американці (котрих, одначе, було дуже небагато), навіть більшість Ірляндців і Німців, — тримали ся в порядку. Але найменше цивілізовані живля юрби, — як от Ірляндці, почасти російські Жиди і особливо якийсь дикий чоловік невідомої нації — спалахнули при сїм, як порох від сірника“.

„Думка сенатора Робінзона про подію“.

„Містер Робінзон, котрий ласкаво прийняв у себе нашого репортера, запевняє, що в сїй пригоді з особливою яскравістю виявила ся сила правного ладу сеї країни. „Пане, — сказав містер Робінзон нашому репортерови, — що ви бачите в отсїм випадку? Бунтівники, підбурені небезпечними демагогами, столочили поліцію. Перепона між ними й цивілізацією в особі голінного Гопкінса та його товаришів упала. І щож? — бунтарі не бачать нічого кращого, як вернути самохіть до порядку. Я дозволив би собі одначе завдати містерови Гомперсу і в його особі всім подібним до нього агітаторам одно питання, яке, сподіваю ся, поставило-б їх у досить тяжке становище: По що ви, пане, роздмухуете пристрасти й підбурюєте юрбу до чину, самий успіх котрого ви не можете в ніякім разі обернути на свою користь?“

„Ми сподіваємо ся, — додавала редакція, — в наступнім числі дати читачам відповідь містера Гомперса на се вбійче питання шановного сенатора“.

Вранці газета виконала свою обіцянку. Вона дала, передовсім, портрет містера Гомперса, а потім доклад-

не передовідженне його розмови з репортером. При сїм співробітник газети змалював у своїм образку містера Гомперса такими самими зичливими фарбами, як і сенатора Робінзона. „Містер Гомперс в особистім життю — людина приваблива й симпатична, його поводженне з репортером було надзвичайно привітне й чемне, але його думки про справу — дуже запальні й енергічні. Містер Гомперс обвинувачує в усїм нездержливість поліції сього міста. Сам він був цілком „в порядку“. Правда, як се зовсїм слушно зазначив наш співробітник, він „був гірким“ в своїй промові. Він сього не заперечує. Але відколи-ж се вважається в сїй країні обовязковим для Американця виголошувати солодкі промови?! Кому не подобається прирівнанне сього міста до повії, той не повинен слухати по неділям проповідей, хоча-б, наприклад, високоповажаного отця Джонса, бо се його улюблене порівнанне. І, одначе, ніхто не обвинувачує за се священників у роздмухуванні поганих пристрастей чи в ображуванні країни. Треба думати, що Тамані-рінг, діяльним членом котрого є, як відомо, містер Робінзон, ще не в силі обмежити в сїй країні свободу слова, заповіджену великими творцями її конституції (тут репортер висловлює жаль, що він не годен віддати ні величного руху, ні високого патосу, з яким містер Гомперс виголосив останнє реченне. Він твердить, одначе, що вони зробили-б честь і найкращим бесідникам країни). Містер Гомперс дуже жалує, що так стало ся, але вважає, що в сїй справі потерпіли саме він і його приятелі, бо віче зірвано і право зборів брутально зламано в їх особі. Як почала ся бійка, він не бачив. Він далекий також від думки підозрівати сумлінність талановитого джентльмена, котрий подав образ дикуна. Одначе і зовнішній вигляд і убранне сього дикуна видають ся йому досить маскарадними, аби бути вигадкою поліції. Що торкається поставленого йому питання, то вдоволити цікавість високоповажаного сенатора далеко легше, ніж зясувати деякі штучки Таманірінгу. Як уже ясно з попереднього, він не підбурював нікого до нападу на поліцію, так само,

як не підстречував і поліцайників до занадто ревного ужиття клобів. Але він переконаний, що велике питання про багатство і бідність повинно бути розв'язане на ґрунті свободи слова й спілок. А що до наслідків агітації, так їх видко вже й тепер. Перед двома роками асоціація робітників, головою якої він має честь бути, налічувала рівно два рази менше членів, ніж тепер. Се наслідки безпосередні. Що-ж до дальших, то містер Робінзон, сенатор і великий фабрикант, може сказати дещо з сього приводу, бо на його власній фабриці від минулого року скорочено час праці без зниження платні. „І ми з гордістю передбачаємо, — додав містер Гомперс з незрівняною іронією, — той день, коли містеру Робінзону доведеться ще піднести платню без збільшення робочого дня“... Вкінці містер Гомперс подав, що він має намір виточити справу перед суддею держави за порушення недоторканости зборів. „Як відомо, сказав він, — ученим сеї країни досі не вдалося вяснити питання про національність загадкового дикуна. Містер Гомперс не тратить одначе надії, що суд потрапить се зробити і що директор поліції (котрому він не відмовляє зрештою належної пошани) вже й тепер знає дещо з сього приводу“.

„Одним словом, — так кінчалася замітка, — як що полишити на боці деякі дражливі питання, що викликають (може й справедливий) осуд — містер Гомперс показався не лише прегарним бесідником і тонким політиком, а й дуже приємним розмовником, якому не можна відмовити ні щирого патосу, ні високої думки. Сам містер Гомперс переконаний, що він і його однодумці роблять справжню прислугу країні, вносячи організацію, порядок, свідомість і надію до середовища, бідування, розпука й справедливе обурення якого легко могли би штовхнути його в обійми анархії“...

Кілька днів ще пригода в Центральнім парку не сходила зі шпальт ню-йорських газет. Репортери вибігали ціле місто і до редакцій приходили різні люди, що бачили в різних місцях дивних осібників, які викликали підозрінне в тотожности з загадковим дикуном...

Дикунів знайшло ся в Нью-Йорку досить. Основуючи ся на першій рисунку, деякі більше чи менше вчені джентльмени висловлювали свою гадку про його національність. Думки сі були дуже розбіжні, але в міру того, як відомости ставали численнішими й докладнішими, виводи вчених джентльменів починали обертати ся в колі щораз більше обмеженім. Перший наблизив ся до правди якийсь містер Аткинсон, який взяв за вихідну точку для своїх мірковань „руйнуючі тенденції невідомого і його безмежну ненависть до цивілізації й культури“. Судячи по сих ознаках, він зачисляв його до славянського племені... На жаль, пустившись на дальші здогади і гіпотези, містер Аткинсон відніс до славянського племені також „кавказьких Черкесів і Самоїдів, що живуть в глибинах сніжного Сибіру“.

Круг коло загадкової людини замикав ся щораз більше. В замітках, які ставали щораз коротшими, та за те й докладнішими, зявляли ся щораз нові місця й люде, так чи инакше причетні до особи „дикуна“. Негр Сам, чистильник чобіт в Бродвею, мостовий сторож, що підозривав незнайомого в якімсь замаху на цілість бруклінського мосту, кондуктор вагону, в котрім Матвій приїхав увечері до Центрального парку, другий кондуктор, що наражував своє життє на небезпеку, лишаючи ся віч-на-віч з дикуном в електричній вагоні, в глухих передмістях Брукліну, вкінці стара пані з пуклями на голові, що до неї таємничий дикун величезного росту й страшеного вигляду подзвонив якось з невідомим, але очевидячки лихим наміром, коли вона була сама лише в своїм домі... На щастє, старенька леді встигла замкнути свої двері саме вчас для вратування свого життє.

XXV.

Про другу стару паню, з дому під числом 1235, в газетах не згадувало ся. Не згадувало ся й про Ганну, яка лише зітхала часом на згадку про Матвія, що пропав без вісти. Лозищанин немов утонув, а сама вона попала, як човен, до тихої затоки. Що дня, коли чоловік і сусіди-постояльники старої пані виходили з хати, — вона, неначе невидима фея, зявляла ся в покинутих кімнатах, перестеляла ліжка, замітала підлоги, а раз на тиждень витирала шибки й чистила газові ріжки. Що дня виносила сміття на улицю до коша, звідки його забирали міські смітьарі, й варила обід для панів і для двох джентльменів, що з ними обідали. Двічі на місяць вона ходила до церкви разом з панією... Взагалі все для неї в сім закутку було так, як і в батьківщині. Все було, як і в ріднім краю, до тої міри, що дівчині ставало аж боляче-сумно: пощо-ж вона їхала сюди, нащо мріяла, сподівала ся й чекала, для чого зустріла ся з сим високим, задумливим і дивним чоловіком, котрий говорив: „Моя доля буде й твоєю долею, дитино“. Молодий Джон і Дима не зявляли ся. Життє її минало нудними днями, подібними один до одного як дві краплі води... Вона найшла тут батьківщину, ту саму, за котрою так зітхав Лозинський — і нераз ночами вона гірко плакала над сим в своїй кухоньці, в пивничнім осадї, низькім і тіснім... І нераз їй хотіло ся вернути до тої хвилини, коли вона послухала ся Матвія, замість послухати ся молодої Жидівки... Вернути ся й почати жити тут по иншому, шукати иншої долї, може й гіршої та иншої...

Якось раз листонош, на її велике здивованнє, подав їй лист. На коверті зовсім докладно стояла її

адреса, написана по англійськи, а вгорі друкована штампіля: „Стоваришенне осіб, зайнятих домашніми послугами“. Не розуміючи по англійськи, вона звернула ся до старої пані з просьбою перечитати лист. Пані підозріло подивила ся на неї й сказала:

— Поздоровляю! Ти вже накладаєш із сими бунтівниками!

— Я нічого не знаю, — відповіла Ганна.

В листі був лише друкований блякет із закликом записати ся до товариства. Подавали ся адреса і розмір членської вкладки. Великість сеї вкладки вразила Ганну, коли пані іронічно переклала заклик... Одначе дівчина сховала лист і часом виймала його вечерами й розглядала задумана та здивована: хто-ж се міг помітити її в сій країні, і так докладно вписати на коверті її імя й прізвище?

Се було невдовзі по тім, як вона найняла ся. А ще за кілька днів стара пані з суворим виглядом оповіла їй новину:

— Гарних річей, нема чого казати, наробив сей твій... Матвій, чи що! — сказала вона. — От і покладай ся після сього на зовнішній вигляд. Видавав ся таким почтивим і лагідним.

— Що-ж таке? — спитала Ганна стурбовано.

— Вбив поліцая, ні більше, ні менше.

— Не може бути! — крикнула дівчина мимоволі.

Стара пані показала їй купку газет, що їй приніс чоловік, як уже особа Матвія почала вияснити ся. В фантастичнім образку тяжко було пізнати добродушну постать лозищанина, хоча все-ж-таки заховали ся деякі риси й вигляд бороди. Потім в дальших числах подавав ся портрет Дими, сим разом у свиті й смушквій шапці, — яко земляка загиненої знаменитости. Стара пані, настромивши окуляри, цілу днину читала газети, ділючись від часу до часу вичитаними відомостями і з Ганною. Вона сама була широчинно здивована, довідавши ся, що Матвій попав на віче і став ся ватажком банди Італійців, які рострутили поліцію й підбурювали юрбу безробітних грабувати сусідні крамниці.

— А яким пак здавав ся почитвим та плохим, — сказала пані задумавши ся, згадуючи покірливу по-стать Матвія, його лагідні очі й переконане притаку-вання на всі її гадки... — Так, так! от і вірь після сього зовнішному виглядови.

Вона навіть підозріло кривим оком подивила ся на Ганну, ладна бачити в ній спільницю страшного чоловіка, але щирій погляд дівчини розвіяв її побою-вання.

— Він дуже запальчастий, — сказала Ганна жур-ливо, згадуючи страшну хвилину підчас сутички з Падді... І... і... знаєте що... як се там написано: по-тяг ся губами до руки... Адже се він... прошу вас... хотів, певне, поцілувати йому руку..

— Хотів поцілувати?... і вбив?... Щось усе те дивне, — сказала пані. — В кождім разі, коли його спіймають, так невідмінно повісять... Бачиш, до чо-го тут доводять сі... товариства ріжні... Я-б сих Гомпер-сів! Дивись, от вони й тебе хочуть привабити в свої тенета...

Ганна бачила, що пані говорить зовсім щиро, а пригода з Матвієм додавала її словам ще більшої ваги. Одначе, коли у відсутности пані знову прийшов на її імя лист з такою самою штампілею, — вона звернула ся з просьбою перечитати його не до неї, а до одного з постояльників. Се був мовчазний і су-ворий чоловік, який не брав участі в картярських ве-чірках у господарів і не сказав ніразу Ганні зайвого слова. Він усе сидів у своїй кімнаті, цілу днину щось писав і робив якісь обчислення. В домі оповідали, що він „вважає себе за винахідника“. Ганна почувала чо-мусь до сеї суворої людини якась невідоме довірре й пошану.

Він узяв з її рук лист і сумлінно переклав слово в слово. Зміст листу дуже здивував Ганну: в ній пи-сало ся, що комітет стоваришення довідав ся, що міс Анна служить на таких умовах, які, перше, понижають людську гідність своєю неозначеністю, а, друге, обни-жують загальний рівень платні. Десять долярів місяч-но й один свобідний день тижнево — се найменші

вимоги, прийняті на зборах „Стоваришення осіб, зайнятих домовими послугами“. З огляду на се їй знову пропонують вписати ся в члени стоваришення й поставити підвищені домагання, бо інакше її товариші му-сітимуть вважати її за „ворога своєї кляси“.

Ганна вислухала з переляком сей дивний заклик.

— Що-ж зі мною буде? — спитала вона, дивлячи ся на читача витріщеними очима й не розуміючи добре, хто се пише і яким правом.

— Ну, я в сі справи не втручаю ся, — відповів суворо мовчазний сусід і знову повернув ся до своїх паперів. Але між очима й паперами йому приверзло ся перелякане обличче гарної дівчини, змішаної й безпорадної, і він знову невдоволено повернув ся, підносячи звиклим рухом свої окуляри на чоло.

— Ти ще тут? — сказав він, утокмивши в Ганну свої короткозорі очі, що гляділи немов у просторінь, або бачили щось позад Ганни.

— Дивно: твоє обличче мені завважає... Ти питала ся про мій погляд?... Ну, так ось: на мою думку, усе се дурниці! Колись і я вірив у сі цяцьки й захоплював ся ними, доки не зрозумів, що лише наука здатна змінити всі людські відносини. Розумієш: наука! Питання рішаєть ся не на улиці, а в кабінеті вченого... Ось тут (він поклав руку на папери) розв'язанне всіх сих питань. Швидко всі довідають ся... і ти також разом з ними. Ну, а поки-що — йди собі з Богом. Твоє обличче мені перешкоджає... А моя справа й для тебе важнійша за всю сю метушню.

І він знову нахилив ся над рисунками й обчисленнями, махаючи до Ганни лівою рукою, щоб вона йшла собі. Ганна пішла до кухні, думаючи про те, що все-таки не все тут подібне до нашого, і що вона ніколи ще не бачила такого чудного пана, який би так урочисто виголошував такі незрозумілі слова.

Їй схотіло ся порадити ся ще з Димою й Розою. До церкви вона ходила повз Борка і вже знала дорогу. Одного разу, коли пані лишила ся вдома і вона сама пішла до церкви, дівчина забігла до знайомого мешкання. Рози й Джона не було, а Борк був дуже

занятий. Від нього вона довідала ся лише, що Дима відіхав, бо його лист нарешті дійшов, і Лозинські забрали його до Міннесоти. Се було йому дуже на руку, бо приятелі Ірляндці розбрили ся, Тамані-гол не потрібував більше його голосу, а праці все не знаходило ся... Хвилинна слава і поява його портрету в газетах — мало тішили Диму в утраті приятеля. А в тім у сім часі й публіка перестала вже цікавити ся пригодою в Центральнім парку, особливо після того, як виявило ся, що й здоровле містера Гопкінса, зовсім не вбитого, прийшло до належного стану.

Історія дикуна відступала що раз далі на четверту, п'яту, шосту сторінку, а на перших, з недостачі інших предметів сенсації, красували ся протягом кількох днів портрети міс Ліззі й містера Фреда, двох ще зовсім молодих осіб, котрі, повінчавши ся самовільно в Балтиморі, зробили своїм батькам, відомим мільонерам міста Нью-Йорку, „несподіваний дарунок“. І весела, кучерява голівка міс Ліззі, з лукавими оченятами, дивила ся на читача з того самого місця і навіть нарисована тим самим олівцем, який малював недавно й нашого земляка.

З сього випливає, як легко стати славетним у сій країні, і як се буває ненадовго...

І тільки Дима та Лозинські читали, що могли знайти по газетах, про Матвія, думаючи над тим, як їм тепер розшукати бідолаху, що знову потонув без сліду в людськім океані...

А самий винуватець хвилювання публики в день славетного віча надвечір їхав поспішним поїздом на Детройт, на Беффало, на Ніагару й на Чикаго...

Як він дістав ся до того поїзда, він пригадував потім дуже невиразно. Коли юрба спинила ся, коли він зрозумів, що більше вже нічого не буде, та й бути більше вже нема чому, крім найгіршого, коли вкінці він побачив Гопкінса, ще лежав на тім місці, де впав, з білим, як у мерця, обличчям і склепленими очима, він спинив ся, дико озираючи ся довкола й відчуваючи, що його в сїм місті зуспить нарешті правдива загибель. Від сеї хвилини він знову зробив ся як безпорадна дитина й покірно побіг за якимсь цибатим Італійцем, що схопив його за руку й потяг за собою.

Через майдан вони перебігли разом з іншими, потім вбігли в проулок, потім збігли до якогось льоху, де було ще біля десятка втікачів, почасти похмурих, почасти очевидячки задоволених з нинішнього дня. Похмурими були старі, задоволеними молоді бурлаки, між ними й довготелесий рятівник Матвія. Се був той самий молодий парубок, що вранці, перед вічем ляскав Матвія по плечі й машав його мязи. Веселому хлопцеві, здаєть ся, дуже сподобала ся маніра Матвія поводити ся з поліцією. Він і кілька його товаришів кинули ся слідом за Матвієм, що пробив їм дорогу, але згодом, коли юрба спинила ся, не знаючи, що почати далі, — він зрозумів, що тепер застаєть ся тільки сховати ся, бо справа ставала дуже поважною. І він уважав за свій обовязок подбати також про чудну незнайому людину.

З проулку Матвія запровадили до якогось по-

мешкання, довгого, вузького й досить темного. Тут стовпило ся десятків зо два людей, різних народностей, котрі, почувавочи себе безпечними, обмірковували події дня. Вони гаряче сперечали ся при сім: одні вважали, що віче зірвано по дурному, інші доводили, що навпаки все вийшло добре, і факт безпосередньої сутички з поліцією зробить вражінне сильнійше, ніж „занадто помірковані“ промови Гомперса. Все се напровадило вкінці обидві сторони на питанне: що-ж їм робити з дивним незнайомим?

Вони приступили до Матвія з розпитами на різних мовах, але він лише дивив ся на них своїми синіми очима, в яких прозирала біль-журба і в одно говорив: Міннесота... Дима... Лозинський...

Нарешті цибатий парубок прийшов до тієї думки, що не лишаєть ся нічого іншого, як передягти Матвія й вирядити його залізницею до Міннесоти. Дістали убранне, яке відразу почало пороти ся скрізь по шитву, коли його натягли на Матвія, а потім привели голяра споміж членів того самого товариства. Спершу Матвій опинав ся було, але коли молодий довгань дуже красномовним рухом показав на карк, немов обхоплюючи його петлею, — Матвій зрозумів і покірливо віддав ся своїй долі. За яких десять хвилин з невеличкого дзеркальця дивило ся на Матвія чуже незнайоме обличче, з підстриженими вусами й невеличкою лопаткою замість бороди.

Молодий парубок потріпав його по плечі. Лозищанин зрозумів, що сі люде дбають про нього, хоча його дивувало, що сей необачний нарід ставив ся до його сумного положення з якоюсь незрозумілою веселістю. Як би там ні було, надвечір, цілком преображений він покірно пішов за молодими людьми на стацію залізниці. Тут у нього взяли гроші, відраховали скільки було треба, решту (не дуже багато) — віддали йому разом з білетом, котрий засунули за стрічку бриля. Перед самим відходом поїзду довгань приніс ще дві пляшки яблочного вина, великий бохонець булки й кілька овочів. Все се було запаковане

в кошик. Се до глибини душі зворушило Матвія, котрий міцно обняв свого добродія.

— Ти мені все рівно, як рідний, — сказав Матвій. — Повік тебе не забуду... — Довгань потрапив його по плечі, і вся кумпанія, весело киваючи й сміючи ся, проводила очима поїзд, котрий поніс Матвія по тунелях, по улицях, по насипах, а денезде, здається, й по дахах, увесь час одномірно й журливо подзвонюючи.

Якийсь час у вікнах вагону мигали доми проклятого міста, далі засиніла коло самого насипу вода, потім потягли ся зелені гори, з вілями поміж дерев, кучеряві острови на великій ріці, блакитне небо, хмари... потім великий місяць, як учора над узморрем — вплив і повис в голубій імлі понад рівнею ріки.

Кошик із харчами похилив ся в руках ослабленої людини, що сиділа в кутку вагону, і грушки з нього посипали ся на підлогу. Найблизчий сусід підняв їх, тихенько взяв кошик із рук сплячого й поставив поруч із ним. Згодом надійшов кондуктор, не будячи Матвія, вийняв білет із-за стрічки його бриля і замість білета поклав туди білу кардонову марку з числом. Величезний чоловік спав, сидячи, і по обличчю його блукав сумний корч, а часом уста кривили ся, немов із переляку...

А поїзд летів, і дзвоненне, мірне, сумне, лунало то сонними ущелинами, то долинами, то улицями невеличких міст, то стаціями, де колія схрещувала ся, як павутинне, де, шумлячи, як вітер в негоду, перелітали такі самі поїзди по всіх напрямках, з таким самим рівним і сумним дзвоненнем.

XXVII.

Пізнійше Матвієви доводило ся їздити тою самою дорогою, але пізнійше все в Америці здавало ся йому вже иншим, як у сі сумні дні, коли поїзд мчав його від Нью-Йорку, а куди — невідомо. Він проспав чудові береги Гудсона і прокинув ся на хвильку лише в Сиракузах, де у вікнах засвітило ся щось знадвору зловісним, червоним світлом. Се були величезні ливарні. Розтоплений чавун огняним озером лежав на землі, довкола стояли чорні будівлі, чорні люде блукали, як нечисті духи, чорний дим йшов в темне імлисте небо і дзвони паровозів все дзвонили серед ночі, одноманітно й турботно... Далі Беффало, ціле так само в імлі й димі. Потім, уже вдосвіта, — у вагоні застукали відсувані вікна; повіяло раннім холодком, Американці висунули ся з вікон, дивлячи ся кудись з очевидним зацікавленням.

— Найагара, Найагара-фол, — сказав кондуктор, сквапливо проходячи вздовж поїзда, і сїпнув лозищанина за рукав, з подивом гляючи на людину, що сидить сама собі в своїм кутку й не дивить ся на Ніагару.

Матвій підвів ся й позирнув у вікно. Було ще темно, поїзд ялось боязко вилазив на міст, що висїв над прудкою рікою, яка крутила ся далеко в долині. Міст тремтів й напружував ся під тягаром, як туго натягнена струна, а другий такий самий міст, перекинутий з берега на беріг, на страшенній височині, видавав ся тонкою смужкою мережки, яка просвічувала в імлі. Далі шуміла пінява течія ріки, на скелях дрімали забудовання містечка, а під ними з каміння точила ся й падала додолу вода тонкими білими

стьожками. Далі піна ріки зливалася з білявим туманом, що крутився й хвилював неначе у величезній казані, не даючи бачити самий водопад. Лише глухий клекіт, невпинний, рівний і якийсь безнадійний, рвався звідти, сповняючи трепетом і тремтінням вохке повітря імлістої ночі. Немов у тумані переверталося й клекотіло щось велетенське й глухо стогнало, нарікаючи, що нема йому спокою од віка до віка...

Поїзд далі боязко ліз над безоднею, міст уже напружувався й тремтів, туман крутився, як дим величезної пожежі, і, здіймаючись до неба, спливав там з пасмом далеких хмар. Потім вагон пішов спокійніше, попід колесами загуркотіла тверда земля, поїзд зійшов із мосту й потягся, додаючи ходи, вздовж берега. Тоді стало нараз ясніше, із-за хмари, що стояла над цілою простороною величезного водопадку, приглушуючи його грюкіт, — визирнув місяць, і водопад лишився ззаду, а над водопадом все стояла імліста хмара, що лучила небо й землю... Здавалося, якимось летюче страховище припало в сім місці до ріки і присалося до неї серед ночі, і бурчить, і рить ся, й клекоче...

Детройт вбився в тямку Матвія лише тим, що залізна дорога неначе ціла відлучила ся від землі і разом із рельсами й поїздом поплила по воді. Се було вже другої ночі і на протилежнім березі ріки, на величезній простороні розляглося місто й тихо палахкотіло і іскрилося синіми, білими, жовтими огнями. Потім поїзд перелетів уранці повз Чикаго. Праворуч мало не до рельсів сягала синя хвиля Мічигана — широкого як море, і парохід, що йшов просто до берега, впливав із-за обрїю води, великий і дивний, немов він сходив на водяну гору... Ще кілька годин вздовж берега, потім Мільвоки — і дорога повернула на захід...

Міста ставали меншими й простішими, пішли ліси й річки, потяглися поля й плянтації кукурудзи... І в міру того, як місцевість змінювала ся, як крізь вікна вривався вільний вітер нив і лісів, — Матвій чим раз частіше підходив до вікон, чим раз уважніше

придивляв ся до сеї країни, що розгортала перед ним у сквапливім перелеті тихомирні картини знайомого лозищанинови життя.

І разом з тим, поволі й непомітно, застигла у ворожнечі душа ображеної й зацькованої людини починала неначе танути... В однім місці він мало не до половини висунув ся з вікна, задививши ся на поле, що майнуло швидко перед очима, на якім чоловіки й жінки вязали снопи пшениці. В иншім, сперши ся на сапи й джагани, дивили ся на пробігаючий мимо поїзд міцні, засмалені люде, що корчували на зрубі пні. Матвієви була знайома ся праця — і йому кортіло вискочити з вагону, схопити в руки сокиру чи джаган і показати сим людям, що він, Матвій Лозинський, може зробити з найгрубшим пнем.

Але поїзд усе дзвонив і летів, змінюючи картину за картиною. Сумні дні чергували ся з ще сумнішими ночами. І в міру того, як природа ставала доступніша, зрозуміліша й простійша; в міру того, як душа лозищанина все більше відтаювала й мнякла, відкриваючи ся назустріч спокійній красі мирного й зрозумілого для нього життя; в міру того, як в нім, замість тупої ворожнечі, повставала спершу цікавість, а потім подив і тиха покора, — в міру всього того й рівночасно з тим його туга ставала гострійшою й глибшою. Тепер він відчував, що і йому знайшло ся-б місце в сім життю, як би він не відвернув ся відразу від сеї країни, від її людей, від її міста, як би він виявив більше уваги до її мови й звичаїв, як би він не осудив в ній відразу, за одним махом і лихе й добре... А тепер поміж ним і сим життем стало волюцюзтво і навіть, чого доброго, — злочин...

І люде, хоча часто з вигляду скидали ся на Падді, починали проте лозищанинови показувати ся в иншім світлі. Поки він їхав, переходячи з поїзду на поїзд, — не один раз зміняла ся і публіка й залізнична служба. Але, зміняючи ся, подорожні звертали увагу нових на велетенську людину, яка почувала себе немов ніяково в своїм убранню, боязку, соромливу, й безпорадну, як дитина. Ніхто його не турбував,

ніхто не докучав жадними розпитуваннями, але кожного разу, як доводило ся міняти вагон або пересідати до іншого поїзду, до Матвія підходив або кондуктор, або хто з сусідів, брав його за руку й вів за собою на нове місце. Велика людина покірно йшла в таких випадках за ними й дивила ся на свого провідника соромливими, але вдячними очима.

Крім того, тут, в глибині країни, люде не видавали ся вже такими подібними один до одного, як у тім величезнім місті, де Матвій зазнав стільки гірких пригод. До поїзду щораз всідали росляві фермери, засмалені, плечасті, в широких каптанах і з бородами, які могли би і на них стягнути дотинки ню-йорських гультяїв уличників. Часом суворий квакер в застьобнутім до самої шиї каптані, часом степовий прасол або мисливець із Канади в мальовничім шкірянім убранню, шитім торочками й китицями — виріжнювали ся зпоміж іншої публіки, звертаючи на себе мимовільну увагу. А раз сидів коло огнища, чекаючи на свій поїзд, гурт Індіїців, що вертали з Вашингтону; вони сиділи, угорнувши ся в свої коци, й байдужно курили люльки під поглядом цікавої юрби, що висипала на се видовище з поїзду.

На одній стації коло невеличкого міста, дома котрого бованіли над річкою, під лісом, до вагону, де сидів Матвій, увійшов новий подорожній. Се був дід із худорлявим обличчем, дуже позападалими лицями, тонкими устами й гострими проникливими очима. Мав він дивний, навіть смішний вигляд, тим більше, що й убраний був зовсім як обідранець, а тим часом поводив ся впевнено і навіть гордо. Убранне його, колись мабуть чорне, — тепер виполовіло від сонця, їдкою білого пороху й численних іржавих плям. Штани його були короткі, немов убрав він їх з дитини, а чоботи ще рудійші, ніж у Матвія, бо Матвієві заховали ще сліди щіток негра Сама на Бродвею. Але на голові незнайомого красував ся новісінький, лискучий циліндер, а в роті стирчала велика цигара, що сповняла вагон тонкими пахощами. Матвій вже давнійше дивував ся, що тут либонь нема окре-

мих вагонів для „простого народу“, а тепер подумав, що такого молодця в таких штанах, та ще й з цигарою, — ледве чи стерплять поруч із собою інші подорожні, не вважаючи навіть на його новий, якби вкрадений циліндер. Але, на превелике його диво, старого поchtиво відпроваджували зі стації якийсь пан, убраний дуже чепурно, і коваль, який відай щойно відійшов від горну. Обидва вони стискали йому руки на платформі, а коли він увійшов до вагону, — найблизчий молодий парубок, також убраний дуже старанно, привітно осторонив ся, даючи місце коло себе... Старий кивнув головою, вийняв цигару, сплюнув і простягнув молодому руку в чепурній рукавичці.

Тимчасом поїзд знову мчав далі. Теплий вечір спускав ся на поля, на ліси, на рівнини, обгортаючи все легким сутінком, який ставав що раз синійшим і густійшим. Одномірне дзвонення льокомотиви лунало лісами, що мовчазно стояли по обабіч шляху. І кожного разу тоді десь на полянці мигтів огонь, часом горіло багаттє, навкруги котрого розтаборили ся дроворуби, а часом світили ся вікна домів... В однім місці родина сідала вечеряти на вільнім повітрі. У розчинених навстіж дверях стояла жінка з дитиною, і навіть полумя свічок не коливало ся в тихім ліснім затишку.

Матвій дивив ся на все се зі змішаним почуттєм: чимсь рідним віяло на нього від сього простору, де немов іно що закипала перша боротьба людини з природою, і йому ставало сумно: от так само тепер десь живуть Осип і Катерина, а він... що буде з ним у невідомім місці по всім тім, що він наробив?

Йому стало так гірко, що він рішив краще занути... І невдовзі він дійсно спав, сидячи й закинувши голову назад. А по обличчю його, при світлі електричного ліхтаря переходили тіни смутних снів, уста сіпали ся, і брови зсували ся, якби від внутрішнього болю...

XXVIII.

Сон не все приходить до нас у час. Коли-б сим разом Матвій не спав, він міг би почуги багатò цікавого, і його пригоди скінчили ся-б щасливо і скоро.

Але він спав, коли поїзд спинив ся на досить довгий час коло невеличкої стації. Недалеко двірця, серед зрубу видко було забудовання зі свіжо-зрубаного лісу. На платформі панував надзвичайний рух: виладовувано хліборобські машини й камінь, чути було біганину й голосні крики в дивнім горлянім жаргоні. Подорожні Американці з зацікавленням визирали з вікон, гадаючи мабуть, що сї люде метушать ся далеко більше, ніж слід би в таких обставинах.

— Вибачте, сер, — спитав подорожній, котрий їхав в поїзді з Мільвоки, — що се за нарід?

— Російські Жиди, — відповів запитаний. — Вони заложили кольонію коло Дельтовна...

У сїм саме часі біля відчинених бічних дверей вагону спинили ся дві постаті, й почули ся звуки російської мови.

— Слухай, Евгене, — говорив один високим тенором, з горловою трохи вимовою. — Ще раз: зоставай ся з нами.

— Ні, не могу, — відповів другий грудним баритоном. — Тягне, розумієш... Сї останні вісти...

— Така сама ілюзія, що й перше!... І через от сї фантазії ти відвертаєш ся від справжньої, гарної, живої справи: дати нову батьківщину тисячам людей, зробити суспільну еспробу...

— Все се так, і за інших обставин... Повторяю тобі: тягне. А що до фантазій, то... перше, Самуйле,

лише в сих фантазіях і життє... будуччини! А друге ти сам з своєю справою...

— All right (готово)! — крикнув хтось на плятформі.

— Please in the cars (прошу до вагонів)! — почувли ся запрошення кондукторів. Два приятелі міцно обняли ся, і один з них скочив до вагону вже на ході.

Се був високий молодий ще парубок, з неправильними, але виразними рисами обличча, в заפורошенім убранню й черевиках, неначе йому сьогодні довело ся багато ходити пішки. Він поклав невеличкий клучочок на полицку, над головою Матвія, — потім його погляд упав на обличче сплячої людини. Саме в сій хвилині Матвій, може під впливом сього погляду, росплющив очі, сонні й сумні. Кілька хвилин вони дивили ся один на одного. Але потім голова Матвія знову похилила ся назад, і з його широких грудей вирвало ся глибоке зітханне... Він знову спав.

Приходень ще кілька хвилин приглядав ся до сього обличча... Не вважаючи на те, що Матвій був тепер перебраний і гладенько підголений, що на нім були американська маринарка й бриль, — було про те щось в сій постаті, що будило спомини про далекий рідний край. Молодому парубкови нараз згадала ся рівнина, покрита глибоким м'яким снігом, дзвоненне дзвінка, високий бір по боках шляху й люде, що мають такі самі очі й сквапливо звертають свої сани перед прудкою трійкою...

Може й Матвієви згадувало ся щось подібне. Уста його ворушили ся й щось бурмотіли, і на тварі видко було вираз покірної просьби.

Цілій сій короткій мовчазній сцені приглядав ся сїрий пан в циліндрі своїми рисячими оченятами, в котрих світив ся дивний вираз — якоїсь насмішкуватої зичливости.

— How do you do (як ся маєте), mister Nilof? — покликнув він, бачучи, що Росіянин його не помічає. Той здригнув ся й хутко повернув ся.

— А! Здорові були, пане суддя Дикінсон, — від-

повів він чистісінькою англійською мовою, простягаючи судді руку. — Вибачте, я вас не помітив.

— О, се нічого. Ви зацікавилися сим подорожнім?... Мене він також цікавить... Він їде, відай, здалека.

— З Мільвоки, — сказав один із подорожніх.

— О, ні, — вмішався інший. — Я їду з Мільвоки і вже застав його в поїзді. Він здається, сів в Чикаго, а може і в Нью-Йорку. Він не говорить ні слова по англійськи і безпорадний, як дитина.

— Очевидячки чужоземець, — сказав суддя Дікінсон, кинувши на сплячого Матвія пильним і уважним оком. — Міцна статура!... А ви, містер Нилів, здається, були у ваших земляків? Як їм ведеться? Я бачив: вони виписали добрі машини: найкраща марка в Америці.

— Так... тепер ще їм тяжко. Але вони сподіваються...

— Читали ви витяг зі звідомлення еміграційного комітету?... Число переселенців із Росії зростає.

— Так, — коротко відповів Нилів.

— А до речі: в тім самім числі „Деблтовнського Курера“ є продовження історії ню-йорського дикуна. І знаєте: виявляється, що він також Росіянин.

— В такім разі, сер, він не дикуна, — сказав Нилів сухо.

— Гм... так... Вибачте, містер Нилів... Я розуміється, не говорю про культурну частину нації. Та... проте до певної міри... людина, що кусається...

— Без сумніву, він не кусається, сер. Не всі газетні відомости вірні.

— Одначе... його вчинок з полісменом Гопкінсом?...

— Полісмен Гопкінс, судячи навіть по газетам, перший вдарив його по голові клобом... Уважаєте ви його за дикуна?...

— Сірій джентльмен засміявся й сказав:

— О! Але се трохи інша річ... Полісменам сеї країни даються клоби для певного вжитку... І коли чужоземець нарушує порядок...

— Мені дуже прикро чути се від судді, — сказав Нилів холодно.

Сірій джентльмен трохи випростав ся, видимо діткнений, і сказав:

— Судді Дикінсонови ще ніхто не докоряв за нерозважність поглядів... в його бюрі. Тут ми маємо діло з фактами, як вони виложені в газетах... Хиба я вас чимсь образив, містер Нилів?

— Ви мене не образили. Але, як що ви знаєте поліцаїв вашої країни, так я знаю людей моєї батьківщини. І я вважаю за образливу нісенітницю газетні поговори про те, що вони кусають ся. Чи цілком ви переконані, що ваші поліцаї не надуживають клобів без причини?

Сірій пан вийняв з рота цигару і якийсь час дивив ся на розмовника, немов здивований несподіваним зворотом розмови.

— Гм... так, — сказав він. — Коли подивити ся на справу з сього погляду... Кажучи по правді, я не зовсім переконаний в сім... І як би ся справа дістала ся до мене, я зажадав би вияснення... Здаєть ся, ви маєте свою думку на цілу сю пригоду.

— Так, у мене є свій погляд на неї... Я гадаю, що мій земляк попав на віче випадково... І випадково стрінув ся з Гопкінсом.

— Ну, а нащо він нахилив ся й старав ся схопити його... гм... одним словом... як се виложено в газетах?

Правди є мабуть лише стільки, що він нахилив ся... На жаль, сер, в моім ріднім краю люде дійсно клонять ся иноді занадто низько...

— Ви гадаєте? Ха! Се видаєть ся неймовірним. Намір укусити і саме в руку... Се, що найменше, вимагало би доказів...

— А коли у відповідь на привітання наступив добрий удар по голові...

— Ха-ха! Се, розумієть ся, затемнює розум й розв'язує пристрасти! Рішучо, я вважаю справу майже виясненою. Ви були-б чудовим адвокатом. О, так! Ви

могли-б стати найкращим адвокатом нашого міста!... І коли проте ви волієте працювати на моїм тартаку...

Він струхнув попів з своєї цигари і встромив в обличчя Нилова свої живі, гострі оченята. Потім, озирнувши ся на інших подорожніх і бажаючи надати розмові більшої інтимности, він пересів на лавку поруч із Ниловом, поклав йому на коліно руку і сказав, понизивши голос:

— Вибачте мені, містер Нилів... Дік Дикінсон людина цікава. Чи дозволите ви мені поставити кілька питань, так мовити... особистої натури?

— Прошу дуже. Коли вони будуть негодні, я не відповім.

— О, розумієть ся, розумієть ся! — засміяв ся Дикінсон. — Так ось бачите: ви третій російський джентльмен, якого я стрічаю... Скажіть — багато Американців бачили ви в своїм ріднім краю?

— Зустрічав, хоча... дуже мало.

— І напевне вони змінiali своє пересічне становище на кращі умови у вас?...

— Либонь...

— Скажіть тепер... Може я помиляю ся, але... мені здаєть ся... чи не зробили ви навідворіт?... І тут ви вже кілька разів мали нагоду скинути робітничу блюзу й придбати краще становище...

Нилів кинув оком на неймовірне убраннє старого джентльмена і відповів, усміхнувши ся:

— Я бачу на вас, пане суддя, ваше робітниче убраннє!

— О, се трохи инша річ, — відповів Дикінсон. — Так, я був муляром. І я присяг вбирати зброю муляра в усіх урочистих випадках... Сьогодні я був на відкритю банку в N. Мене запросили основателі. А хто запрошує Діка Дикінсона, той запрошує і його стару робітничу куртку. Вони се знали.

— Я дуже шаную сю рису, сер, — сказав поважно Нилів. — Але...

— Але, повторяю, се инша річ. Я одягаю старе робітниче убраннє і найкращі рукавички з Нью-Йорку. Се нагадує мені, чим я був і чим став, себто що саме

я завдячую своїй старій зброї... Се — моє минуле й моє сучасне...

Він замовк, пожував цигару своїми тонкими іронічними губами і, пильно дивлячи ся на молодого парубка, додав:

— Ви, здаєть ся, йдете відворотним шляхом і під старість вам, чого доброго, скортить убрати ваш фрак.

— Сподіваю ся, що ні, — відповів Нилів. — Одначе, здаєть ся, поїзд зупиняєть ся. Се — тартак, і я тут вийду. До побачення, сер!

— До побачення. — Я лишаю ще при собі свої питання...

Нилів, знімаючи свій клунок, ще раз пильно і як би нерішучо подивив ся на Матвія, але, помітивши гострий погляд Дикінсона, взяв клунок і попрощав ся з суддею. В сій саме хвилині Матвій розплющив очі, і вони з подивом спинили ся на Нилову, що стояв до нього боком. На обличчі розбудженого виступило якби здивованне. Але, поки він протирав очі, поїзд, як завжди в Америці, раптом став, і Нилів вийшов на п'ятак. За хвилину поїзд ніс ся далі.

Дикінсон пересів на своє місце, і Американці почали балакати про Нилова.

— Так, — сказав суддя, — се третій джентльмен з Росії, з котрим я здибую ся, і третя людина, якої я не можу зрозуміти...

— Може... зі секти Льва Толстого, — припустив був один із розмовників.

— Не знаю... Але він, очевидячки, одержав гарну освіту, — казав далі Дикінсон задумливо. — І вже кілька разів, на моїх очах, пропускає дуже гарну нагоду... Коли я виконав свою першу невеличку доставку, містер Деглас, інжинір, сказав мені: „Я вами задоволений, Дік Дикінсон. Скажіть мені, в чім ваша амбіція“. Я всміхнув ся й сказав: „На перший раз, я не від того, щоб попасти в президенти“. Містер Деглас засміяв ся також і відповів: „Правда, Дік! Не можу ручити, що ви станете президентом, але ви збудете ціле місто і зробите ся в нім головою“...

— І се здійснило ся, — сказав почтиво наймолодший з подорожніх.

— Так, — продовжав Дикінсон. — Зрозуміти людину, значить дізнати ся, до чого вона змагає. Коли я зауважив сього російського джентльмена, що працював на моім тартаку, я також спитав його: What is your ambition? І знаєте, що він мені відповів? „Я сподіваю ся, що зроблю вам форніри не гірше від першого ліпшого з ваших робітників“...

— Так, се все дивне, — сказав один із розмовників.

Тимчасом Матвій, що знову задрімав у поїзді по відході Нилова, — здрігнув ся й забурмотів уві сні.

— Ось також людина, яку тяжко зрозуміти, — засміяв ся один з Американців.

— Я не стрічав нікого, хто міг би так багато спати в такім невігіднім положенню.

Суддя Дикінсон пильно подивив ся на Матвія і потім сказав:

— Я готовий іти у заклад: на душі сього чоловіка... неспокійно. Я не знаю, куди він їде, але волів би, аби він обминув наше місто. О! у мене що до сього вірне око...

XXIX.

Дзвоненне чуло ся чим раз частійше, поїзд почав іти поволійше, кондуктор увійшов до вагону й відібрав білети у сірого судді і його молодого сусіда, Потім підійшов до Матвія, котрий все ще спав, і, сіпнувши його за рукав, сказав:

— Дебльтовн, Дебльтовн, сер...

Матвій прокинув ся, росплющив очі, зрозумів і здригнув ся цілим тілом. Дебльтовн! Він чув се слово що разу, як новий кондуктор брав білет ізза його бриля, і кожного разу се слово будило в нім неприємне почуттє. Дебльтовн, поїзд іде поволійше, беруть білет, значить, кінець подорожі, значить, прийдець ся вийти з вагону... А щож далі, що його чекає в сім Дебльтовні, куди йому взяли білет, бо до сього місця вистало грошей...

У вікнах вагону замиготіли знадвору огні, немов бриліянтові шпильки, заткнуті в темряву гір і лісів. Потім сі огні збігли далеко в долину, відбили ся якімсь клаптику води, потім зовсім щезли, і мимо вікна, з сичаннем і гудіннем, перебігла гранітна скеля так близько, що на ній виразно відбивало ся жовте світло з вікон вагону... А далі під поїздом загудів міст, знову зявили ся далекі огні понад рікою, але тепер вони здіймали ся все вище, підбігали все ближче, заглядаючи аж до самого вагону і швидко зникаючи позаду. На паровозі дзвонили безперестанку, бо поїзд, що мало що спинив свій розгін, мчав ся тепер по головній улиці міста Дебльтовна...

— Чи ви бачили, сер, як сей незнайомий чоловік здригнув ся? — спитав молодий парубок, очевидячки, запобігаючи ласки у судді Дикінсона.

— Я все бачив, — відповів старий. — Дік Дикінсон зробить свої заходи.

За хвилину двері домів Дебльтовну розчинялися, і мешканці виходили назустріч своїх приїзжих. Вагон опустів. Молодий парубок ще довго вклонявся містеру Дикінсонови і нагадував про поклін для міс Люсі. Потім він попрямував до міста й посіяв там деякий неспокій і тривогу.

Місто Дебльтовн було молоде містечко молодого держави. Минуло не більше 8 років від того часу, як розплановано його улиці вздовж нової залізниці і відтоді містечко жило тихим життям глухого провінційного закутка. Цілком зрозуміло, що серед одноманітного робочого життя місто Дебльтовн жадливо ковтуло вістку про те, що з останнім поїздом прибула людина, яка не сказала нікому ні слова, яка здригалася від кожного дотику, яка нарешті збудила сильні підозріння у судді Дикінсоні, в найбільш ексцентричній, але і найповажнійшій людині міста Дебльтовна.

Висівши з поїзда, суддя Дикінсон зараз же прикликав самотнього дебльтовнського полісмена і, показавши на Матвія, що нерішучо стояв на залитій електричним світлом платформі, сказав:

— Дивіть ся, Джоне, куди піде сей приїзжий. Треба дізнати ся про наміри сього молодця. Бою ся, що нічого особливо доброго ми не дізнаємо ся.

Полісмен Джон Келлі відійшов і сховав ся в тіни якоїсь повітки, пишаючи ся, що нарешті і йому довело ся виконувати якесь досить делікатне доручення...

Однак незабаром Джонови Келлі стало видавати ся, що незнайомий не мав ніяких намірів. Він просто вийшов на платформу, без усяких клунків, лише з кошиком в руці, либонь навіть без усякого пляну, що робити, й безтямно дивив ся, як відходить поїзд. Почуло ся дзвонення, засичали колеса, поїзд пролетів по улиці, мигнув в смузї електричного світла коло оптики, а потім потонув у темряві, і тільки червоний ліхтарик позаду посилав ще якийсь час прощальний привіт з глибини ночі...

Лозищанин зітхнув, озирнув ся й сів на лавку,

під парканом коло опустілої стації. Місяць підніс ся на середину неба, постать полісмена Джона Келлі почала виступати з тіни, що зробила ся коротшою, а незнайомий усе сидів, нічим не виявляючи своїх намірів що до засипаючого міста Дельбтовна.

Тоді Джон Келлі вийшов із засідки і, згідно з умовою, постукав у вікно судді Дикінсона.

Суддя Дикінсон висунув голову з виразом людини, що знає наперед усе те, про що їй прийшли тепер донести.

— Ну що, Джоне? Куди пішов сей молодець?

— Він нікуди не пішов, сер. Він усе сидить на тім самім місці.

— Він усе сидить... Добре. Виявив він чим-небудь свої наміри?

— Я гадаю, сер, що у нього нема жадних намірів.

— У кожної людини є свої наміри, Джоне, — сказав Дикінсон із усміхом уболівання над наївністю деблтовнського сторожа.

— Повірте мені, у кожної людини неодмінно є якісь наміри. Коли я, наприклад, іду до пекарні, — значить я маю намір купити булку, се ясно, Джоне. Коли я кладу ся до ліжка, — очевидячки я маю намір заснути. Хиба не так?

— Зовсім справедливо, сер.

— Ну, а якби... (тут обличчя старого джентльмена набрало лукавого виразу), якби ви побачили, що я ходжу опівночі коло залізничного складу, оглядаючи замки й двері... Розумієте ви мене, Джоне?

— Як найкраще, сер... Одначе... Коли сей чоловік лише сидить на лавці й зітхає...

— Уел! Се, розуміть ся, не так виразно. Він має право, як і кожний инший, сидіти на лавці й зітхати хоч до ранку. Подивіть ся лише, чи не стане він робити чого гіршого. Деблтовн покладаєть ся на вашу дбалість, сер! Чи не піде незнайомий до ріки, чи нема у нього спільників на барках, чи не чекає він нагоди, щоб ограбувати залізничий поїзд, як се було недавно коло Медісону... Почекайте ще, Джоне.

Дік Дикінсон прислухав ся: до стації надходив поїзд. Суддя подивив ся на Джона своїми гострими оченятами і сказав:

— Джоне!

— Слухаю, сер!

— Я дуже помиляю ся, як що ви знайдете його на місці. Він хотів мабуть змити вашу пильність і досяг сього. Він, певне, зробив своє діло і тепер готуєть ся сісти до поїзда. Квапте ся!

Вікно Дикінсона замкнуло ся, а Джон Келлі швиденько побіг на стацію. Людина без намірів ще сиділа на тім самім місці, низенько схиливши голову. Джон Келлі став шукати тіни, довшої й густійшої, щоб приспособити до неї свою цибату постать. А що се йому не вдавало ся, то він рішив, що мусить пристіти коло стіни складу. А голова Джона Келлі сама собою притулила ся до стіни, і він собі любісінько заснув. Суддя Дикінсон зачекав ще якийсь час, та бачучи, що полісмен не вертає, рішив, що людина без намірів знайшла ся на місці. Він уже хотів був гасити свою лямпу, коли йому донесли, що з поїзду зявив ся до нього чоловік в спішній справі.

Дійсно, до його кімнати хапливою ходою увійшов чоловік досить невиразного вигляду, в котрім, одначе, досвідчене око судді розпізнало деякі особливі риси детектива (шпигуна).

— Ви тутешній суддя? — спитав незнайомий, вклонивши ся.

— Суддя міста Дебльтовна, — відповів Дикінсон велично.

— Я конче потрібую приказ про арештованне, сер.

— А! Я так і думав... Чоловік високого росту, атлетичної статури?... Приїхав з попереднім поїздом?...

Шпигун подивив ся з подивом на провидливого суддю й сказав:

— Як? Ви вже знаєте, що ню-йорський дикун?...

Суддя Дикінсон швидко поглянув на шпигуна й сказав:

— Ваша повновласть?

Новоприбулий похнюпив ся.

— Я так хапав ся їхати по гарячих слідах, що не встиг взяти спеціальних приказів. Але подія така відома... Дикун, що вбив Гопкінса...

— Як видко з останніх телеграм, — сказав холодно суддя, — здоровле полісмена Гопкінса в найкращім стані. Я питаю ся про вашу повновласть?

— Я вже сказав вам, сер... Справа дуже поважна, і до того-ж він — чужоземець.

— Инакше сказати, ви часто улегшуєте собі задачу з чужоземцями. Я не дам приказу.

— Але, сер... се небезпечна людина.

— Поліція міста Дебльтовна виконає свій обов'язок, сер, — сказав суддя Дикінсон бундючно. — Я не допущу, щоб опісля писали в газетах, що в місті Дебльтовні арештовано людину без достаточної причини.

Незнайомий вийшов, стиснувши плечима, і подав ся насамперед до телеграфу, а суддя Дикінсон ліг спати, зовсім певний, що тепер поліція міста Дебльтовна має добру поміч у догляді за людиною без намірів. Але перше, ніж лягти, він післав ще телеграму, викликаючи на завтра містера Евгена Нилова...

XXX.

Вранці Джон Келлі ставив ся у судді.

— Ну, що скажете, Джоне? — спитав його Дикінсон.

— Все в порядку, сер. Лише... Там за ним стежить ще хтось.

— Знаю. Невеличкий на зріст чоловік в сірім убранню.

Джон Келлі подивив ся з побожністю на всевідуючого суддю й говорив далі:

— Він усе сидить, сер, схиливши голову на руки. Коли вранці рано проходив залізничий сторож, він лиш поглянув на нього. „Як хорий пес“ — сказав Віліямс.

— І більш нічого?

— Коло незнайомого збираєть ся юрба... Цілу площу й садок коло стації обляг народ, сер.

— Чого їм треба, Джоне?

— Вони, мабуть, також хотять довідати ся про його наміри... А до того-ж, пішла чутка, буцім се дикун, що вбив полісмена в Нью-Йорку...

Донесенне Джона було цілком правдиве. За ніч чутки про те, що з поїздом прибув дивний незнайомий чоловік, наміри котрого викликали підозрінне у містера Дикінсона, — встигли розрости ся, і вранці, коли виявило ся, що у незнайомого нема ніяких намірів і що він просидів цілу ніч не рухаючи ся, — місто Дебльтовн, цілком зрозуміло, захвилювало ся. Коло дивовижного незнайомця стали збирати ся купки цікавих, спершу дівтора й підлітки, що йшли до школи, потім крамнична служба, а далі й дебльтовнські пані, що вертали з крамниць і з базарів, — од-

ним словом, цілий Дебльтовн, поволі прокидаючи ся й беручи ся за свої щоденні справи, перебував на площі міського парку, біля залізничної стації, стараючи ся, розумієть ся, збагнути наміри незнайомця...

Але се було дуже тяжко, бо незнайомий сидів на місці, зітхав, дивив ся на перехожих і иноді відповідав на питання незрозумілими словами. А тимчасом сим разом Матвій уже мав намір. Розглянувши уважно своє положеннє, в сю довгу ніч, поки місто спало, а поблизу сновигали тіни поліцайника Келлі й приїзжого шпигуна, — він дійшов до тої думки, що від своєї долі не втечеш, доля-ж уявляла ся йому, людині без язика й без пашпорта, — в образі неминучої вязниці... Він довго думав про се і рішив, що скорше чи пізнійше, а без знайомости з американською буцегарнею справа обійти ся не може. Так нехай вже краще швидче, ніж пізнійше. Він покаже на мигах, що нічого не розуміє, а про пригоду в Нью-Йорку тут, певна річ, ніхто не знає... Тому він навіть легше зітхнув і з радісним довіррем підвів ся на зустріч добродушному Джонови Келлі, котрий наближав ся до нього, ростручуючи юрбу.

Суддя Дикінсон саме увійшов до своєї канцелярії, як коло його дому почули ся галас і гомін, і в кімнату ввалила ся юрба. Незнайомий велетень лагідно стояв посередині, а Джон Келлі саяв від торжества.

— Він виявив намір, пане суддя, — сказав полісмен, виступаючи наперед.

— Добре Джоне. Я знав, що ви виправдаєте довіре міста... Який же саме намір він виявив?

— Він хотів укусити мене в руку.

Містер Дикінсон навіть похитнув ся в своїм кріслі.

— Вкусити в руку?... Так се все-таки правда? Чи ви переконані в сїм, Джоне Келлі?

— У мене є свідки.

Добре. Ми питаємо свідків. Випадок вимагає уважного розслідження. Чи містер Нилів ще не прийшов?...

Нилова ще не було. Матвій дивився на все, що діяло ся круг нього, з зачудованнем і невдоволеннем. Він рішив іти назустріч неминучости, але йому видавало ся, що й се робить ся тут якось не по людськи. Він уявляв собі сю справу далеко простійше. У чоловіка питають пашпорт, пашпорта нема. Чоловіка беруть, і поліцай, з книгою під пахою, веде його куди слід. А там уже, що буде, себто як ухвалить начальство.

Але тут і сеї простої справи не вміють зробити, як слід. Збігла ся нащось юрба, наче на звіря, всі лізуть до канцелярії і тут сидить на першій місці вчорашній обідранець, правда, тепер убраний зовсім пристойно, хоча без усяких відзнак начальничого звання... Матвій став озирати ся по сторонах, виказуючи обуренне.

Тимчасом суддя Дикінсон розпочав допит.

— Насамперед, усталимо національність і імя, — сказав він. — Your name (ваше імя?)

Матвій мовчав.

— Your nation (ваша національність)? — І не одержуючи відповіді, суддя поглянув на публику. — Чи нема тут кого — хто-б знав хоч кілька слів по російськи? Місіс Брайс! Здасть ся, ваш батько був родом з Росії?...

З натовпу вийшла жінка років коло сорока, невеличкого зросту, з блакитними, як і у Матвія, хоча й значно вилягалими очима. Вона стала насупроти Матвія і почала ніби щось пригадувати.

В кімнаті запанувала тиша. Жінка дивила ся на лозищанина, Матвій впяв ся очима в її очі, тмяні і ясні, як лід, але в яких прозирало щось, немов старий спогад. Се була донька Поляка емігранта. Мати її померла рано, батько спив ся десь в Каліфорнії, і її виховали Американці. Тепер якісь неясні спомини ворушили ся в її голові. Вона давно забула свою мову, але в її памяті ще ворушили ся слова пісні, котрою мати бавила колись її, малу дитину. Нараз очі її засвітили ся, і вона піднесла над головою руку, луснула

пальцями, повернула ся й заспівала по польськи, якось чудно, неначе говорильна машина:

Наша мат-ка... ку-ропат-ка...
Рада бити діти...

Матвій здрігнув ся, кинув ся до неї й заговорив швидко й зворушено. Звуки славянської мови дали йому надію на рятунок, на те, що його нарешті зрозуміють, що для нього знайдець ся якийсь вихід...

Але очі жінки вже померкли. Вона пам'ятала лише слова пісні, але і в ній не розуміла ні слова. Потім вклонилася судді, сказала щось по англійськи й відійшла...

Матвій кинув ся за нею, кричачи щось, майже несамовитий, але Німець і Келлі загородили йому дорогу. Може вони бояли ся, що він покусає сю жінку, як хотів укусити полісмена.

Тоді Матвій вхопив ся за поруччя лавки й похитнув ся. Очі його були широко розплющені, як у людини, якій уявив ся страшний привид. І дійсно, — голодному, змученому й страшенно схвильованому, перший раз в життю привидив ся сон на - яві. Йому зовсім виразно уявило ся, що він ще на кораблі, стоїть на самій кормі, що голова у нього крутить ся, що він падає до води. Се снило ся йому не раз підчас подорожи, і він думав опісля, що почуввають сі бідолахи з розбитих кораблів, самі, без надії, серед сього бездушного, безмежного й грізного океану.

Тепер сей самий сон переносив ся перед його широко відкритими очима. Замість судді Дикінсона, замість поліцая Келлі, замість усіх сих людей, замість канцелярії, — перед ним виразно ходили хвилі, піняві, широкі, холодні, без кінця, без краю... Вони ходять, гуркотять, плюскають, здіймають ся, топлять... Він даремне силкуєть ся виринути, крикнути, гукнути, схопити ся, утримати ся на поверхні... Щось тягне його на дно. У вухах шумить, перед очима зелена глибина, таємнича й страшна. Се загибель. І нараз до нього схиляєть ся людське обличчя, з ясними застиг-

лими очима. Він відживає, сподівається, він чекає помочи. Але очі тмяні, тварь бліда. Се тварь мерця, що утонув уже давнійше...

Увесь сей образ мигнув на одну мить, але так виразно, що його серце стисло ся від жаху. Він глибоко зітхнув і схопив ся за голову... „Господи Боже, свята Діво, — бурмотів він, — поможіть мені, бідоласі. Здаєть ся, що в голові у мене негарзд“...

Він протер очі кулаком і знову став шукати надії на обличчах сих людей.

А тимчасом поліцай Джон вияснив судді Дикінсонови, в яких обставинах виявили ся наміри незнайомого. Він оповів, що коли він підійшов до нього, той узяв його руку ось так (Джон узяв руку судді), потім нахилив ся ось як...

І поліцай Джон, нахиливши ся до руки судді, для більшої життєвості вишкірив свої білі зуби, надавши цілому обличчю вираз дикої лютости.

Ся демонстрація зробила сильне вражінне на публіку, але вражінне, справлене нею на Матвія, було ще сильнійше. Ся мова була і йому зрозуміла. Побачивши маневр Келлі, він відразу зясував собі багато річей: і те, чому Келлі так прудко висмикнув свою руку, і навіть, за що він, Матвій, дістав удар в Центральнім парку... І йому стало так кривдно й гірко, що він забув усе.

— Неправда, крикнув він, не вірте сьому падлюці...

І обурений до глибини душі наклепом, він кинув ся до столу, щоб показати судді, що саме він хотів зробити з рукою полісмена Келлі...

Суддя Дикінсон схопив ся зі свого місця і наступив при сім на свій новий бриль. Якийсь дужий Німець, Келлі і ще кілька людей схопили Матвія ззаду, щоб він не покусав суддю, вибраного народом Деблтовна; в кімнаті счинила ся метушня, небувала в літописях міста. Найблизчі до дверей кинули ся до виходу, товпили ся, падали й кричали, а в середині творило ся щось незрозуміле й страшне...

Змучений, голодний, ображений, доведений до несамовитости, — лозищанин розкидав усіх Амери-

канців, що вчепили ся за нього, і лише дужий, як і він сам, Німець ще тримав його ззаду за лікті, впираючи ся ногами... А він рвав ся вперед, з очима налитими кровю, й почувуючи, що він дійсно починає божеволіти, що йому дійсно хочеть ся кинути ся на сих людей, бити і, чого доброго, навіть кусати ся...

Не знати, що було-б далі. Але в сій хвилі в кімнату швидко увійшов Нилів. Він пропхав ся до Матвія, став перед ним і спитав із співчуттем у рідній мові:

— Ей, земляче! Що се ви тут натворили?

При перших звуках сього голосу Матвій шарпнув ся й, допавши до руки Нилова, став цілувати її, ридаючи, як дитина...

За якої чверть години кімната містера Дикінсона знову почала наповнювати ся мешканцями міста Дебльтовна, які довідали ся, що обставини справи вияснили намір незнайомого як найбільше задовольючо. В особі російського джентльмена, що працює на тартаку, знайшов він земляка й обсронця, якому не треба було великого труду, щоб повалити обвинуваченне. Суддя Дикінсон дістав зовсім задовольючу відповідь на питання: „Your name?“, „Your nation?“ і всі інші, що впливали з обставин справи. Гордий на повний успіх своєї розправи, він великодушно забув навіть про новий бриль і, хутко покінчивши з урядовими відносинами, простяг обвинуваченому руку, запевнюючи при сім, що вибір саме Дебльтовна з усіх міст Спілки — найкраще свідчить про його провидливість... Наприкінці він завдав Матвієви партикулярне питання:

— Гав ду ю ляйк діс кентрі, сер?

— Він хоче знати, як вам сподобала ся Америка! — переклав Нилів.

Матвій, що все ще дихав досить важко, махнув рукою. — А! нехай вона западеть ся, — сказав він широко.

— Що сказав джентльмен про нашу країну? — з зацікавленнем спитав суддя Дикінсон, збудивши рівночасно велику цікавість в інших присутних.

— Він каже, що йому треба часу, щоб оцінити всі добрі сторони сеї країни, сер...

— Вері уел! Відповідь, зовсім гідна розважного джентльмена! — сказав Дикінсон тоном повного задоволення.

На другий день газета міста Дебльтовна вийшла в побільшенім розмірі. На першій сторінці її красувала ся знимка містера Метю, нового мешканця славного міста, а в текстї, прикрашенім чималим числом дуже голосних наголовків, редактор її звертав ся до всеї иншої Америки загалом і до міста Нью-Йорка зокрема. „Від нині, — писав він, — місто Дебльтовна може пишатися тим, що його суддя, містер Дикінсон, щасливо розв'язав питанне, над яким даремно ламали голови найліпші вчені етнографи Нью-Йорка. Славнозвісний дикун, винуватець пригоди в Центральнім парку, вістка про котрого оббігла цілу Америку в такім перекинутім вигляді, є тепер гостем нашого міста. Після дуже вмілого розсліду, переведеного надзвичайно знаючим у своїм ділі містером Дикінсоном, — він показав ся Росіянином, родом із Лозищанської губернії (одної з найліпших і найосвіченіших в сій великій і приязній країні), християнином і, — додамо від себе, — дуже лагідною людиною, вельми приємною в поводженню й цілком лояльною. Він виявив справжню християнську радість, довідавши ся про те, що здоровле полісмена Гопкінса, котрого вважали за вбитого, знаходить ся в пожаданім стані, і що сей полісмен уже приступив до виконання своїх звичайних обовязків. Тим краще для полісмена Гопкінса, але, осміляємо ся додати, основуючи ся на думці найліпших юристів нашого міста, що заінтересованою особою в сій справі є виключно лише сам полісмен Гопкінс, бо він сам винен у тім нещастю, що йому трапило ся. Так, повторяємо, він сам винен, бо перший ударив клобом по голові мирного чужоземця,

який звернув ся до нього з висловом любови й довірря. Як що судді міста Нью-Йорка думають инакше, як що адвокат сеї держави захоче доводити противне, або сам полісмен Гопкінс намірятьме правити відшкодованне, то вони матимуть діло з найліпшими юристами Дебльтовна, що виявили готовість боронити обвинуваченого безплатно. Одначе, ледві чи буде се потрібне після того, як ми викриємо на сих шпальтах ще один наклеп, яким наші ню-йорські товариші по перу, без достаточного перевірення, обчорнили репутацію Метю Лозинського, нашого поважаного гостя і, сподіваємо ся — будучого горожанина. Річ у тім, що він зовсім не кусаєть ся. Рух, що його полісмен Гопкінс витолкував у сім ганебнім значінню (яке зовсім не робить чести провидливости ню-йорської поліції, — означає, навпаки, найгарячіший привіт і пошану, що ними у Лозищанській губернії обмінюють ся взаємно люде з найкращого товариства. Він просто нахилив ся, щоб поцілувати Гопкінсови руку. Той самий рух з його боку ми мали нагоду бачити у відношенню до судді Дикінсона, полісмена Джона Келлі, а також до одного з його земляків, який займає тепер дуже скромну посаду на тартаку містера Дикінсона, але якому його здібности й освіта без сумн'ву проложать широкий шлях в сій країні. Нема сумн'ву, що якби і в нас на сей вияв найвищої делікатности послідувала груба відповідь по голові клобом, — то полісмен міста Дебльтовна зазнав би гіркої долі полісмена міста Нью-Йорка, бо російський джентльмен має надзвичайну фізичну силу. Але Дебльтовн, — говоримо се з гордістю, — не тільки відгадав етнографічну загалку, яка показала ся не під силу чванливому Нью-Йорку, але ще подав названому місту приклад справжнього християнського поводження з чужоземцем, — поводження, яке, сподіваємо ся, зітре в його душі гіркі спомини, викликані перебуваннем у Нью-Йорку.

„З канцелярії суду містер Нилів, — російський джентльмен, про котрого сказано вище, — відвів земляка до своєї оселі, яка знаходить ся у невеличкім

робітничім хуторі коло тартаку. Значна частина населення міста Дебльтовна, що складала ся переважно з молодих джентльменів і леді, проводила їх до самого дому окликами похвали, і навіть після того, як двері за ними зачинили ся, народ не розходив ся, поки містер Нилів не вийшов знов і не сказав невеличкої промови, на тему будучого розцвіту славного міста... Він закінчив просьбою, дати відпочинок його скромному землякови, не звиклому до таких голосних проявів громадянського співчуття“.

Розумієть ся, автор красномовної статті не знав, що, коли горожане міста Дебльтовна розійшли ся, Матвій зітхнув з полекшенням і спитав :

— Що?... зовсім пішли?

— Так, — відповів Нилів, що взяв ся готувати каву на спиртовці.

— А, щоб їх усіх холера взяла!... — сказав від щирого серця Матвій й увесь якось охляв.

Нилів лише усміхнув ся і не сказав нічого; він розумів, що стільки пережитих вражінь можуть звалити навіть такого міцного чоловіка. Тому він на швидку руку напоїв його гарячою кавою й поклав спати.

Матвій проспав цілу добу й навіть трохи більше. Коли він прокинувся, сонце втікало з ясної кімнатки, освітлюючи її останніми проміннями. Нилів, вернувши з праці, знімав з себе синю куртку, цілу в остружках і тирсі. Остружків повно було навіть в його волоссю.

Матвій якусь хвилину не міг зміркувати, де він і що з ним діється. Тому, спершу він дивився прижмуреними очима, якось підозріло стежачи за рухами молодого парубка, боячи ся, що се сон, який зараз же перемінить ся в неприємну колотнечу.

Тимчасом Нилів тихенько передягнув ся, замінивши робітниче убраннє легким фланелевим, і, сівши до столу, розгорнув якусь книгу.

У такім вигляді він зовсім не нагадував робітника, і в пам'яті лозищанина віджив знову хвилиний образ, котрий мигнув уже раз перед ним у вагоні. Він згадав панський дім коло Лозищ, що визирав зпоза зелени саду. Між сим домом і селом вела ся давня ворожнеча й довгі позви із-за чиншевої землі. Справа та почала ся за батьків, точила ся за дітей і схиляла ся то на той, то на другий бік. Справа робила ся дуже заплутаною й прикрою, коли нараз старий пан помер. В Лозищі з'явив ся його наслідник і, скликавши громаду, — запропонував покінчити спір, уступивши на всіх пунктах. Якийсь час лозищане ще гомоніли й оганяли ся, не розуміючи причин сеї уступливости.

Але потім догадливіші люде зміркували, що, напевне панич прогуляв ся, наробив довгів і хоче мерщій позбути ся батьківської спадщини, чому перешкоджають позви. Лозищане постарали ся відтягти

ще, що було можна, і справа була покинчена. Після сього панич десь пропав, і про нього більше не було чути нічого певного. Лишили ся тільки якісь неясні поговори, досить суперечні, але в усіх переказах — неприхильні для парубка.

І ось тепер Матвієви видало ся, що перед ним той самий панич що-йно скинув робітничу куртку й сидить за книжкою. Він так здивував ся сьому, що став протирати очі. Ліжко під ним затріщало. Нилів обернув ся.

— Що, земляче, виспали ся? — спитав він привітно. — Ну, тепер даваймо пити каву.

Лозинський підвів ся соромливо й незграбно, розправляючи занімілі члени. Вчора він зрадів сій людині, як визволителеви, а сьогодні почував себе якось ніяково в його присутности. До того-ж він із замішаннем спостеріг, що в кімнаті не було другого ліжка, — значить, господарь відступив йому своє, а його ноги були босі, — значить, Нилів зняв з нього чоботи. Правда, він не роззував ся за цілий час довгої подорожі, і від сього ноги його горіли... Але все-таки ся дбайливість справляла йому скорше прикрість. Він був тепер певний, що се лозищанський панич і що поговори були правдиві; він, значить, дійсно спустив усю батьківську спадщину і тепер тягне долю блудного сина на чужині. Але що він все-таки зробив йому прислугу і до того-ж був паном, то Лозинський поклав собі за найкраще й знаку не давати, що пізнав його, та в його поведженню виявляла ся мимовільна пошана. Се вносило якесь замішанне й непевність у їх відносини. Нилів поводив ся просто, але здержливо, Матвій соромив ся й замикав ся в собі самім.

На другий день, вернувши з тартака, Нилів сказав, що Матвій може, як що хоче, дістати працю: носити колоди з барок. Матвій, розумієть ся, згодив ся з радістю, і незабаром недавна знаменитість, людина, про котру говорили всі газети Америки — скромно переносила бальки з барок на беріг річки. Сила Матвія і його певність в поведженню з дубовими бальками доставили йому підвишку і за два тижні він

працював уже поруч із Ниловом, подаючи бальки до зубчастих коліс, де Нилів різав їх на тонкі форніри. Над вечір обидва, обсипані тирсою, вертали додому.

Матвій найняв кімнату поруч із Ниловом, обідати вони ходили разом, до реставрації, Матвій не сказав нічого, але йому здавалося, що обідати в реставрації — се просто божевілле і він усе думав про те, що він улаштується згодом скромнійше. Коли наступила перша виплата, він здивувався, побачивши, що за видатками у нього лишилося ще досить грошей. Він їх заховав, купивши тільки перемену білля.

Ще за тиждень Нилів сказав йому, що вони удадуться разом до Дебльтовну, де він, Нилів, матиме відчит. Вони прийшли до великої залі, цілком набитої народом, котрий стрів їх криками й свистом (в Америці се — вираз похвали). Потім все стихло, суддя Дікінсон сказав кілька слів, показуючи то на Матвія, то на Нілова, а потім останній став довго й свobodно оповідати про щось, від часу до часу показуючи місцевости на великій карті. Публика, що складалася здебільшого з робочих людей, слухала з напруженою увагою і наприкінці знову улаштувала їм овацію...

Коли після того вони прийшли до дому, Нилів витяг купку грошей і, поділивши її на дві половини, одну віддав Матвієви.

— Се ми з вами заробили сьогодні, — сказав він. — Се плата за відчит. Я оповідав їм про наш рідний край і про ваші пригоди. По справедливості половина належить ся вам.

Матвій пробував був відмовитися, але потім узяв гроші. За сей час його відношення до Нілова значно змінилося, і, хоча він не все розумів, однак цілком відкинув думку про блудного сина. Діставши гроші, він засоромлено дивився на Нілова... Йому хотілося-б як-небудь виявити свою вдячність і пошану... Губи його тяглися до руки Нілова, коліна згиналися до доземного поклону. Але в обличчі Нілова, а може і в тих тижнях, які вони вже прожили разом, було щось, що здержувало Матвія від такого

виливу своїх почувань. Тому він взяв гроші й, поклавши їх коло себе, сказав:

— А що... вибачте і не подумайте чого лихого... Тут дуже багато грошей?

— Не дуже багато, але досить, щоб зробити собі добре убраннє, — відповів Нилів. — Ви ходите в тім самім і на роботу і в свято.

— А! — сказав Матвій, махнувши рукою. — Я проста людина, робітник.

— Тут усі прості люде й робітники вважають себе не за гірших від інших і не хочуть нічим відрізняти ся з вигляду. Я раджу вам обзавести ся біллем і убраннєм.

Матвій потупив ся.

— Вибачте мені, — сказав він. — Я не те, щоб там... не слухав ся вас або що... Але... скажіть: можна тут працюю заощадити на дорогу?

— Куди?

— Назад, до рідного краю!... — сказав Матвій жагуче. — Бачите ви, дома я продав і хату й коня і поле... А тепер ладен працювати, як віл, аби вернути — стати хоч останнім робітником, там, у себе, в ріднім краю...

Нилів перейшов ся по кімнаті, про щось міркуючи, і потім, спинивши ся проти Лозинського, сказав:

— Слухайте, Лозинський! Заробити стільки можна. Можна згодом і вернути. Але... кожда людина повинна знати, що вона робить? Пощо ви їхали сюди?

— А! — відповів Матвій, махнувши рукою. — Мало що людині стрільне до голови.

— Постарайте ся згадати, що вам стрільнуло до голови.

Матвій насупив ся і сам здивував ся тому, як тяжко йдуть з голови слова й думки.

— А! Хотіло ся людині, розумієть ся..., клопоть вільної землі, щоби було де розійти ся плугом... Ну там... пару волів, доброго коня... корову... міцний віз...

— А ще?

Матвій почував, що по-за всіма перечисленими

річами в душі лишаєть ся ще щось, якийсь неясний осад... Мигнуло обличче Ганни...

— Ну, потім... з напругою тягнув він далі, — чоловік уже на порі. Своя хата, значить вже й своя жінка.

— І ще що-небудь?

— Ще... як би можна було молити ся по старому в своїй церкві...

В голові його мигнули ще балачки про свободу, але се було вже таке неясне й непевне, що він не сказав про се ні слова.

Нилів почекав ще. Обличче його було поважне й трохи схвильоване.

— Все се ви можете знайти тут! — сказав він рішуче й різко, — все, за чим ви шукали. Нащо-ж вам відїздити?

І бачучи, що Матвій якось засмучений його гострим тоном, він додав:

— Ви пережили найтяжче: перші кроки, при котрих чимало людей тут гине. Тепер ви вже на шляху. Поживіть тут, пізнайте країну й людей... І коли все-таки вас потягне й після сього... Потягне так, що ніхто не в силі буде вдержати... Ну, тоді...

— В голосі Нилова чуло ся якесь палке зворушення. Матвій помітив се й сказав:

— А ви самі... вибачте... аджеж ви хочете відїхати.

Обличче Нилова знову злегка осмутило.

— Так, — відповів він. — У мене є свої причини...

— Значить... ви не знайшли для себе того, за чим шукали?

Нилів розчинив вікно і якийсь час дивив ся в нього, підставляючи обличче ласкавому вітру. У вікно гляділа тиха ніч, сяли зорі, неподалеку блимали огні Дебьтовна, комини фабрик починали курити ся: на-завтра збирали пару після святкового відпочинку.

— Тут є те, за чим я шукав, — відповів Нилів, повернувши від вікна схвильоване й почервоніле

обличчє. — Але... слухайте, Лозинський. Ми досі з вами грали в піжмурки.. Аджеж ви мене пізнали?

— Я пізнав вас, — сказав збентежений Матвій.

— І я також вас пізнав. Не знаю, чи зрозумієте ви мене, але.. за само те, що ми тут стрінули ся, з вами... і з іншими, як рівні... як брати, а не як вороги... За само се я вічно дякуватиму сій країні...

Матвій слухав із зусиллєм та напругою, не зовсім розуміючи, але відчуваючи дивне хвилюваннє...

— А коли я все-таки їду назад, — говорив далі Нилів, — то... бачите... Тут є багато з того, за чим я шукав, але... сього не візьмеш з собою... Я вже раз відїздив і вернув... Є така хвороба... Ну, все одно... Не знаю, чи зрозумієте ви мене тепер. Може, колись зрозумієте. В ріднім краю мені хочеть ся того, що є тут... Свободи, своєї, розумієте? Не чужої... А тут... Тут мені хочеть ся рідного краю...

Нилів замовк, і після сього обидва вони довго ще дивили ся крізь вікно на нічне небо, на тиху, ласкаву ніч чужини. Нилів думав про те, що невдовзі він покине все те й залишить позаду цілу пасмугу свого життя. А Матвієви чомусь згадало ся море й його глибина, загадкова, таємнича, незрозуміла... І так само незрозумілим видавало ся йому багато чого в життю, і так само вабило ще темну думку... І, згадуючи недавню розмову, він почував, що не знав добре себе самого і що поза всім, що він сказав Нилову, — за коровою й хатою, й полем, і навіть за обрисом Ганни — мрієть ся ще щось, що вабило його й вабить, але що се таке — він рішучо не міг би сказати, ні вияснити у власній своїй думці... Але було се глибоке, як море, і звабливе, як далечінь пробудженого життя...

XXXIII.

Наше правдиве оповідання наближається до кінця. За якийсь час, коли Матвій трохи пізнав мову, він перейшов працювати на ферму до дужого Німця, який, будучи сам страшенним силачем, цинив і в Матвію його силу. Тут Матвій обзнайомився з машинами, і вже на другу весну Нилів, перед своїм відїздом, примістив його в жидівській кольонії інструктором. Сам Нилів відїхав, пообіцявши написати Матвієви, приїхавши до дому.

Про життя Матвія в кольонії, а також історію американського життя Нилова ми, може бути, оповімо иншим разом. А тепер нам доведеться доповісти мало що.

Статтю „Деблтовнського Курера“ про закінченне пригод „дикуна“ передрукували кілька газет переважно провінціяльних міст, незадоволених з „пихи“ ню-йорців, які допустили ся в сїм випадку такої великої помилки. Ню-йорські газети згадали про неї лише короткими й досить сухими витягами фактів, бо в сїм часі на поверхню політичного життя країни виплило одно з великих питань, яке винесло з глибини схвилюваного громадянства всі засади американської політики... щось, якби буря, що наче вихром знесла й портрети „дикуна“, і веселе личко міс Ліззі, яка зробила батькам несподіванку, і силу силенну инших знаменитостей, що як метелики літають в сонечку газетнього дня, заки їх не розвіє поява на виднокрузі першої хмари.

Про Матвія і його пригоду скоро забули, і ні Дима, ні Ганна не довідали ся, що він опинив ся

в Дебльтовні і потім перейшов до кольонії, що тут його приписано до держави і він подавав свій голос, після тяжких вагань і сумнівів (йому все пригадувала ся історія Дими в Нью Йорку). І поволі навіть лице його змінювало ся, міняв ся погляд, вираз обличча, ціла статуя. А в душі впливали нові думки, про людей, про порядки, про віру, про життє, про Бога, котрому поклоняють ся, хоча й ріжно, по всій землі, про багато річей, які ніколи й на думку не приходили йому в Лозищах. І деякі з сих думок ставали все яснїйшими й близчими...

А Ганна все жила в тім самім домі під числом 1235, тільки панї ставала все менше задоволеною з неї. Панї вже двічі сама підвищувала їй платню, але „вдячности“ якось не бачила. Навпаки, у Ганни все більше псувала ся вдача, зявляла ся безпідставна дражливість і недостача пошанівку.

— Що робити... правду кажуть, що се тут у повітрі, — говорив чоловік старої панї, а винахідник, який все сидів над рисунками і до якого стара панї звертала ся иноді зі скаргами, знаючи його вплив на Ганну, — лише стискав плечима.

— Я тепер далекий від усього сього, — твердив він, — але колись... одним словом, я гадаю, що їй просто хотїло ся-б... свого власного життє... Розумієте ви: свого власного життє...

— Скажіть на ласку, — відповідала панї з щирим здивованнем. — То я повинна постачати їй, крім десяти долярів, ще й власне життє...

— Ну, се тепер мене не торкаєть ся, — відповідав старий добродій. — Все се розвяже наука. Все: і її, і вас і всіх... Річ, бачите ви, в тім, що...

Вчений повернув ся на стільці і сказав поважним тоном:

— Людина винаходить потрібну їй машину... Се ми всі чудесно знаємо. А чи думали ви коли небудь про те, що й машина зі свого боку винаходить... вірнїйше сказати, витворює потрібну їй людину... Ви здивовані?... А тимчасом се можна довести з матема-

тичною докладністю. Треба лише засвоїти сю велику правду, і все розв'язано: все завданне сходить на те, щоб винайти таку універсальну машину, якій потрібна лише свобідна людина, розумієте? Тоді і тільки тоді розв'яжуться всі ці тяжкі й болючі питання... В сїм будучім устрою не буде вже ні панів, ні слуг, ні рабовласників з їх смішними домаганнями, ні рабів, з їх завистю й ворожнечею... Розумієте ви мене?

Старий вчений підніс трохи окуляри й широко — радісним поглядом подивився в обличчя господині. Але на сїм обличчю видко було лише обурення.

— Красненько дякую! — сказала вона. Гарний ваш будучий лад... без служби! Я вже волію лишитися при старім...

А справа з Ганною йшла все гірше й гірше...

За два роки від початку сього оповідання два чоловіки зійшли з повітряного поїзда на розі 4 avenue і пішли по одній з простопадних улиць, шукаючи дім число 1235. Один із них був високий блондин з бородою й блакитними очима, другий — чорнявий, невеличкий, але дуже меткий, з голеним підборіддєм і хвацько підкрученими вусами. Останній вибіг на сходи й хотів подзвонити, але високий товариш спинив його.

Він зійшов на сходи й озирнувся вздовж улиці. Все тут було таке саме, як і перед двома роками. Так само дома, неначе близнята, були подібні один до одного, так само сонце освічувало на однім боці спущені завіси, так само лежала на другім тїнь від домів...

Очі його зі зворушенням бачили тут сліди минулого. Ось, за рогом ніби-то мигнула чиясь постать. Ось вона появляється з-за угла, ступаючи так важко, наче на ногах у неї тяжкі кулі, і чоловік іде, з тугою оглядаючи незнайомі дома, як дві краплі води подібні один до одного... „Все тут таке саме, — думав про себе Лозинський, — лише... нема вже того чоловіка, що блукав по сій улиці перед двома роками, а є інший“...

Дзвінок задеренчав, двері відчинилися, споза

них виглянуло обличчє Ганни, і двері знову грюкнули, заглушивши зляканий крик дівчини, неначе вона зобачила яку мару. Потім вона знову виглянула в щілину й сказала:

— Ви?... Невже се ви?

Стара пані також з великим дивом стрінула сього чоловіка і ледві пізнавала в нїм простодушного лозищанина в білій свиті й грубезних чоботах, котрий колись так шанобливо підтримував її погляди на американське життє й на основи суспільности. Вона уважно приглядала ся до нього крізь свої окуляри і широ вважала, що він зробив ся багато гіршим. Правда, в нїм не було зачіпливої різкості й задиракуватості молодого Джона, але не було також ласкавої й соромливої покїрливості колишнього Матвія, котра так любо пестила очі старої пані. Крім того, вона вважала, що чорний сурдут сидів на нїм „як на корові сідло“.

— Сідайте, будь ласка, — сказала вона з легким відтїнком іронії. Але вона почувала з деякою досадою, що їй все-таки нїяково було-б зоставити стояти сього чоловіка.

В сути річи вона була людина непогана і, коли Ганна вповіла їй службу, — вона зрозуміла, що тепер у Ганни є поважна причина...

— Ну, от — вона знайшла собі „своє власне життє“, — сказала вона з відтїнком гіркості вченому панови, коли Ганна попрощала ся з ними. — Тепер побачимо, що ви скажете: поки ще зявить ся ваш будучий лад, а ось зараз... нема кому навіть прибрати кімнату.

— Гм... так... — задумливо відповів винахідник... — Треба признати, що в сїм є трохи й неприємности. Розумієть ся, згодом все се улаштуєть ся без сумніву... Але... дійсно, важко буде вигадати машину, яка-б робила се так любо й зручно, — як ся мила дівчина...

Кілька днів після сього вчений почував себе не в своїй тарелі і вважав, що навіть обчислення йдуть йому якось тяжче.

— Гм... так... я мушу признати ся, — говорив він старій пані. — Мені бракує її обличчя й її добрих синіх очей... Розумієть ся, згодом все замінять машини...

Але тут він урвав речення під упертим іронічним поглядом старої пані, котра процїдила крізь зуби :

— Навіть сині очі? Ну, се вже навряд...

Перед відїздом з Нью-Йорку Матвій і Ганна удали ся на пристань — подивити ся, як надходять кораблі з Європи. І вони бачили, як, розтинаючи груди ми хвилі затоки, наблизив ся морський велетень, і як його знову підтягли до пристані, і по кладкам ішли десятки й сотки людей, несучи сюди і своє лихо, і свої надії та бажання.

Скільки з них загине тут в сїм страшнім людським океані?...

Матвієви ставало сумно. Він дивив ся в далечінь, де за синім серпанком легкого туману рухали ся на обрїю морські буруни, а за ними думка, як чайка, летїла далі до старої батьківщини... Він почував, що серце його стискаєть ся міцною, палкою тугою...

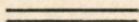
І він розумів, що се тому, що в нїм народило ся щось нове, а старе померло, або ще вмирає. І йому боляче було жаль багатьох річей в сїм конаючїм старім; і мимохіть згадувала ся розмова з Ниловом і його питання. Матвій тямив, що ось у нього є клопоть землі, є хата, і телиці й корови... Скоро буде жінка... Але він забув ще щось, і тепер се щось плаче й тужить в його душі...

Вернути... туди... назад... де його рідний край, де тепер Нилів зі своїми вічними шуканнями!... Ні, сього не буде: все пірвано, багато чого вмерло й не живе знову, а в Лозищах в його хаті живуть чужі. А тут у нього будуть діти, а діти дітей вже забудуть навіть рідну мову, як та жінка в Дебльтовні...

Він міцно зітхнув і поглянув в останнє на океан. Сонце сіло. Серпанок туману густїйшав, закриваючи безмежну далечінь. Над простягнутою рукою „Свободи“ спалахнули огні...

Пароход спорожнів. Дві чайки зняли ся зі щогол і, коливаючи ся в повітрі, понесли ся за вітром в широку туманну далечінь...

Як ті, що колись, так само відриваючи ся від щогол корабля, линули туди... назад... до Європи, несучи з собою з Нового Світу тугу за старою батьківщиною...

Важніші твори В. Короленка в українському перекладі:

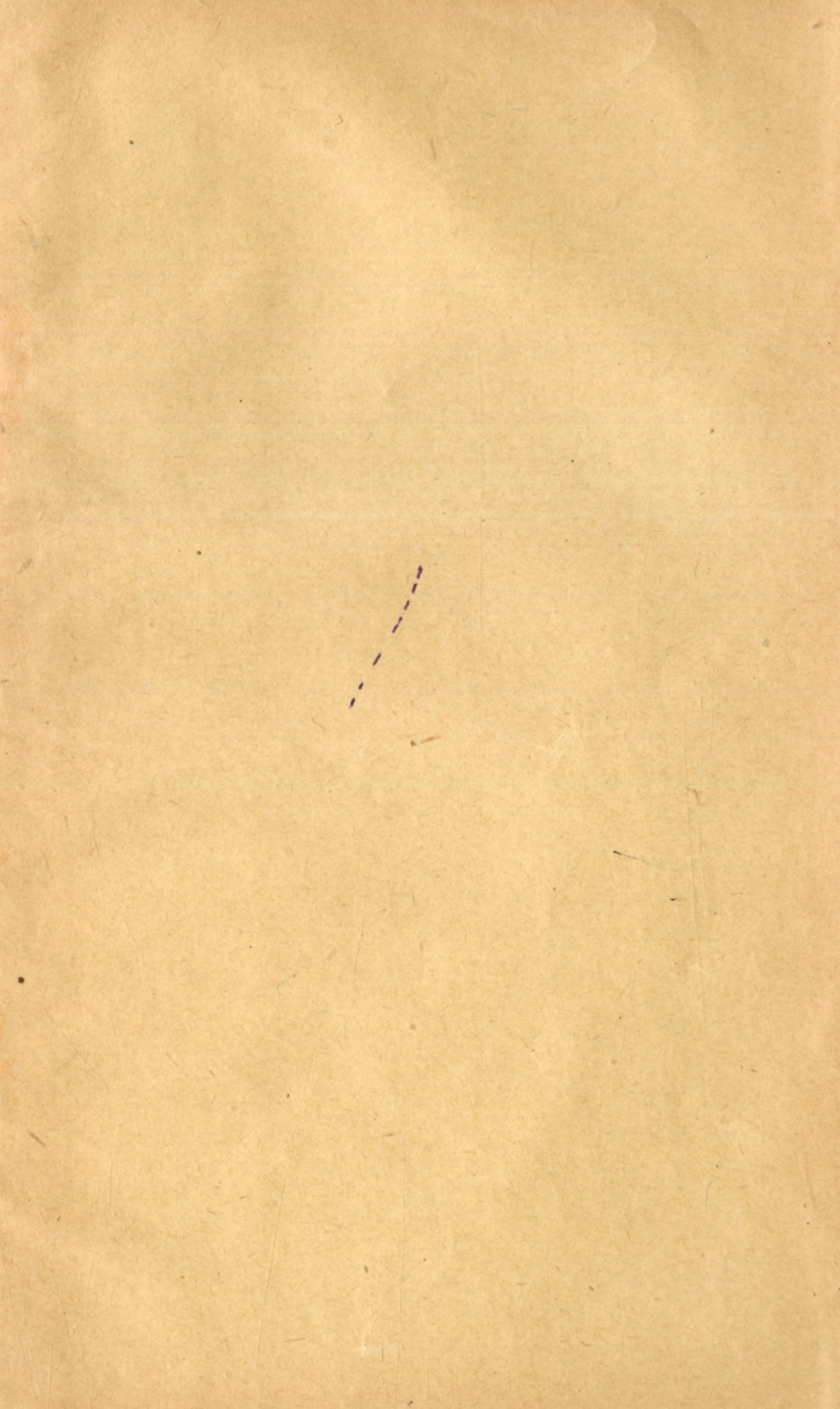
- Без язика.* Оповідання. Авторизований переклад з передмовою Петра Дятлова. Видання „Всесвітньої Бібліотеки“, № 14. Львів, 1918, 8', 176 стор. — Ціна 5 Корон.
- Буря.* (Оповідання:) Переклад Адам Бачинський. „Дѣло“. Львів, 1893, № 180 і 181.
- Дивна* (Очерк:) Переклад Др. Василь Щурат. „Дѣло“. Львів, 1893, № 215—218. Отсю новелю переклала також К. Лозенко (Голицинська) п. з.: *Дивачка*, а надрукував „Літ. Наук. Вістник“. Львів, 1905, том XXXII, стор. 73—86.
- Ліс голонитъ.* Поліська легенда Володимира Короленка. Переклад М. І. Вдовиченка „Зоря“ (Москва) 1906, №. 5—6 і 7—8. (в ч. 5—6, стор. 56—57. Передмова перекладчика).
- Ліс шумитъ.* (Оповідання:) Поліська легенда. Переклад В. Маслов-Стокіз. Уперве друкувала „Зоря“. Львів, 1886, № 22 і 23; в друге видала Укр.-руська Вид. Спілка в серії „Літ. Наук. Бібл.“ № 18. Львів, 1901, 16°, 40 стор. — Ціна 20 с.
- Маруся.* Оповідання. Переклад Гр. Коваленко-Коломанецький „Літ. Наук. Вістник“ Львів, 1901, том XIII, стор. 197—230 і 324—351.
- Огники.* Переклад Д. Казармів. „Неділя“ літер. додаток до „Діла“. Львів, 1912, № 35. Також переклад Іван Калинович. „Ілюстрована Україна“, Львів, 1913, № 16.
- Оповідання про Флора Римлянина і про Агриппу царя* переклад Ст. Закубанський. „Літ. Наук. Вістник“ Львів, 1903, том XXI, стор. 55—64 і 162—172.
- Приймак.* Переклад Василь Щурат. „Дѣло“, Львів, 1895, № 23—25. Також надрукувала отсю новелю „Буковина“, Чернівці, 1899, № 105—106.
- Слѣпий музика* Повість. Переклавъ зъ велико-рускою В. О. Р. Літературний додаток „Дѣло“. Бібліотека найзнаменитшихъ повѣстей підъ редакцію И. Белея. Томъ XXXVII. Львів, 1890, 8', 142 стор. — Ціна 60 кр. а. в.
- Сон Макара* Святочне оповідання. З російської переклав Нестор Яворовський. „Хлібороб“. Письмо політично-літер. Коломия, 1891, № 8—12 і 1892, № 1—5. Те саме окремою відбиткою в серії „Бібліотека Хлібороба“ ч. I. Коломия, 1892, 16° 4 + 56 стор. Ціна 10 кр. а. в.

- Старий дзвонарз.* Весняна ідилія. Переклав Сергій Павленко. „Зоря“. Львів, 1888, № 8. Ту саму ідилію надрукувало „Діло“ в 1893 р. (№ 247) в перекладі Леопа, а „Руслан“ в 1899 р. (№ 181—188) в пер. К. Безкровного.
- Судний день.* Йом-Кімур. З російського переклав Олекса Журбенко. Накладом „Української Видав. Спілки“. Львів, 1900, 8° П + 91 + (I) стор. — Ціна 1 К. 20 сот.
- Тїни.* Фантазія. Переклав С. Юрковиця. „Правда“. Львів, 1893, том. XVI—XIX, стор. 64—129—185.
- У великодню ніч.* Розповідь. Переклав Михайло Обачний (Косач). „Зоря“. Львів, 1889, № 5. — Також Павло Кудрик п. з. „Ніччя передь Великоднемъ.“ „Діло“, 1892, № 67, — в пер. К. Безкровного „Руслан“, 1899, № 290—291, — в пер. П. Дятлова п. з. „У Великодню ніч.“ надр. „Вістник політики, літератури й життя“, Відень, 1918, № 18 (201), стор. 267—268.
- Ханун.* (Йом-Кімур.) Волинська казка. Переложив Б. Журман. „Правда“, Львів, 1891, том I—II, стор. 219, 304, 345, том III—IV, стор. 1—.
- Хвилини.* (Нарис). З російської мови переклав Іван Калинович. „Діло“ Львів, 1913, № 8459—8461. Передрукувало: „Українське Слово“, Львів, 1915, № 85—89. (Без підпису).
- Черкес.* (Нарис). Переклав Ст. Гречинський. „Правда“. Львів, 1894, том. XXI, стор. 217.—
- Як упала царська влада.* Оповідання простим людям про події в Росії. (Переклав Петро Дятлів.) „Вістник Союзу визволення України“. Відень, 1917, також відбиткою накладом „Союзу визволення України“. Відень, 1917, 8°, 30 стор. Ціна 60 сот. Отся політично-агітаційна публікація вийшла також на Україні п. з.: *Кінець царської власті.* Слово до простих людей про події в Росії. Переклав О. Волошинів. Видання Інфор. Бюра Київського Губер. Земства. Київ, 1917, 8°, 20 стор. Ціна 35 коп.

Подав ІВАН КАЛИНОВИЧ.

320785

“B”

И 50.041

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ЦЕНТРУ ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

III

31470/14